

SDU LAW JOURNAL

**SDU CENTRAL ASIAN
RESEARCH CENTER**

SDU Law Journal

№3 (3)/ 2025

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза год

Қаскелең / Kaskelen / Каскелен
2025

Бас редактор
Марат Естемиров, PhD, ассистент профессор, SDU University
Жауапты редактор
Дархан Орынбасаров, МА, ғылыми қызметкер, SDU University
Техникалық редактор
Жұлдызай Кубашева, Ғылым департаментінің маманы, SDU University

Редакциялық алқа:

Айгуль Касенова	з.ғ.к., ассистент профессор, SDU University (Қазақстан)
Айжан Көпбаева	PhD, ассистент профессор, SDU University (Қазақстан)
Майгүл Абилова	PhD, қауымдастырылған профессор, SDU University (Қазақстан)
Ғайни Серім	PhD, қауымдастырылған профессор, SDU University (Қазақстан)
Жасулан Ахметов	PhD, ассистент профессор, SDU University (Қазақстан)
Шатлық Аманов	PhD, ассистент профессор, SDU University (Қазақстан)
Абай Мағауия	МА, аға оқытушы, SDU University (Қазақстан)
Абай Нажимов	МА, аға оқытушы, SDU University (Қазақстан)
Марат Ахмади	PhD, ассистент профессор Maksut Narikbayev University (Қазақстан)
Камал Сабилов	PhD, ҚР Сот әкімшілігі (Қазақстан)
Сергей Саяпин	PhD, профессор, KIMEP University (Қазақстан)
Рустам Атаджанов	PhD, қауымдастырылған профессор, KIMEP University (Қазақстан)
Антъе Химмельрайх	PhD, Шығыс Еуропа құқығы институты (Германия)
Ханс-Йоахим Шрамм	PhD, профессор, Висмар Университеті (Германия)
Алан Ма	PhD, профессор, Birmingham City University (Ұлыбритания)
Чингис Джекебаев	з.ғ.к., ҚР Республикалық жеке сот орындаушылар палатасы (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: Алматы облысы, Қарасай ауданы
040900, Қаскелең қаласы, Абылай хан көшесі 1/1
*e-mail: lj@sdu.edu.kz

SDU Law Journal
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген
30.06.2025, № KZ65VPY00123310 есепке қою туралы куәлігі
ISSN 3105-2649
SDU University
Сайт: <https://lj.sdu.edu.kz/index.php/lj>

Editor-in-chief

Marat Yestemirov, PhD, Assistant Professor, SDU University

Managing Editor

Darkhan Orynbassarov, MA, Research Fellow, SDU University

Technical editor

Zhuldyzay Kubasheva, Science Department specialist, SDU University

Editorial board:

Aigul Kassenova	Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, SDU University (Kazakhstan)
Aizhan Kopbayeva	PhD, Assistant Professor, SDU University (Kazakhstan)
Maigul Abilova	PhD, Associate Professor, SDU University (Kazakhstan)
Gainy Serim	PhD, Associate Professor, SDU University (Kazakhstan)
Zhassulan Akhmetov	PhD, Assistant Professor, SDU University (Kazakhstan)
Shatlyk Amanov	PhD, Assistant Professor, SDU University (Kazakhstan)
Abay Magauiya	MA, Senior Lecturer, SDU University (Kazakhstan)
Abay Nazhimov	MA, Senior Lecturer, SDU University (Kazakhstan)
Marat Akhmadi	PhD, Assistant Professor, Maksut Narikbayev University (Kazakhstan)
Kamal Sabirov	PhD, Court Administration of the Republic of Kazakhstan
Sergey Sayapin	PhD, Professor, KIMEP University (Kazakhstan)
Rustam Atadjanov	PhD, Associate Professor, KIMEP University (Kazakhstan)
Antje Himmelreich	PhD, Institute of Eastern European Law (Germany)
Hans-Joachim Schramm	PhD, Professor, Wismar University (Germany)
Alan Ma	PhD, Professor, Birmingham City University (United Kingdom)
Chingis Dzhekebayev	Candidate of Legal Sciences, Republican Chamber of Private Bailiffs of the Republic of Kazakhstan

Address of the editorial office: Almaty region, Karasay district
040900, Kaskelen, 1/1 Abylai Khan street

*e-mail: lj@sdu.edu.kz

SDU Law Journal

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan

Certificate of registration No KZ65VPY00123310 from 30.06.2025

ISSN 3105-2649

SDU University

Site: <https://lj.sdu.edu.kz/index.php/lj>

© SDU University

Главный редактор
Марат Естемиров, PhD, ассистент профессор, SDU University
Ответственный редактор
Дархан Орынбасаров, MA, научный сотрудник, SDU University
Технический редактор
Жулдызай Кубашева, специалист департамента науки, SDU University

Редакционная коллегия:

Айгуль Касенова	к.ю.н., ассистент профессор, SDU University (Казахстан)
Айжан Копбаева	PhD, ассистент профессор, SDU University (Казахстан)
Майгүл Абилова	PhD, ассоциированный профессор, SDU University (Казахстан)
Гайни Серім	PhD, ассоциированный профессор, SDU University (Казахстан)
Жасулан Ахметов	PhD, ассистент профессор, SDU University (Казахстан)
Шатлык Аманов	PhD, ассистент профессор, SDU University (Казахстан)
Абай Мағауия	MA, старший преподаватель, SDU University (Казахстан)
Абай Нажимов	MA, старший преподаватель, SDU University (Казахстан)
Марат Ахмади	PhD, ассистент профессор, Maksut Narikbayev University (Казахстан)
Камал Сабыров	PhD, Судебная администрация Республики Казахстан
Сергей Саяпин	PhD, профессор, KIMEP University (Казахстан)
Рустам Атаджанов	PhD, ассоциированный профессор, KIMEP University (Казахстан)
Антъе Химмельрайх	PhD, Институт восточноевропейского права (Германия)
Ханс-Йоахим Шрамм	PhD, профессор, Висмарский университет (Германия)
Алан Ма	PhD, профессор, Birmingham City University (Великобритания)
Чингис Джекебаев	к.ю.н., Республиканская палата частных судебных исполнителей РК (Казахстан)

Адрес редакции: Алматинская область, Карасайский район
040900, г. Каскелен, ул. Абылай хана 1/1
*e-mail: lj@sdu.edu.kz

SDU Law Journal
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан
Свидетельство о постановке на учет № KZ65VPY00123310 от 30.06.2025
ISSN 3105-2649
SDU University
Сайт: <https://lj.sdu.edu.kz/index.php/lj>

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Жария құқық, жеке құқық және халықаралық құқық ғылымы
The science of public law, private law, and international law
Наука публичного, частного и международного права

**Защита субъективных публичных прав в административном судопроизводстве
ФРГ**

Димитри Олейник 7

Заключения судебных экспертов – доказательства по уголовным делам

Айгуль Маликова, Мурат Досанов21

**Банкроттық рәсіміндегі борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың
арнайы негіздері: теория және сот тәжірибесі**

Асылбек Болатов..... 37

**The Role of Transnational Corporations in the Commission of International
Crimes: Challenges of Accountability**

Abylay Akay, Dinara Bakirova.....53

**Сравнительно-правовой анализ методов определения размера компенсации
морального вреда в Казахстане и зарубежной практике**

Таир Муратов 70

**Қылмыстық жолмен табылған цифрлық активтерді айыптау үкімінсіз
тәркілеуде туындайтын құқықтық мәселелер**

Тоилибек Симбаев 88

DOI: <https://doi.org/10.47344/htjpf87>

MPHTI: 10.17.31

Защита субъективных публичных прав в административном судопроизводстве ФРГ

Димитри Олейник

Университет прикладных наук, Висмар, Федеративная Республика Германия

email: dimitri.olejnik@hs-wismar.de

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы конституционно-правового регулирования судебной защиты прав граждан в административном судопроизводстве ФРГ, раскрывается понятие и значение субъективного публичного права, проблемы его установления. Отмечается, в частности, что субъективное публичное право признает гражданина в качестве субъекта права, наделяет его правомочием в целях преследования своих интересов самостоятельно требовать от органа публичной власти соблюдения затрагивающих его законов и тем самым определяет ключевым образом правоотношения, складывающиеся между гражданином и государством, обеспечивая их равенство в суде. Наличие субъективного публичного права у гражданина является обязательной предпосылкой принятия административного иска к производству и рассмотрения его по существу, что позволяет исключать так называемые «популярные иски». Субъективное публичное право имеет место, если имеется правовая норма, обязывающая публичную администрацию к определенному действию (правовая обязанность публичной администрации), и эта норма предназначена - как минимум также - для защиты интересов отдельных граждан (индивидуальный интерес). Защищаемые правовые позиции могут следовать из правовых положений, содержащихся в обычных законах, права, основанного на обычае, а также из конституционного права, прежде всего, из основных прав человека. **Ключевые слова:** административный иск, субъективное публичное право, право на предъявление иска, теория защитной нормы, теория возможности

Введение

В Казахстане основным законодательным актом, регулирующим порядок разрешения административных дел в суде, является Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (АППК РК). Кодекс, действующий с 01.07.2021 года, прямо закрепил защиту субъективного права граждан в сфере административных и иных публичных правоотношений путем регламентации института административного иска. Соответственно, административное судопроизводство ориентировано в первую очередь на предоставление правовой защиты от незаконных мер публичной администрации для обеспечения и реализации субъективных публичных прав. Такое системное решение в пользу защиты субъективных прав оказывает формирующее воздействие на структуру административного судопроизводства. Понятие субъективного публичного права является базовым понятием, раскрывающим предмет правовой защиты в рамках административного судопроизводства, которое в свою

очередь с точки зрения судебного контроля является одной из ключевых гарантий осуществления и защиты субъективного публичного права.

Накопленный за годы действия АППК РК опыт позволил в значительной мере развить концепцию защиты субъективных публичных прав средствами административного судопроизводства. Однако, ее реализация в казахстанском праве еще оставляет вопросы, необходимыми остаются дальнейшие разработка и системное исследование методологического значения указанной концепции. В связи с этим интересным представляется оценка возможностей и перспектив использования при совершенствовании и дальнейшем развитии указанной концепции зарубежного опыта, в частности немецкого, поскольку концепции такой защиты в казахстанском и немецком праве схожи. В рамках настоящей статьи, в частности, рассмотрены проблемы немецкого административного судопроизводства, возникающие в рамках применения связанных с защитой субъективных публичных прав доктрин и концепций (наличие субъективного права как основание для предъявления иска, субъективные права при наличии у административного органа усмотрения и др.).

Методологическую основу исследования составили общенаучные (исторический, системный, методы анализа и синтеза) и частнонаучные (сравнительно-правовой, формально-юридический) методы научного исследования. В частности, формально-юридический метод применялся при анализе законодательства ФРГ относительно механизмов защиты прав граждан в административном судопроизводстве. Методы анализа и синтеза позволили исследовать правовую концепцию защиты прав граждан в административном судопроизводстве ФРГ, а в совокупности с системным подходом также установить взаимосвязи ее элементов. Сравнительно-правовой метод применялся при рассмотрении правовой регламентации административного судопроизводства в Казахстане и ФРГ.

I. Задача административного судопроизводства ФРГ

Задача административного судопроизводства, установленная Основным законом ФРГ, заключается в обеспечении защиты субъективных прав. Эта функция вытекает из гарантии правовой защиты, закрепленной в ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ¹. Соответственно, производство в административном суде, регулируемое специальным процессуальным кодексом, ориентировано в первую очередь на предоставление правовой защиты от незаконных мер публичной администрации для обеспечения и реализации субъективных прав индивида. При этом объективный правовой контроль административной деятельности, который неизбежно сопровождает защиту субъективных прав, является лишь побочным эффектом (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 11-16; Bosch et al., 2012, Rn. 14). Помимо этого, производство в административном суде также содержит определенные элементы, направленные на рассмотрение и толкование норм, регулирующих административную деятельность, и в этом контексте также имеет функцию конкретизации, которой наделяются административные суды в отношении неопределенных правовых понятий, использующихся все чаще в современном (например, техническом) законодательстве и, как правило, основывающихся лишь на оценках (Schenke, 1998, § 1 Rn. 11). Посредством защиты субъективных публичных прав, нарушение которых ст. 19 ч. 4

¹ Ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ: «Если права какого-либо лица нарушены публичной властью, ему предоставляется возможность обратиться в суд».

Основного закона ФРГ рассматривает в качестве основания для реализации гарантии правовой

защиты, Основной закон возводит защиту индивида в ранг руководящего принципа правовой системы, ориентированной на основные права человека. Правовая защита предоставляется не ради государства, а ради индивида, который как правило находится в конфликтных отношениях прежде всего с исполнительной властью. Если речь идет о свободе личности, то реализация, а также защита этой свободы должны зависеть от собственного ответственного решения индивида. Этому противоречила бы система объективного правового контроля, которая признает право индивида только как полезный инструмент. Таким образом, возможность нарушения субъективных публичных прав истца должна быть не только поводом для начала, но также фактическим предметом и основанием для законности проведения судебного разбирательства. Это системное решение в пользу защиты субъективных прав оказывает формирующее воздействие на структуру административного судопроизводства. Ключевое понятие защиты субъективных прав (или защиты индивидуальных прав), которое лежит в основе гарантии правовой защиты, предусмотренной ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ, включает в себя два содержательных элемента: во-первых, защита субъективных прав - это **субъективная** защита, т. е. защита индивида (а не защита объективного правопорядка). Во-вторых, это также и субъективная **правовая** защита, т.е. защита потенциально нарушенного права индивида (а не его обычных интересов) (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 15).

При этом ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ не требует исключительности для функции защиты субъективных прав в административном судопроизводстве. Гарантия правовой защиты лишь устанавливает минимальные требования к законодателю; в принципе, законодатель может вводить дополнительные возможности контроля, выходящие за рамки ядра гарантии. С одной стороны, позитивное административное судебное право может предоставлять право на обращение в суд с иском и в том случае, когда затрагиваются исключительно «обычные» интересы индивида. В этом случае сохраняется требование индивидуализации, но оно выполняется с помощью иных критериев, нежели субъективное публичное право. Это относится к абстрактному контролю правовых норм в соответствии со ст. 47 Закона об административных судах (далее: ЗАС), который устанавливает индивидуализацию через требование наличия негативных последствий, а также - по мнению некоторых авторов - к иску о признании правоотношения в соответствии со ст. 43 ЗАС, который в качестве критерия индивидуализации требует наличия обоснованного интереса в признании правоотношения. С другой стороны, обычное право может расширить ядро гарантии и в другую сторону, например, посредством включения споров определенных лиц публичного права между собой (*Organklagen*) и элементов объективного правового контроля, и тем самым отказаться от индивидуализации. Однако указанные дополнения и расширение судебного контроля должны быть ограниченными, что следует из двух аспектов: Во-первых, ограничение необходимо, исходя из ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ, чтобы избежать ситуации, в которой количественное расширение объективного (деиндивидуализированного) контроля привело бы к такой серьезной нагрузке на административное судопроизводство и утрате им своей сути, что защита субъективных прав больше не была бы обеспечена. Во-вторых, ограничение необходимо, исходя из принципа разделения властей в соответствии со ст. 20 Основного закона ФРГ, чтобы избежать ситуации, в которой законодательное допущение все большего (объективного) судебного контроля административных действий слишком сильно сместило бы баланс между исполнительной и судебной властью в ущерб первой (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 16).

II. Право на предъявление иска

Направленность административного судопроизводства Германии на защиту прав индивида выражена в ст. 42 ч. 2 ЗАС², согласно которой защита в административном судопроизводстве Германии возможна только при наличии права на подачу иска (*Klagebefugnis*): В качестве необходимой предпосылки для принятия решения по существу предусмотрено, что истец должен заявлять о нарушении права; заявление о наличии лишь какого-либо интереса является недостаточным (Schoch et al., 2024, § 42 Abs. 2 Rn. 6-10).

Ст. 42 ч. 2 ЗАС служит прежде всего для исключения исков, подаваемых в защиту «обычных» интересов, а также популярных исков (Schoch et al., 2024, § 42 Abs. 2 Rn. 6-10). В первом случае это означает, что исключается возможность подачи иска для тех, кто не может заявить о нарушении своих прав, а только о своем интересе - любого рода: экономическом, культурном, идеалистическом. Суды, например, не признали права на подачу иска (*Klagebefugnis*) при наличии интереса владельца санатория в сохранении признания государством его санатория в качестве целебного источника (BVerwG, 20.07.1992), клиента почты в сохранении «почтового отделения за углом» (VGH Mannheim, 06.04.1994), гражданина в сохранении памятника Ленину (OVG Berlin, 29.10.1991). Относительно исков участников дорожного движения различают следующие ситуации: если участники дорожного движения возражают против изъятия из общественного пользования одной из используемых ими дорог, у них нет права на подачу иска (*Klagebefugnis*), поскольку отсутствует право на установление и сохранение за дорогами статуса дорог общественного пользования (VGH Mannheim, 16.07.1992). С другой стороны, отдельные участники дорожного движения путем подачи иска об оспаривании вправе защищаться от ограничений, предусмотренных дорожным законодательством (ограничение скорости, выделение полосы для автобусов), поскольку закон защищает также их права и свободы (BVerwG, 27.01.1993). Кроме того, исключается возможность подачи административного иска для «*quivis ex populo*», который выступает в качестве представителя общественности (популярный иск) (Schoch et al., 2024, § 42 Abs. 2 Rn. 6-10).

III. Субъективное публичное право

Право на предъявление иска в соответствии с § 42 ч. 2 ЗАС предполагает наличие у истца субъективного публичного права.

В отличие от объективного права, под которым понимается сумма правовых норм и которое является основанием возникновения правовых обязанностей, субъективные права — это правовые нормы, которые предоставляют лицу право требования или правовой статус. Предпосылкой любого субъективного права является правовая обязанность иного лица, которое, в свою очередь, основано на объективной правовой норме. В частном праве, например, § 433 ГГУ (договор купли-продажи) как объективная правовая норма обязывает продавца передать товар покупателю (правовая обязанность) и наделяет покупателя полномочием потребовать передачи товара (корреспондирующее субъективное право).

² Ст. 42 ч. 2 ЗАС: «Если законом не предусмотрено иное, иск (об оспаривании и о принуждении к исполнению обязанности) является допустимыми только в том случае, если истец заявляет, что административным актом, отказом в издании акта или бездействием были нарушены его права».

Субъективное публичное право, под которым понимается предоставляемое индивиду в силу публичного права правомочие требовать в целях преследования собственных интересов от государства совершения определенных действий (Maurer/Waldhoff, 2020, § 8 Rn. 2ff.), признает гражданина в качестве субъекта права и, таким образом, наделяет его возможностью действовать самостоятельно по отношению к государству и требовать соблюдения затрагивающих его законов (что также содействует обеспечению законности деятельности административных органов в общем (Квоста, 2020)). Без собственных прав человек был бы просто объектом действий государства, что означало бы нарушение гарантированного Конституцией достоинства человека. Таким образом, обеспечение субъективных прав является одним из основных условий свободного, демократического, социального и правового государства.

Основное значение субъективного публичного права заключается в его функции (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 48), в соответствии с которой индивиду присваивается определенная позиция в сфере публичного права, а сам индивид получает правомочие принимать решение об (использовании) применении, а также, разумеется, о защите этой позиции. То есть речь идет о предоставляемом индивиду правомочии, в отношении осуществления которого он принимает автономное решение по своему усмотрению. Индивид может сам определять, будет ли он предъявлять требования и защищать свои права и каким образом. Индивид как обладатель субъективного публичного права не является представителем общества относительно общего блага, он наделен полномочием и свободен реализовывать свою волю, включая право отказаться от защиты своих прав (возможность отказа от защиты своих прав является существенным признаком субъективного публичного права). Это накладывает фундаментальные ограничения на попытки расширить субъективное публичное право и сделать индивида через обладание субъективным публичным правом представителем общества относительно общего блага, наделив тем самым субъективное публичное право функцией, направленной на реализацию общественных интересов (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 46ff.).

Субъективное публичное право, таким образом, устанавливает гарантирующую свободу дистанцию в отношениях между индивидом и государством. Оно не только определяет, что отношения индивида с государством являются правовыми. Значение института субъективного публичного права как «краеугольного камня во всей системе публичного права» кроме того состоит в том, что он «вводит в административное право индивидуальное, а вместе с тем и индивидуальную ответственность». В эту характеристику включен важный элемент субъектного положения индивида в целом, выраженный в субъективном публичном праве, а именно то, что индивид может быть обладателем прав (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 46ff.).

VI. Установление субъективного публичного права

Установление субъективного публичного права часто бывает проблематичным, поскольку из объективных правовых норм публичного права не обязательно следуют субъективные права индивида, так как публичная администрация действует, прежде всего, в общественных интересах. Для установления субъективного публичного права господствующее мнение в литературе (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 95) применяет **теорию защитной нормы** (*Schutznormtheorie*), согласно которой субъективное

право имеет место, если императивная правовая норма предназначена для обеспечения реализации не только общественных интересов, но и, как минимум, интересов отдельных граждан. Определяющим при этом является, предусматривает ли норма защиту таких интересов. Если защита интересов отдельных граждан не являлась целью правовой нормы, но в результате применения этой нормы гражданином все-таки было получено какое-либо благо, речь идет всего лишь о правовом рефлексе, благодаря которому индивид лишь случайно получает выгоду (например, в результате запрета гражданину заниматься предпринимательской деятельности в виду его ненадежности согласно § 35 Промышленного устава³ выгоду получают его конкуренты, однако такое благо не является целью данной правовой нормы). Правовой рефлекс нормы не дает право на предъявление иска (OVG Niedersachsen, 27.8.2018). Субъективное право возникает только в том случае, если получение конкретного блага гражданином было предусмотрено законом. Таким образом, при установлении субъективного права всегда необходимо рассматривать два вопроса: а) Имеется ли правовая норма, обязывающая публичную администрацию к определенному действию (правовая обязанность публичной администрации)? б) Предназначена ли данная правовая норма - как минимум также - для защиты интересов отдельных граждан (индивидуальный интерес)? (Maurer/Waldhoff, 2020, § 8 Rn. 8).

Индивидуальный интерес может быть выведен из индивидуально-защитной цели нормы, выраженной в тексте самого закона, например, «право на социальную помощь» в § 4 Закона о социальной помощи (*Bundessozialhilfegesetz - BSHG*). В случае отсутствия подобной явно выраженной формулировки необходимо устанавливать при помощи обычных способов толкования, предназначена ли соответствующая правовая норма для защиты индивидуальных интересов и, если да, то каких именно. Признаками субъективного публичного права могут быть предоставление права на подачу заявления или упоминание в норме круга лиц, что выделяет их из общности граждан (BVerwG, 19.09.1986). Например (Erbguth/Guckelberger, 2020, § 9 Rn. 6), из толкования § 74 Строительного устава Федеральной земли Северный Рейн-Вестфалия (BauO NRW, 2018) («Разрешение на строительство выдается, если проект не противоречит публично-правовым нормам») следует, что норма имеет также и субъективно-правовой характер, поскольку разрешение на строительство выдается только на основании заявления и предназначено для того, чтобы дать собственнику возможность воспользоваться своим правом на строительство, гарантированным ст. 14 Основного закона ФРГ (гарантия собственности). Правила о минимальных расстояниях между наружными стенами зданий предназначены, в частности, для того, чтобы предотвратить распространение огня при пожарах на соседние здания, а также для защиты нормального сосуществования жителей и, тем самым, для индивидуальной защиты соседей. Генеральная оговорка в законодательстве об охране общественного порядка⁴ служит не только для защиты общественной безопасности, но и для защиты индивидуальных благ индивида, таких как жизнь, здоровье, свобода и т.д. Основная трудность в определении субъективного содержания правовых норм сегодня

³ § 35 Промышленного устава (Gewerbeordnung - GewO) - Запрет заниматься предпринимательской деятельностью в связи с ненадежностью: «Занятие предпринимательской деятельностью может быть запрещено уполномоченным органом в целом или в части, если имеются факты, свидетельствующие о ненадежности лица, занимающегося предпринимательской деятельностью, ..., если запрет необходим для защиты общественных интересов».

⁴ Например, § 8 Закона о полиции Федеральной земли Северный Рейн-Вестфалия (PolG NRW 2003): «Полиция вправе принимать необходимые меры для предотвращения существующей в отдельном случае конкретной угрозы для общественной безопасности или порядка...».

проявляется не в вертикальных взаимоотношениях гражданина с государством, а в области защиты прав третьих лиц в горизонтальных конфликтных взаимоотношениях между частными лицами. Это прежде всего относится к защите интересов соседей в публичном строительном праве, защите конкурентов в области выдачи разрешений на торговлю и осуществление профессиональной деятельности, а также в области субсидирования. Так, например, если сосед подал иск об отмене разрешения на строительство, выданного застройщику, мотивируя это тем, что разрешение нарушает определенные нормы строительного права и, следовательно, является противоправным, то его иск является допустимым (будет принят к производству и рассматриваться по существу) только в том случае (BVerwG, 5.10.1965), если сосед может утверждать, что разрешение на строительство нарушает правовую норму, защищающую его как соседа (здесь, например, несоблюдение регулирующей минимальные расстояния между зданиями нормы, которая защищает индивидуальные интересы определяемого круга лиц - соседей, к которому принадлежит истец). Более того, этот допустимый иск будет обоснованным (подлежать удовлетворению) только в том случае, если разрешение на строительство действительно нарушает такую правовую норму. В случае отсутствия нарушения такой правовой нормы сосед вынужден будет смириться без возможности обжалования с возведением здания, которое возможно противоречит другим строительным нормам (Maurer/Waldhoff, 2020, § 8 Rn. 6-9).

Защищаемые правовые позиции могут следовать из правовых положений, содержащихся в обычных законах, права, основанного на обычае, а также в значительной степени из конституционного права, прежде всего, из основных прав человека.

Основные права также являются субъективными публичными правами, причем наиболее значимыми; только они находятся на уровне конституционного, а не административного права. В принципе, основные права требуют субъективизации обычного права. С помощью основных прав Конституция создает (благодаря их обязательности также и для законодателя) условия для собственной правовой сферы гражданина в том числе и по отношению к государству. Субъективное публичное право (административное право) — это конкретное выражение основных прав в «простом» (неконституционном, «иерархически расположенном ниже конституционного») праве. Оно определяет и закрепляет правовое положение индивида, формирует его общий статус в рамках основных прав, создает пространство для автономной деятельности, обеспечивает свободу, детально обозначает линию разграничения между государством и обществом, создает дистанцию по отношению к государственной власти (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 49 ff.). Вместе с тем субъективное публичное право выходит за рамки основных прав в одном важном аспекте: оно создает конкретные, четко определенные и потому реализуемые правовые требования относительно защиты права или предоставления услуг там, где основные права могут гарантировать определенное полномочие только в общем. При этом законодатель не свободен при формулировании и признании субъективных публичных прав, он связан основными правами. Основные права «реализуют» себя в субъективном публичном праве (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 50, 51). Основные права и субъективные публичные права в административном праве — это не два не связанных между собой уровня права, они находятся друг с другом в соотношении принципа и регулирования (придание формы) (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 49 ff.). Административное право — это конкретизированное конституционное право; это конституционное право в виде «простого» (неконституционного) права, заключенного в определенную форму и в связи с этим ставшего более точным и содержательным (при этом всегда учитывается свобода выбора при придании

формы) (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 49 ff.).

К индивидуальной защите, обеспечиваемой основными правами, следует, в частности, обращаться, если отсутствует правовая норма на уровне обычного закона. Примером может служить дело, в рамках которого предприниматель обжалует в суде отказ уполномоченного органа в выплате ему беспроцентного кредита, предоставляемого пострадавшим от наводнения из выделенных на основании закона о бюджете средств в соответствии с внутриведомственной директивой, конкретизирующей процедуру. Субъективное право, о нарушении которого истец может заявить, не может вытекать из положений закона о бюджете, предусматривающих выделение средств на ликвидацию последствий катастроф, поскольку этот закон служит исключительно интересам надлежащего управления бюджетом и в силу этой направленности защиты не наделяет гражданина субъективным правом. Субъективное право также не может следовать из внутриведомственной директивы, конкретизирующей процедуру. Директива является всего лишь административным положением, которое как таковое может порождать правовые последствия только внутри публичной администрации и как внутриорганизационный документ не может по общему правилу обосновывать права и обязанности для гражданина. Тем не менее, опосредованное внешнее воздействие в пользу гражданина может быть обосновано осуществляемой вовне административной практикой и принципом равного обращения, закрепленным в ст. 3 Основного закона ФРГ. Публичная администрация нарушает принцип равного обращения, если она в отдельных случаях без объективных причин отклоняется от своей постоянной административной практики, утвержденной в директиве. Директива в этом случае будет служить масштабом для оценки равного/неравного обращения с подавшим иск предпринимателем по сравнению с другими. В этом отношении нарушение субъективного права (ст. 3 Основного закона ФРГ) является возможным, и, таким образом, предприниматель в данном примере имеет право на подачу иска (*Klagebefugnis*).

При определенных обстоятельствах, когда речь идет об абсолютных процессуальных правах (например, определенные процессуальные положения законодательства об отчуждении имущества), право на подачу иска (субъективное право) может также основываться на процессуальном нарушении. Субъективные права, однако, не могут следовать из простых внутриведомственных положений административных органов, которые не являются нормами с внешне-правовым последствием (Kopp/Schenke, 2019, § 42 Rn. 78, 94 f., 117).

Относительно принимаемых публичной администрацией решений по усмотрению, которые по общему правилу имеют лишь ограничивающее воздействие на администрацию, у гражданина имеется по общему правилу только право на безошибочное осуществление усмотрения (так называемое формальное субъективное публичное право (Stelkens et al., 2018, § 40 Rn. 135)), которое - в отличие от права относительно связанного административного действия (материальное субъективное публичное право) - направлено не на определенное решение публичной администрации, а только на (менее определенное) правомерное поведение при осуществлении усмотрения. Если, например, истец хочет добиться запрета на проведение спортивным клубом мероприятий после 23 часов из-за шума, он может потребовать от уполномоченной городской администрации (если не имеет место сокращение усмотрения до нуля) только, чтобы последняя, не допуская ошибок усмотрения, рассмотрела ситуацию и приняла решение в соответствии с генеральной оговоркой⁵,

⁵ Например, § 8 Закона о полиции Федеральной земли Северный Рейн-Вестфалия, см. сноску 4.

содержащейся в законодательстве об охране общественного порядка, но не может потребовать, чтобы был издан соответствующий запрет. При оспаривании возможного решения истец может обосновывать свой иск наличием ошибок усмотрения, например, тем, что решение было принято на основании не всей имеющей значение информации. Таким образом, право на безошибочное осуществление усмотрения является одним из аспектов (частью) субъективного публичного права (Schoch et al., 2024, § 42 Abs. 2 Rn. 86). Это право на безошибочное усмотрение имеется опять же только в том случае, если правовая норма, уполномочивающая на осуществление усмотрения, предназначена как минимум также и для обеспечения реализации интересов заинтересованного лица. Общего права на решение, не содержащего ошибок усмотрения, нет (Maurer/Waldhoff, 2020, § 8 Rn. 15).

В общем, это вопрос толкования «простого» (неконституционного) законодательства о том, следует ли из нормы субъективное (публичное) право и в какой степени оно действует (BVerwG, 24.9.1998). Согласно судебной практике Федерального конституционного суда ФРГ, правовая позиция, обусловленная ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ, может не только следовать из одного из основных прав или гарантий, приравненных к основному праву, но может быть также определена законом, в котором законодатель устанавливает предпосылки возникновения права у гражданина, а также содержание этого права (BVerfG, 18.06.1997). При наличии сомнений предпочтительным должно быть такое толкование закона, которое предоставляет гражданину право требования (BVerfG, 05.02.1963). Даже нормы, которые в целях обеспечения принятия надлежащих индивидуальных решений предоставляют публичной администрации определенную свободу действий, например, когда нормы предоставляют публичной администрации возможность принимать решения по своему усмотрению или предусматривают взвешивание затронутых интересов при планировании, могут, тем самым, устанавливать субъективные (публичные) права в той мере, в какой они также устанавливают для публичной администрации обязанность учитывать при принятии решения охраняемые законом интересы заинтересованных лиц (BVerfG, 18.06.1997). Заинтересованное лицо в таких случаях может по праву требовать, чтобы его таким образом охраняемые законом интересы были учтены, а в случае нарушения этого субъективного права может обратиться в суд (BeckOK GG, 2024, Art. 19 Rn. 61).

Субъективное публичное право открывает возможность правовой защиты. Оно является предпосылкой для индивидуальной правовой защиты согласно ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ и ст. 42 ч. 2 ЗАС. Не наоборот, то есть возможность обращения в суд с иском не является ни предпосылкой субъективного публичного права, ни его признаком. Главная функция субъективного публичного права, безусловно, заключена в имеющем приоритет материальном праве. Как и в частном праве, правовая защита в публичном праве не является содержанием субъективного права, а представляет собой технико-правовое средство его реализации (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 45).

Относительно системного решения, принимаемого в рамках административного судопроизводства в пользу объективно-правовой или субъективно-правовой направленности судебного контроля за административной деятельностью, следует также отметить, что ни одно государственное устройство, основанное на принципах разделения властей или функций, не предусматривает, чтобы (тотальному) контролю со стороны независимых судебных органов подлежали бы все без исключения административные действия или бездействие. В правовом государстве, основанном на разделении властей, в задачу административного контроля со стороны независимых судов не входит осуществление всеобъемлющего правового надзора за публичной администрацией. В контексте концепции разделения властей административное

судопроизводство является элементом контроля над властью, то есть (ограниченного) контролирующего «посягательства» одной власти на другую. Таким образом, административный контроль со стороны судей не является частью исходной базовой функции судебной власти, а представляет собой элемент сопряжения властей. Только в этом контексте становится понятной фундаментальная проблема, игравшая центральную роль в развитии административного судопроизводства в Германии в XIX веке, а именно вопрос о том, в какой степени публичная администрация вообще должна контролироваться независимыми судами (обоснование компетенции административных судов по осуществлению контроля). В системе, ориентированной на защиту субъективных прав, этот вопрос решается имплицитно (подразумевается), и проблема обоснования является решенной. В частности, судебная защита предоставляется в той мере, в какой речь идет о субъективных правах граждан (ст. 19 ч. 4 Основного закона ФРГ), и, соответственно, одновременно с этим неизбежно решено, что публичная администрация в этой мере подлежит судебному контролю. Поскольку немецкая правовая мысль полностью концентрируется на аспекте обеспечения защиты субъективных прав, вопрос относительно подчинения второй власти контролю со стороны третьей, как правило, вообще не рассматривается (и, соответственно, не воспринимается как проблема). Вопрос о том, является ли судебное решение возможным и необходимым в конкретном случае, больше не возникает в рамках установления права на подачу иска (*Klagebefugnis*) в соответствии со ст. 42 ч. 2 ЗАС (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 1-3).

Относительно немецкой правовой мысли (Schoch et al., 2024, Vorbemerkung § 42 Abs. 2, Rn. 1-3), для которой административное судопроизводство стало само собой разумеющимся, следует отметить, в частности, что на первом уровне идеи разделения властей, в понимании базового разделения государственной власти на три ветви, под судебной властью изначально понимается осуществление правосудия судами общей юрисдикции, направленного на решение конфликтов в горизонтальных отношениях между гражданами или на реализацию требования государства о назначении наказания виновным лицам. В рамках этого первого шага разделения властей с функцией судебной власти не связывается функция контроля над другой властью. Эта функция добавляется только в рамках второго шага (представляемого в уме) с созданием (конституционного и) административного судопроизводства, для которых характерно как раз то, что третья власть принимает решения также и относительно актов второй (и первой) власти. В структуре разделения, объединения и контроля властей административное судопроизводство не является само собой разумеющейся базовой функцией судебной власти. На фоне теории о разделении властей как таковой административное судопроизводство представляет собой «сбой в системе» (Maunz/Dürig, 2013, Art. 20 Teil V Rn. 59; Püttner, 1992, S. 80 ff.).

Заключение

Как и в казахстанском праве в ФРГ нарушение субъективных публичных прав рассматривается в качестве основания для реализации гарантии правовой защиты в рамках административного судопроизводства. Направленность административного судопроизводства ФРГ выражена в необходимости для истца заявлять о нарушении его субъективного публичного права, основное значение которого заключается в том, что индивиду присваивается определенная позиция в сфере публичного права, а сам индивид получает правомочие самостоятельно принимать решение об использовании, а также о защите этой

позиции, что было бы невозможно в системе объективного правового контроля, которая признает право индивида только как инструмент. При этом в немецком административном судебном праве детально разработан вопрос установления и отграничения субъективных публичных прав, в том числе вопрос их взаимосвязи с основными правами человека, а также с дискреционными полномочиями административного органа.

Использование немецкого опыта может быть интересным при совершенствовании и дальнейшем развитии методологии защиты субъективных публичных прав средствами административного судопроизводства в казахстанском законодательстве, поскольку концепции такой защиты в казахстанском и немецком праве схожи.

Список литературы

- Allgemeines Verwaltungsrecht von W. Erbguth, A. Guckelberger, 10. Aufl. 2020.
 Bauordnung für das Land Nordrhein-Westfalen (BauO NRW 2018), (GV. NRW. 2018 S. 421).
 Beck'sche Online-Kommentar Grundgesetz, (BeckOK GG) Herausgegeben Epping/Hillgruber, 58. Edition, Stand: 15.06.2024.
 Bosch, Schmidt, Vondung, Praktische Einführung in das verwaltungsgerichtliche Verfahren, Verlag BVerfG, Beschluss vom 18.06.1997, BVerfGE 96, 100 (115) = NJW 1997, 3013.
 BVerfG, Beschluss vom 5.2.1963, BVerfGE 15, 275 (281) = NJW 1963, 803.
 BVerwG, Beschluss vom 20.07.1992 - 7 B 186/91, NVwZ 1993, 63
 BVerwG, Urteil vom 19.09.1986 - 4 C 8/84, NVwZ 1987, 409.
 BVerwG, Urteil vom 24. 9. 1998 - 4 CN 2–98, BVerwGE 107, 215 (220) = NJW 1999, 592.
 BVerwG, Urteil vom 27.01.1993 - 11 C 35/92, NJW 1993, 1729).
 BVerwG, Urteil vom 5.10.1965 – IV C 3.65, BVerwGE 22, 129.
 Grundgesetz. Kommentar. Herausgegeben von T. Maunz, G. Dürig. Beck-Verlag. 2013.
 Kopp/Schenke, Verwaltungsgerichtsordnung, Kommentar von W.-R. Schenke, 25. Aufl., München 2019.
 Maurer/Waldhoff, Allgemeines Verwaltungsrecht, 20. Aufl., München, 2020.
 OVG Berlin, Beschluss vom 29.10.1991 - 2 S 23/91, LKV 1992, 26
 OVG Niedersachsen, Beschluss v. 27.8.2018 - 7 ME 51/18, BeckRS 2018, 20560.
 Polizeigesetz des Landes Nord-Rhein-Westfalen (PolG NRW) vom 25.07.2003, (GV. NRW. S. 410).
 Püttner, in: Hoppe/Krawietz/Schulte (Hrsg.), Rechtsprechungslehre, Zweites Internationales Symposium Münster, Carl Heymann Verlag, 1992.
 Schenke, Verwaltungsprozessrecht, 6. Aufl. 1998, C.F. Müller Verlag Heidelberg.
 Verwaltungsgerichtsordnung. Kommentar. Herausgegeben von F. Schoch, J.-P. Schneider, Beck-Verlag, 45. EL Januar 2024.
 Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar. Herausgegeben von P. Stelkens, H.J. Bonk, M. Sachs, Verfasser: Schmitz. Beck-Verlag. 9. Aufl. 2018.
 VGH Mannheim, Beschluss vom 06.04.1994 - 10 S 405/94, NJW 1994, 2
 VGH Mannheim, Urteil vom 16.07.1992 - 5 S 650/92, NVwZ-RR 1993, 282 W. Kohlhammer, 9. Aufl., 2012.
 Квоста, В поисках субъективного права в публичном праве. Об условиях участия третьих

лиц в административной процедуре. Ежегодник публичного права 2020. Участники административной процедуры и административного процесса, Москва, Инфотропик Медиа, 2020, стр. 24-36

References

- Bauordnung fuer das Land Nordrhein-Westfalen (BauO NRW 2018), (GV. NRW. 2018 S. 421).
 Polizeigesetz des Landes Nord-Rhein-Westfalen (PolG NRW) vom 25.07.2003, (GV. NRW. S. 410).
- BVerfG, Beschluss vom 5.2.1963, BVerfGE 15, 275 (281) = NJW 1963, 803.
 BVerfG, Beschluss vom 18.06.1997, BVerfGE 96, 100 (115) = NJW 1997, 3013.
 BVerwG, Urteil vom 5.10.1965 – IV C 3.65, BVerwGE 22, 129.
 BVerwG, Urteil vom 19.09.1986 – 4 C 8/84, NVwZ 1987, 409.
 BVerwG, Beschluss vom 20.07.1992 – 7 B 186/91, NVwZ 1993, 63
 BVerwG, Urteil vom 27.01.1993 – 11 C 35/92, NJW 1993, 1729).
 BVerwG, Urteil vom 24. 9. 1998 – 4 CN 2–98, BVerwGE 107, 215 (220) = NJW 1999, 592.
 OVG Berlin, Beschluss vom 29.10.1991 – 2 S 23/91, LKV 1992, 26
 OVG Niedersachsen, Beschluss v. 27.8.2018 – 7 ME 51/18, BeckRS 2018, 20560.
 VGH Mannheim, Urteil vom 16.07.1992 – 5 S 650/92, NVwZ-RR 1993, 282
 VGH Mannheim, Beschluss vom 06.04.1994 – 10 S 405/94, NJW 1994, 2372
 Allgemeines Verwaltungsrecht von W. Erbguth, A. Guckelberger, 10. Aufl. 2020.
 Beck'sche Online-Kommentar Grundgesetz, (BeckOK GG) Herausgegeben Epping/Hillgruber, 58. Edition, Stand: 15.06.2024.
- Bosch, Schmidt, Vondung, Praktische Einfuehrung in das verwaltungsgerichtliche Verfahren, Verlag W. Kohlhammer, 9. Aufl., 2012.
- Grundgesetz. Kommentar. Herausgegeben von T. Maunz, G. Duerig. Beck-Verlag. 2013.
- Kopp/Schenke, Verwaltungsgerichtsordnung, Kommentar von W.-R. Schenke, 25. Aufl., Muenchen 2019.
- Maurer/Waldhoff, Allgemeines Verwaltungsrecht, 20. Aufl., Muenchen, 2020.
- Puettner, in: Hoppe/Krawietz/Schulte (Hrsg.), Rechtsprechungslehre, Zweites Internationales Symposium Muenster, Carl Heymann Verlag, 1992.
- Schenke, Verwaltungsprozessrecht, 6. Aufl. 1998, C.F. Mueller Verlag Heidelberg.
- Verwaltungsgerichtsordnung. Kommentar. Herausgegeben von F. Schoch, J.-P. Schneider, Beck-Verlag, 45. EL Januar 2024.
- Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar. Herausgegeben von P. Stelkens, H.J. Bonk, M. Sachs, Verfasser: Schmitz. Beck-Verlag. 9. Aufl. 2018.
- Kvosta, V poiskah sub»ektivnogo prava v publicnom prave. Ob usloviyah uchastiya tret'ih lic v administrativnoj procedure. [In Search of Subjective Right in Public Law: On the Conditions for the Participation of Third Parties in Administrative Procedure] Ezhegodnik publicnogo prava 2020. Uchastniki administrativnoj procedury i administrativnogo processa, Moskva, Infotropik Media, 2020, str. 24-36

FTAMP: 10.17.31

Германия Федеративтік Республикасындағы әкімшілік сот ісін жүргізуде субъективтік жария құқықтарды қорғау

Димитри Олейник

Висмар қолданбалы ғылымдар университеті, Висмар, Германия Федеративтік Республикасы

email: dimitri.olejnik@hs-wismar.de

Андатпа

Бұл мақалада Германиядағы әкімшілік сот ісін жүргізуде азаматтардың құқықтарын сот арқылы қорғаудың конституциялық-құқықтық реттелуі қарастырылады, субъективтік жария құқықтың түсінігі мен маңызы және оны белгілеу мәселелері зерттеледі. Атап айтқанда, субъективтік жария құқық азаматтарды заңды тұлға деп танып, оларға өз мүдделерін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік органдардан өздеріне қатысты заңдарды орындауды өз бетінше талап ету құқығын беретіні және сол арқылы азаматтар мен мемлекет арасындағы құқықтық қатынастарды түбегейлі айқындайтыны, олардың сотта теңдігін қамтамасыз ететіні атап өтілген. Азаматтың субъективтік жария құқығының болуы әкімшілік талапты іс жүргізуге қабылдаудың және оны мәні бойынша қараудың алғышарты болып табылады, сол арқылы «халықтық талап-арыздар» деп аталатындарды жояды. Субъективтік жария құқық, егер мемлекеттік басқаруды белгілі бір әрекетті орындауға міндеттейтін құқықтық норма болса (мемлекеттік басқарудың заңдық міндеттемесі) және бұл норма

— ең аз дегенде — жекелеген азаматтардың мүдделерін (жеке мүдделерді) қорғауға арналған болса, бар. Қорғалатын құқықтық ұстанымдар кәдімгі заңдарда, әдет-ғұрыптық құқықта, сондай-ақ конституциялық құқықтан, ең алдымен адамның негізгі құқықтарынан қамтылған құқықтық ережелерден туындауы мүмкін.

Кілт сөздер: әкімшілік талап арыз, субъективтік жария құқық, талап арыз беру құқығы, қорғау нормасы теориясы, мүмкіндік теориясы

IRRS: 10.17.31

Protection of Subjective Public Rights in Administrative Court Proceedings in the Federal Republic of Germany

Dimitri Olejnik

University of Applied Sciences, Wismar, Federal Republic of Germany

email: dimitri.olejnik@hs-wismar.de

Abstract

The article considers the issues of constitutional regulation of judicial protection of the rights of citizens in the administrative process of the Federal Republic of Germany, presents the concept and meaning

of subjective public law, and discusses problems associated with its establishment. It is noted, in particular, that subjective public law recognizes the citizen as a subject of law, gives him the right, in order to pursue their interests, to independently demand compliance with the law from the public authority, and thus determines the key way the legal relations that develop between the citizen and the state, ensuring their equality in court. The existence of subjective public right of a citizen is a necessary prerequisite for the admissibility of an administrative action, which makes it possible to exclude so-called “popular claims.” Subjective public law applies if there is a legal norm that obliges the public administration to take a certain action (legal obligation of the public administration) and this norm is intended, at least in part, to protect the interests of individual citizens (individual interest). The legal positions to be protected may derive from legal provisions contained in ordinary laws, customary law, and constitutional law, in particular fundamental human rights.

Key words: administrative lawsuit, subjective public right, right to bring an action, theory of the protective norm, theory of possibility

Дата поступления: 16 октября, 2025

DOI: <https://doi.org/10.47344/b2kscs48>

FTAMP: 10.02.00

Заключения судебных экспертов – доказательства по уголовным делам

Айгуль Маликова¹¹SDU University, Каскелен, КазахстанМурат Досанов²²КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстанemail: aigul.malikova@sdu.edu.kz

Аннотация:

В данной научной статье анализируются ключевые аспекты исследования и оценки судом заключений судебных экспертов как доказательств по уголовным делам. Рассматриваются правовые основы, закрепленные в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан, определяющие статус заключений экспертов и критерии их допустимости и достоверности. Особое внимание уделяется практике оценки заключений судебно-медицинских, биологических, химических, видео технических экспертиз при рассмотрении дел об убийствах, преступлениях против половой неприкосновенности, незаконном обороте наркотиков и других уголовных правонарушениях. В статье подчеркивается, что заключение эксперта играет важную роль при установлении обстоятельств дела, однако суд обязан проверять его научную обоснованность, полноту исследования и соответствие процессуальным нормам. На основе анализа казахстанского и зарубежного опыта автором сделаны выводы о необходимости дальнейшего совершенствования судебно-экспертной деятельности, повышения квалификации экспертов, внедрения новых методик и технологий. Предлагается усилить организационно-правовые основы судебной экспертизы и повысить ее независимость, что позволит обеспечить более справедливое и объективное правосудие.

Ключевые слова: суд, уголовное правонарушение, судебная экспертиза, оценка доказательств, допустимость, справедливость.

Введение

Казахстан на протяжении всех лет независимости устойчиво развивается. принимаемые законодательные и подзаконные нормативно-правовые акты имеют научную обоснованность и направлены на – строительство правового, демократического, социального, светского государства, полной реализации конституционных принципов, согласно которым высшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы (ст. 1 Конституции РК).

Постоянное развитие науки и техники во всем мире, а также промышленная технологизация и внедрение информатизации во все сферы общественной жизни и государственного управления как странах Европы, Америки, динамично развивающейся Азии, так и в Казахстане, в целом, оказывает благоприятное влияние на многие сферы деятельности людей, улучшая производительность труда и качество жизни.

Вместе с тем, преступный мир также широко использует в своей практической противоправной деятельности самые разнообразные технические средства и приемы, что позволяет преступникам реализовать преступные намерения, нанести значительный ущерб, достичь противоправных результатов.

Преступность, как явление, имеет тысячелетнюю историю развития, демонстрируя колебания в количественном и качественном росте в различных исторических периодах и регионах мира. Она разнообразна и изменчива, охватывая спектр действий от мелких воров до целенаправленных расправ, адаптируется под различные обстоятельства, оперативно применяя новейшие средства и достижения науки. Утверждается рост активности организованных преступных группировок в сфере онлайн-преступлений, использующих продвинутое информационные технологии (Осипенко 2017, с.181–188). 3, с.45-55).

Современные достижения в области науки требуют от специалистов, занимающихся расследованием преступлений, и аналитиков постоянного обновления методов судебной экспертизы. Это подразумевает создание современных специализированных методов анализа и выполнение судебных криминалистических исследований с использованием широкого спектра новейшей техники и инновационных научных техник. Такая активность помогает усовершенствовать методику собирания улик во время расследований и судебных разбирательств, стимулирует академические изыскания и существенно повышает эффективность и оперативность розыскных действий по делам о преступлениях.

Исторический обзор и роль дактилоскопии в борьбе с преступностью

Проведем краткий исторический анализ становления криминалистической дактилоскопии и подчеркнем глобальное значение этого направления в контексте противодействия мировой преступности.

Научные основы дактилоскопии: свойства папиллярных узоров

Систематический анализ основных характеристик папиллярных узоров, присутствующих на пальцах рук и ступней человека, включая их стабильность, индивидуальную оригинальность и долговечность, стимулировал развитие самостоятельной научной дисциплины – судебной дактилоскопии. Благодаря данным характеристикам данная техника широко используется в работе по предотвращению преступлений.

В результате анализа многочисленных архивов данных о кожных узорах, выполненного специалистами и экспертами по криминалистике, было установлено: отпечатки пальцев обладают исключительной индивидуальностью и неповторяемостью. Эти структуры закладываются во время раннего этапа развития плода и продолжают сохранять исходную конфигурацию и контуры даже при росте размеров рук или ног по мере взросления. Эти рисунки состоят из сложного сочетания кривых, петель и изгибов, создающих уникальные сочетания элементов, позволяющее отличить одного человека от многих других.

Исторические предпосылки: вклад ученых

Папиллярные узоры служили объектом исследования для множества ученых в разные исторические эпохи. Особенно важный вклад в зарождение этого научного направления внес итальянский биолог Марчелло Мальпиги в 1687 году. При помощи микроскопа, М.Мальпиги исследовал бороздки на пальцах рук и впервые выявил их спиральную и кольцевую организацию.

Основателем прикладной дактилоскопии обычно называют Уильяма Джеймса

Гершеля, британского чиновника колониальной службы. В ходе многолетней работы с бухгалтерской документацией в Индии Гершель заметил особенности отпечатков пальцев. Для предотвращения финансовых злоупотреблений было установлено строгое условие: наличие подписей под контрактами и платежных ведомостях о выдаче жалования местные жители должны были добавлять отпечаток пальца. Впоследствии Гершель сравнивал полученные отпечатки со своей личной картотекой.

Успешное применение дактилоскопии в Великобритании вызвало большой интерес к ней во многих странах мира. В Россию дактилоскопия пришла только в 1906 г. (Фоминых 2010, с. 7-10).

Прогресс в области дактилоскопии часто связывают с работами британского ученого Фрэнсиса Гальтона, продолжившего исследования Гершеля в 1880-х годах. В 1892 году Гальтон опубликовал работу о «Finger Prints», где впервые предложил научную классификацию папиллярных линий, основанную на анализе обширного массива данных по отпечаткам пальцев. Исследование Ф.Гальтона показало уникальность папиллярных узоров. В 1895 году британские правоохранительные органы использовали дактилоскопию для идентификации преступников при регистрации преступлений и преступников.

Когда в 1910 году Томас Дженнингс пытался скрыться от следствия по делу об убийстве, его обнаружили благодаря обнаруженным на влажных перилах возле дома отпечаткам пальцев, ставших первыми уликами такого рода в мировой практике. С момента внедрения дактилоскопии, как одного из инструментов раскрытия преступлений, отпечатки пальцев активно используются для опознания личности в рамках криминальных расследований благодаря их неповторимости, а выявленные на местах преступления папиллярные линии нередко выступают ключевыми уликами в судах. В настоящее время по всему миру анализ найденных отпечатков пальцев на местах преступлений является ведущим методом опознания человека благодаря своей доступности и точности результатов.

Установлено, что многочисленные исследователи пытались установить минимальное число элементов папиллярных линий, необходимого для однозначной идентификации личности. Наибольшую известность получил подход, представленный во первых годах XX столетия французским судебным экспертом Бальтазаром. Он утверждал, что идентификация индивида из числа двухмиллиардного населения требует совпадения 17 уникальных характеристик в отпечатанном узоре. Он также анализировал не просто количество характеристик, но и их качественные особенности (папиллярных узоров). В связи с ограниченностью доступных средств, Бальтазар уменьшил планку требований до отметки в 12 единиц. В различных государствах нормы варьируются в зависимости от количества жителей. Так, например, в Испании требуется всего 10–12 совпадений, в Великобритании – 16, тогда как в Австрии, Румынии, Франции и Белоруссии – 12 (Анищенко, 2014, стр. 88).

В Казахстане нормы, касающиеся использования дактилоскопии, определяются Законом «О дактилоскопической и геномной регистрации», принятым 30 декабря 2016 года. В статье 10 Закона указаны группы граждан, которые подлежат учету. Так, дактилоскопическая регистрация проводится с согласия граждан Республики Казахстан, впервые обратившихся за получением удостоверения личности и (или) паспорта, а также при их восстановлении либо замене. Обязательной дактилоскопической регистрации подлежат лица, достигшие шестнадцатилетнего возраста: граждане Республики Казахстан, иностранцы и лица без гражданства, в отношении которых принято решение о выдаче удостоверения личности моряка Республики Казахстан; иностранцы и лица без гражданства, прибывающие в Казахстан.

Вопросы, касающиеся проведения дактилоскопической экспертизы урегулированы

казахстанскими законодательными и подзаконными нормативно-правовыми актами, в том числе уголовно-процессуальным, гражданско-процессуальным законодательством.

Подпунктом 1) пункта 111 Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденных приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года устанавливается, что дактилоскопическое исследование является разновидностью трасологической экспертизы и назначается в целях идентификации человека по следам и отпечаткам его внутренних поверхностей пальцев и ладоней рук, а также пальцев и подошв ступней ног.

Подпунктом 1) пункта 111 Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденных приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года устанавливается, что дактилоскопическое исследование является разновидностью трасологической экспертизы и назначается в целях идентификации человека по следам и отпечаткам его внутренних поверхностей пальцев и ладоней рук, а также пальцев и подошв ступней ног.

В процессе анализа отпечатков пальцев выполняются следующие функции:

- диагностические: выявление и оценка пригодности следов рук на предмет идентификации личности;
- классификационные: определение характеристик и типа следов;
- идентификация: сопоставление лиц через анализ папиллярных узоров кожи рук, ладоней и стоп;
- ситуационные: установление обстоятельств совершённого правонарушения.

Основные вопросы, адресуемые эксперту во время проведения анализа отпечатков пальцев: присутствуют ли на предоставленных объектах следы пальцев; если так, подходят ли они для установления личности?

Полученный во время государственного процесса дактилоскопической идентификации набор данных служит для выполнения таких функций, как: поиск пропавших без вести; установление личности через анализ останков; подтверждения личностей, неспособных предоставить информацию о себе из-за возраста или состояния здоровья; предотвращения, обнаружения и расследования преступлений, включая выявление нарушений административного характера.

Анализ и изучение папиллярных узоров на пальцах рук и стоп по указаниям специалистов в области криминалистики помогает выполнять такие диагностические и аналитические задачи, как:

- Исследование методов преступной деятельности на месте инцидента.

Например, отпечатки на рулевом колесе машины помогают установить водителя среди угонщиков машины.

- Установление гендера человека по оставленному отпечатку. При установлении гендера человека по оставленному отпечатку главным образом анализируются метрические параметры отпечатанной ладони и отдельных пальцев.

- Оценка приблизительного возраста. Определение возраста основывается на анализе числа гребневых линий, размещаемых на участке кожи длиной 5 миллиметров или, согласно другим подходам, на 1 сантиметре. У пожилых индивидов обычно отмечаются такие особенности: обилие морщин и складок; размытость рисунка папиллярных линий пальцев из-за их выравнивания; линии кажутся потёртыми и размытые по контуру; структура папиллярного узора расплывчата и неразличима; отпечаток изобилует множеством белых горизонтальных полос.

- В 70-е годы прошлого столетия были созданы методики определения приблизительной высоты индивида через отпечатки, а также профессии и группы крови личности посредством анализа её кожных следов.

- Определение некоторых заболеваний, генетических аномалий, физических ограничений и родственных связей осуществляется через анализ отпечатков пальцев; также оценивается уровень физической и умственной подготовленности индивидов.

Утверждены ключевые принципы и правила работы со следами пальцев, которые служат общими рекомендациями, обеспечивающими эффективную идентификацию, обнаружение и регистрацию разнообразных отпечатков во время проведения осмотра места происшествия. Перед обнаружением отпечатков пальцев на месте инцидента важно принять шаги, предотвращающие повреждение других имеющихся улик, например, следов обуви на поверхности пола, микроскопических волокон на оконной раме, биологических следов и прочих элементов, которые могут потребоваться для дальнейшего анализа. Важно определить природу произошедшего события для точного определения местоположения возможных отпечатков пальцев. Необходимо аккуратно извлекать предметы с отпечатками, избегая добавления собственных следов и повреждения имеющихся. Необходимо обеспечить безопасность вещи с отпечатками пальцев от резкого изменения температурных условий. На первом этапе анализируются признаки на объектах, способных подвергнуться дождям, тепловому воздействию или физическим повреждениям и так далее.

В постсоветских регионах, включая Казахстан, используются различные методы обнаружения и регистрации отпечатков пальцев, развивавшиеся параллельно прогрессу мировой криминалистики и технологий. За последнее десятилетие в Казахстане заметно повысилось качество судебной экспертизы благодаря увеличению бюджетного финансирования, улучшению оснащения правоохранительных структур современными средствами и внедрению передового зарубежного оборудования, включая мобильные криминалистические лаборатории.

Стоит отметить, что в ряде стран прослеживается тренд на всестороннее и прогрессивное применение технологических решений в области дактилоскопии. Первоначально использовались визуальные способы обнаружения отпечатков пальцев, однако со временем всё чаще стали применять специализированные инструменты криминалистики, электронные устройства наблюдения, а также физические, комплексные и химические методики для фиксации следов рук и ступней.

Таким образом, дактилоскопия имеет вековую историю и и сегодня служат важным средством в работе экспертов по расследованию преступлений, существенно влияя на процесс доказательства в следственной, экспертной и прокурорско-судебной сферах. В современном контексте технологического роста внедрение цифровых технологий существенно трансформировало методы хранения и обработки данных о папиллярных узорах, заменив традиционные материальные носители электронными системами, что значительно улучшило эффективность работы специалистов по криминалистике.

Например, система АДИС "Папилон" успешно обрабатывает базы данных цифровых отпечатков пальцев зарегистрированных лиц и собирает электронные дактилокарты следовых изображений пальцев и ладоней со сцен неразрешенных правонарушений. Новые достижения и интеграция в обновленные системы АДИС «Папилон» предоставили условия для сохранения расширенной информации о личности в базах данных, включая изображения внешности, изображения зрачков, трехмерные модели лицевых частей, образцы подписи, генетические

профили и дополнительные биометрические данные.

Эффективность специализированных информационно-поисковых платформ, основанных на научных принципах, обусловлена их фокусом на практическую пользу, быстрое предоставление актуальных данных и интеграцией автоматизированного подхода в процесс проведения дактилоскопических экспертиз.

Внедренная методика значительно ускоряет процесс идентификации личностей через анализ отпечатков пальцев, повышая эффективность раскрытия правонарушений, связанных со следом рук. На основе имеющихся данных о папиллярных узорах можно идентифицировать индивидов, потенциально замешанных в прошлых правонарушениях (Толоконников 2015, с.122-127).

Современные достижения в области информационно-коммуникационных технологий обновили подход и определило новое значение в области исследования отпечатков пальцев. Сочетание биометрической идентификации пальцев с методами цифрового учета данных привело к появлению уникального средства обеспечения безопасности информационных ресурсов, включая текстовые, визуальные, видеоматериалы и звукозаписи. Основная цель этого метода заключается в генерации идентификационных цифровых маркеров, которые можно уподобить виртуальным отпечаткам пальцев. Одной из таких систем является программа, разработанная компанией Signum Technologies под названием "SureSign". Главной областью использования данного инструмента служит охрана интеллектуальной собственности, верификация подлинности данных в сферах конфиденциальных документов и онлайн-торговли. Данная платформа содержит ряд утилит, разработанных на основе лицензированной технологии FBI (Fingerprinting binary images), обеспечивающих возможность внедрения, обнаружения и декодирования уникального идентификатора независимо от природы передаваемых данных (Уков).

Развитие информационно-коммуникационных технологий положило новое направление развития дактилоскопической науке и практике ее применения. Широкий инструментарий нынешних экспертов, основанный на цифровой дактилоскопии и технологии компьютерной стеганографии, заметно облегчило процесс идентификации лиц по отпечаткам пальцев.

Следует отметить, что по уголовным делам органами досудебного расследования и уголовного преследования на досудебном производстве назначаются экспертизы, по результатам проведения которых даются экспертные заключения, имеющие важное доказательственное значение при отправлении правосудия в судах Казахстана.

Последовательно проведенные судебные реформы, которые нашли свое законодательное отражение в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан от 13 декабря 1997 г. и новом Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан от 4 июля 2014 года, ознаменовали новый период существенного расширения состязательных начал в судопроизводстве, обеспечения равноправия сторон.

Как известно, судебные стадии являются решающими стадиями уголовного процесса поскольку при рассмотрении уголовного дела в главном судебном разбирательстве в районном и приравненном к нему суде разрешается уголовное дело по существу, выносятся приговор, в котором устанавливается виновность или невиновность подсудимого, а также в дальнейшем реализуются права сторон по пересмотру судебного акта в апелляционной и кассационной инстанциях на основании апелляционной, кассационной частной жалобы, ходатайства и протеста прокурора.

Все судебные стадии крайне, очень важны, поскольку должна быть достигнута объективная истина по уголовному делу, дана итоговая судебная оценка органом правосудия, и не один невиновный не должен быть привлечен к уголовной ответственности, безусловно, должны быть достигнуты все задачи уголовного процесса, предусмотренные статьей 8 УПК РК.

Казахстанский законодатель освободил суд от полномочий обвинительного характера, не согласующихся со статусом органа правосудия. Это выражается в том, что суд не вправе по собственной инициативе собирать дополнительные доказательства в целях устранения неполноты досудебного расследования (согласно части 1 статьи 24, части 2 статьи 122 УПК РК). Суд не является органом уголовного преследования, не выступает на стороне обвинения или защиты и не выражает каких бы то ни было интересов, помимо интересов права (часть 5 статьи 23 УПК). Кроме того, главное судебное разбирательство проводится только в отношении подсудимого и в пределах того обвинения, по которому он предан суду (часть 1 статьи 340 УПК РК). Одновременно законодательный орган страны расширил пределы судебной власти на досудебных стадиях, установив судебный контроль и санкционирование следственных действий и мер процессуального принуждения.

Процесс познания совершенного уголовного правонарушения в суде происходит путем изучения судьей собранных органами уголовного преследования и обвинения доказательств, как обвинительных, так и оправдательных, посредством выявления и исследования фактов, которые имели место до совершения, в процессе совершения и после совершения преступных действий.

Изучение материалов уголовного дела судьей это сложная умственная мыслительная деятельность, которая требует усидчивости, предельного внимания, скрупулезности, настойчивости, терпения, глубокого и объективного исследования, анализа всех обстоятельств уголовного дела, повышенного умственного напряжения при сопоставлении и исследовании всех доказательств.

Глубокие теоретические знания, напряженная умственная работа и опыт в рассмотрении уголовных дел позволяют судье правильно уяснить суть уголовного дела, его мельчайшие особенности в сравнении с другими аналогичными уголовными делами.

Знания в области уголовного права, уголовно-процессуального права, теории доказывания и доказательств, криминалистики, судебной экспертологии, судебной медицины позволяют судье при рассмотрении уголовного дела свободно оперировать такими правовыми категориями как состав уголовного правонарушения, предмет доказывания, криминалистическая характеристика уголовных правонарушений, формы применения специальных знаний в уголовном процессе, которые при проведении судебного следствия и вынесения приговора позволяют последовательно, от общего к частному, сформировать криминалистическую мысленную модель совершенного уголовного правонарушения, определить все обстоятельства, подлежащие доказыванию, квалифицировать уголовное правонарушение по статьям, а также пунктам, частям статей Общей и Особенной частей Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Кроме того, знания в области криминалистики и судебной экспертологии позволяют определить, насколько по конкретному уголовному делу важны заключения судебных экспертов для правильной квалификации уголовного дела, а также уяснить, каким образом проведена идентификация лица, обвиняемого в совершении уголовного правонарушения.

При рассмотрении уголовных дел в главном судебном разбирательстве все доказательства по делу непосредственно исследуются, заслушиваются показания

подсудимого, потерпевшего, свидетелей, оглашаются и исследуются заключения экспертов, осматриваются вещественные доказательства, оглашаются протоколы и иные документы, производятся другие судебные действия по исследованию доказательств.

Анализ обобщения судебной практики показывает, что суды достаточно часто производят допрос эксперта, по ходатайству сторон или собственной инициативе назначают экспертизу на основании статьи 374 УПК РК.

Поэтому в своей деятельности судья руководствуется всеми правовыми нормами уголовного и уголовно-процессуального законодательства, в том числе частью 1 статьи 111 УПК, которая определяет, что доказательствами по уголовному делу являются законно полученные фактические данные, а часть 2 статьи 111 УПК указывает, что фактические данные, имеющие значение для правильного разрешения уголовного дела, устанавливаются: показаниями подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля, свидетеля имеющего право на защиту, эксперта, специалиста; заключением эксперта, специалиста; вещественными доказательствами; протоколами процессуальных действий и иными документами. Содержание судебно-экспертной деятельности включает производство судебной экспертизы по уголовным, гражданским делам, по делам ОО административных правонарушениях, а также в административном судопроизводстве.

Согласно Закону Республики Казахстан от 10 февраля 2017 года судебно-экспертная деятельность основывается на принципах: законности; соблюдения прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, прав и законных интересов юридического лица; независимости судебного эксперта; всесторонности, полноты, объективности и научной обоснованности судебно-экспертных исследований; допустимости использования при проведении судебно-экспертных исследований научно-технических средств, методов и методик; соблюдения этики судебного эксперта.

Следует отметить, что при рассмотрении уголовных дел против личности, убийствах, причинении разных видов телесных повреждений, судом внимательно изучаются заключения судебных экспертов в области судебной медицины, которые позволяют определить причины смерти, объективные признаки вреда здоровью с медицинской точки зрения (ссадины, кровоподтеки, рана, перелом кости и другие), их локализация и свойства; характеристика средообразующей части травмирующего предмета (предметов); механизм возникновения; давность (срок) причинения; вред здоровью с указанием квалифицирующего признака.

При рассмотрении уголовных дел, связанных с изнасилованиями и другими сексуальными действиями насильственного характера, судом наряду с заключениями судебно-медицинских экспертиз, скрупулезно изучаются результаты судебно-биологических экспертиз, при проведении которых судебными экспертами исследованы кровь, выделения и волосы человека с помощью иммунных реакций. Биологические выделения, оставленные подсудимыми на теле, нижнем белье, одежде потерпевших позволяют суду на основе и в совокупности с другими доказательствами по уголовным делам прийти к выводу, что следственно-прокурорская версия, отраженная в предъявленном обвинении, и собранные доказательства подтверждают и доказывают факт совершения изнасилования и других сексуальных действий насильственного характера.

Проводятся экспертное исследование биологических образцов с целью идентификации кровяных пятен на разных предметах. Основные цели включают определение процесса формирования кровавых пятен, локализацию сцены преступления, позиции жертвы и предполагаемого преступника во время причинения травм, выявление признаков сопротивления и защиты; также устанавливается порядок нанесения ранений, траектория

перемещения пострадавшего или транспортировки тела.

При проведении экспертизы, должны быть определены тип и способ формирования кровавых пятен на предметах; возможности выявления позиции жертвы и нападающего, порядка причинения травм, маршрута движения пострадавшего и транспортировки тела по кровавым следам. Обычно объектами анализа становятся разнообразные вещи с признаками кровавых пятен: элементы одежды, мебель и т.д.

При рассмотрении дел о нелегальном обращении наркотиков, психоактивных веществ, их аналогов и прекурсоров ключевое значение имеет проведение комплексной экспертной оценки указанных веществ, требующей применения специализированных знаний из юриспруденции, биохимии, аналитической химии и смежных дисциплин.

Исходя из данных судебно-экспертных отчетов и дополнительных свидетельств по делу, суд способен установить факт хранения и распространения обвиняемыми различных видов наркотиков: самодельного происхождения, полученных из конопляных культур, маковых растений, а также эфедры (эфедрон). Кроме того, речь идет о целых растениях или измельченных частях указанных видов, полуконструктивных и искусственных наркотических веществ и психоактивных соединений (например, героин, амфетаминовая группа) и фармацевтических препаратов промышленного выпуска или произведенных в аптеке, содержащих наркотики, психотропные вещества и прекурсоры.

Согласно правилам организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденным Приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года №484, при производстве судебно-экспертного исследования наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров устанавливаются фактические данные на основе специальных научных знаний.

В ходе данного анализа рассматриваются основные проблемы:

- Идентификация и классификация: Определение принадлежности проверяемого вещества к категории наркотиков, психотропных средств, аналогов либо прекурсоров, включая уточнение конкретного типа (вида) данного компонента.
- Анализ состава: Оценка совокупной массы образца и точное измерение доли действующего начала (наркотика или психотропа) внутри него.
- Выявление следов: Подтверждение наличия указанных компонентов на носителях (в том числе табаке и его остатках) и идентификация их точного вида.
- Анализ растительного материала: Установление принадлежности растений к наркотикосодержащим видам, идентификация рода, фазовый этап роста во время сбора, и подтверждение их естественного распространения на данном участке.
- Анализ производственных характеристик и генезиса: Определение метода производства продукта (фабричного или домашнего) и проверка применимости определённого технического оснащения или химических компонентов.
- Определение общего источника: Проверка наличия у данных материалов одного первичного источника (сортообразование, регион роста, дата сбора) и производственной методики, включая их совместное присутствие в одной массе.

Следует отметить, что в настоящее время предельно активизирована работа подразделений казахстанских правоохранительных органов по борьбе с наркобизнесом, а объем изъятых в Казахстане из незаконного оборота наркотических средств исчисляется в тоннах наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.

Кроме того, на основании изучения заключений по проведенным судебно-портретным, судебно-видео фонографическим экспертизам и других доказательств по уголовным делам суд

имеет возможность прийти к выводам, что в видеозаписях действительно отображены подсудимые, которые реализовывали наркотические средства, психотропные вещества, получали взятку в крупных размерах, хранили оружие либо вымогали денежные средства в крупном размере при проведении оперативно-розыскных мероприятий, следственных действий с применением научно-технических средств фото-видеофиксации.

В научной юридической литературе имеются разные мнения относительно статуса суда в качестве субъекта доказывания, что суд не может и не должен вмешиваться в деятельность других участников процесса, что суд не имеет право независимо от участников процесса самостоятельно и инициативно добывать доказательства по уголовному делу.

По мнению Трунова И. «проявляя активность в собирании и исследовании доказательств, суду сложно будет пребывать в роли беспристрастного арбитра» (Трунов 2001).

Адамайтис М. считает, что «всесторонность, объективность и полнота исследования обстоятельств дела является следствием принципа состязательности сторон, поскольку в споре рождается истина» (Адамайтис 2003).

В.А. Лазарева полагает, что «суд, стремящийся, во что бы то ни стало установить истину, принимает на себя несвойственные ему в состязательном процессе полномочия, переходит на позиции обвинения, чем нарушает принцип равенства сторон, утрачивает объективность и независимость» (Лазарева 2007).

На основе исследования норм уголовно-процессуального законодательства Казахстана, мы приходим к выводу, что суд признается субъектом доказывания с некоторыми ограничениями, исходя из статуса беспристрастного арбитра – органа правосудия, поскольку согласно части 1 статьи 122 УПК РК собирание доказательств производится в процессе досудебного расследования и судебного разбирательства путем производства процессуальных действий, далее нормами уголовно-процессуального законодательства подробно урегулировано собирание доказательств судом по ходатайству сторон, а также исследование и оценка доказательств судом.

Суд, являясь специфическим субъектом доказывания, а именно арбитром, согласно статье 24 УПК РК «суд исследует имеющиеся в деле и представленные доказательства. Суд не вправе по собственной инициативе собирать дополнительные доказательства в целях устранения неполноты досудебного расследования. (Суд, сохраняя объективность и беспристрастность, создает сторонам обвинения и защиты необходимые условия для реализации их прав на всестороннее и полное исследование обстоятельств дела».

В соответствии с частями 1, 2 статьи 125 УПК РК «каждое доказательство подлежит оценке с точки зрения относимости, допустимости, достоверности, а все собранные доказательства в совокупности – достаточности для разрешения уголовного дела. Судья, прокурор, следователь, дознаватель оценивают доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на всестороннем полном и объективном рассмотрении доказательств в их совокупности, руководствуясь законом и совестью».

Судом по уголовному делу подлежат выяснению обстоятельства как уличающие, так и оправдывающие подсудимого, а также смягчающие и отягчающие его ответственность и наказание. Должны быть проверены все заявления о невиновности или меньшей степени виновности, а также наличии доказательств, оправдывающих подсудимого либо смягчающих ответственность, а также применении недозволённых методов следствия при собирании и закреплении доказательств.

При рассмотрении уголовных дел судья может признать собранное доказательство недопустимым на основании статьи 112 УПК РК, при установлении существенных нарушений

норм уголовно-процессуального законодательства, а также если фактические данные были получены путем лишения или стеснения гарантированных законом прав участников процесса. К примеру, в судебной практике имеется случай, когда результаты проведенного органами досудебного расследования личного обыска гражданки Н., в ходе которого были изъяты несколько граммов светлого порошка, впоследствии установленным заключением судебного эксперта как наркотическое вещество-героин, судом были признаны недопустимым доказательством, поскольку личный обыск был произведен лицом противоположного пола, с участием понятого противоположного пола.

Соответственно, результаты всех последующих следственных действий и заключение судебного эксперта по изъятому при личном обыске наркотическому веществу также были признаны не имеющими юридической силы, поскольку согласно требованиям части 4 статьи 112 УПК РК фактические данные, полученные с нарушением уголовно-процессуального закона, признаются недопустимыми в качестве доказательств и не могут быть положены в основу обвинения, а также использоваться при доказывании.

В соответствии с положениями статьи 25 УПК РК судья, прокурор, следователь, дознаватель оценивают доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на совокупности рассмотренных доказательств, руководствуясь при этом законом и совестью. Никакие доказательства не имеют заранее установленной силы.

При исследовании и оценке доказательств в судебном разбирательстве ключевое значение приобретает определение логических связей между данными, отражающими суть информации, и проверяемыми обстоятельствами, соблюдение процессуальных норм законодательства, совпадение фактов с действительностью, подтверждение научных оснований заключения экспертов, всесторонность проведенных исследований и надежность использованных методик экспертизы. В научном сообществе вопрос о проверке экспертных заключений, по причине его сложности, активно исследуется специалистами и практиками как в Казахстане, так и во многих странах мира.

Изучение зарубежного опыта показывает, что Верховный Суд Республики Польша постановил, что заключения эксперта при рассмотрении дел являются весомым мнением, однако суд в обязанности суда входит анализ и оценка таких заключений по различным критериям, в число которых входят глубина исследований и представленных на исследование материалов, согласованность представленных выводов с правилами и принципами логики, а также допустимость и надежность использованных методов исследования (Kaczor, с. 54–55).

Согласно УПК ФРГ «для выяснения истины суд должен по официальной инициативе распространить исследование доказательств на все факты и средства доказывания, имеющие значение для принятия решения». Однако в случае невозможности ее достижения, как разъяснил Верховный Суд Германии, «...судья должен довольствоваться такой степенью вероятности, которую он достигает при возможном, исчерпывающем и добросовестном использовании имеющихся доказательств».

Правовая норма статьи 124 УПК Казахстана предписывает, что исследование включает анализ полученного доказательства, его сопоставление с другими доказательствами, собирание для их проверки дополнительных доказательств, проверку источников получения доказательств.

Изучение передового опыта европейских судебно-экспертных подразделений позволяет прийти к обоснованному выводу о необходимости дальнейшего правового, организационного совершенствования судебно-экспертной деятельности во всех видах

судопроизводства.

Интересен опыт Республики Беларусь. Государственный комитет судебных экспертиз Республики Беларусь начал свою деятельность 1 июля 2013 года. Государственный комитет учрежден Указом Президента Республики Беларусь № 202 от 22 апреля 2013 года с целью создания условий обеспечения независимости экспертной деятельности и повышения ее эффективности. По мнению экспертов из Беларуси это позволило в значительной степени улучшить прямое целевое финансирование судебно-экспертной службы, было закуплено современное экспертно-техническое оборудование, повысился статус эксперта.

Учитывая, что преступность многообразна, многолика, а также то, что с развитием науки и техники преступники быстро используют новые инструменты и технологии, приспосабливаются к разным условиям, принимают меры по сокрытию уголовных и других правонарушений, а преступления видоизменяются (к примеру, появление новых видов компьютерных мошенничеств и других преступлений) то, соответственно, нужно разрабатывать новейшие научные методики исследований и внедрять новые виды судебных экспертиз в деятельности государственных и негосударственных судебно-экспертных организаций.

Увеличение стандартов профессионального мастерства у специалистов судебной экспертизы, рост значимости их роли в процессе правосудия, а также ужесточение контроля над руководством экспертных учреждений за качеством проводимых экспертиз, по нашим оценкам окажет положительное влияние на функционирование экспертных структур. Представлены следующие обобщенные рекомендации по улучшению экспертных процедур в судебной системе Казахстана.

- важно развивать правовые нормы, организационную структуру и моральные принципы экспертно-судебного процесса во всех сферах юриспруденции.
- необходимо систематически развивать и внедрять инновационные подходы к экспертному анализу, а также контролировать соблюдение научных основ судебной экспертизы.
- следует активно интегрировать передовые научные разработки в сферу судебной экспертизы, повысить стандарты профессионального мастерства экспертов и усилить ответственность руководителей экспертных учреждений за качество проводимых экспертиз и анализов.

Мы считаем, что целесообразно образование Комитета государственных судебных экспертиз Казахстана подчиненного Правительству Республики Казахстан.

Мы полагаем, что функционирование независимого экспертного государственного учреждения обеспечит решение вопросов целенаправленного финансирования, качественного обеспечения ресурсами, научного обоснования и документирования, а также укрепит независимость специалистов и повысит их профессиональную подготовку.

Изучение белорусского зарубежного опыта показывает следующее. Комитет государственных судебных экспертиз Республики Беларусь имеет свою историю с 22 апреля 2013 года, со дня подписания Главой государства указа «О создании Комитета государственных судебных экспертиз Республики Беларусь».

Республика Беларусь впервые обратилась к вопросу реформирования системы государственных судебно-экспертных учреждений в 1992 году, однако перед принятием окончательного решения была проведена масштабная работа. Экспертное ведомство было создано в целях совершенствования государственной судебно-экспертной деятельности, усиления защиты прав и законных интересов граждан, организаций в уголовном, административном, гражданском и хозяйственном процессе.

По оценке ученых-криминалистов Беларуси, созданное ведомство успешно разрешило давние проблемы судебной экспертизы (включая ограниченные бюджетные средства, фрагментацию системы, отсутствие стандартизированных методик, устаревшее оборудование, дополнительные обязанности вне основной специализации, нехватка кадров среди экспертов и региональных экспертных структур и др.).

В завершение хотелось бы отметить, что в своей деятельности судья должен быть максимально активным, грамотным, быть в курсе всех изменений и дополнений, вносимых в казахстанское законодательство, хорошо разбираться в научно-технических возможностях применения криминалистических средств, проведения судебно-экспертных исследований.

Тем самым, активная роль суда при рассмотрении уголовных дел позволяет обеспечить сторонам равные возможности для отстаивания своих интересов, гарантировать вынесение законного, обоснованного приговора, основанного на установлении всех обстоятельств совершенного уголовного правонарушения посредством всестороннего, полного и объективного исследования доказательств.

Список литературы

- Адамайтис М. (2003) Право суда на инициативу в исследовании доказательств мешает его беспристрастности. *Рос. юстиция*. № 11. С. 32.
- Анищенко И.А (2014) *Дактилоскопия и дактилоскопическая экспертиза: учебное пособие*
Минск: Академия МВД Республики Беларусь, –114 с.
- Закон Республики Казахстан «О дактилоскопической и геномной регистрации» от 30 декабря 2016 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на февраль 2024 года).
- Kaczor K. (2010) *Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym*. Prokurator. 1-2 (41-42) . 41-55.
- Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями, внесенными 19 сентября 2022 года).
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-90#pos=5;-90
- Лазарева В. А.(2007)Состязательность и доказывание в уголовном процессе. *Уголов. право*. № 3. С. 102.
- Номоконов В.А. (2012) Киберпреступность как новая криминальная угроза. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. №. 24. - С.45-55.
- Осипенко А.Л. (2017) *Организованная преступная деятельность в киберпространстве: тенденции и противодействие* . Юридическая наука и практика: Вестник Цижегородской академии МВД России. №. 4 (40). - С.181-188.
- Правила организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы. Утвержден приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года.
- Толоконников В.К (2015) *Применение автоматизированных поисковых систем (АИПС) в следственной практике* Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». №1-2 (17), с.122-127

- Трунов И. (2001). *Суд не должен добывать доказательства* Рос. юстиция. № 9. С. 56.
- Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года (с последующими изменениями и дополнениями)
- Уков В.С. Новая информационная технология: стеганографическая дактилоскопия
https://www.vrsystems.ru/stati/novaya_informacionnaya_tehnologiya_steganograficheskaya_daktiloskopiya.html
- Фоминых И.С (2010) *Судебная дактилоскопия, учебное пособие*, Томск.. с.133.

References

- Adamajtis M. (2003) *Pravo suda na iniciativu v issledovanii dokazatel'stv meshaet ego bespristrastnosti.*[The Court's Right to Take Initiative in the Examination of Evidence Undermines Its Impartiality.] Ros. justicija. № 11. S. 32.
- Anishhenko I.A (2014) *Daktiloskopija i daktiloskopicheskaja jekspertiza: uchebnoe posobie* [Dactyloscopy and Dactyloscopic Examination: Study Guide]. Minsk: Akademija MVD Respubliki Belarus', – 114 s.
- Fominyh I.S (2010) *Sudebnaja daktiloskopija, uchebnoe posobie*, [Forensic Dactyloscopy: Study Guide.] Tomsk.. s.133.
- Kaczor K. (2010) *Etapy i kryteria oceny opinii bieglego w postepowaniu karnym* Prokurator. 1-2 (41-42) . 41-55.
- Konstitucija Respubliki Kazahstan.[Constitution of the Republic of Kazakhstan.] Prinjata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda (s izmenenijami i dopolnenijami, vnesennymi 19 sentjabrja 2022 goda).
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-90#pos=5;-90
- Lazareva V. A.(2007) *Sostjazatel'nost' i dokazyvanie v ugolovnom processe* .[Adversarial Nature and Proof in Criminal Proceedings.] Ugolov. pravo. № 3.S. 102.
- Nomokonov V.A. (2012) *Kiberprestupnost' kak novaja kriminal'naja ugroza.*[Cybercrime as a New Criminal Threat.] Kriminologija: vchera, segodnja, zavtra. №. 24. - S.45-55.
- Osipenko A.L. (2017) *Organizovannaja prestupnaja dejatel'nost' v kiberprostranstve: tendencii i protivodejstvie* . [Organized Criminal Activity in Cyberspace: Trends and Counteraction.]Juridicheskaja nauka i praktika: Vestnik Cizhegorodskoj akademii MVD Rossii. №. 4 (40). - S.181-188.
- Pravila organizacii i proizvodstva sudebnyh jekspertiz i issledovanij v organah sudebnoj jekspertizy.[Rules for the Organization and Conduct of Forensic Examinations and Research In Forensic Institutions.] Utverzhden prikazom Ministra justicii Respubliki Kazahstan ot 27 aprelja 2017 goda.
- Tolokonnikov V.K (2015) *Primenenie avtomatizirovannyh poiskovyh sistem (AIPS) v sledstvennoj praktike* [Application of Automated Information Retrieval Systems (AIRS) in Investigative Practice.] Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akademii. Serija «Pravo». №1-2 (17), s.122-127
- Trunov I. (2001). *Sud ne dolzhen dobyvat' dokazatel'stva* Ros. justicija. [The Court Should Not Obtain Evidence] № 9. S. 56.
- Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan [Criminal Procedure Code of the Republic of

Kazakhstan] ot 4 ijulja 2014 goda (s posledujushhimi izmenenijami i dopolnenijami)

Ukov V.S. Novaja informacionnaja tehnologija: steganograficheskaja daktiloskopija[
New Information Technology: Steganographic Dactyloscopy.]
https://www.vrsystems.ru/stati/novaya_informacionnaya_tehnologiya_steganograficheskaya_daktiloskopiya.htm

Zakon Respubliki Kazakhstan «O daktiloskopicheskoy i genomnoj registracii» [On Dactyloscopic and Genomic Registration] ot 30 dekabrya 2016 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniyu na fevral' 2024 goda).

FTAMP: 10.02.00

Қылмыстық істер бойынша сот сарапшыларының қорытындылары - дәлелдеме ретінде»

Айгуль Маликова ¹

¹SDU University, Қаскелең, Қазақстан

Мурат Досанов²

² Өл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

email: aigul.malikova@sdu.edu.kz

Аңдатпа

Осы ғылыми мақалада қылмыстық істер бойынша дәлелдеме ретінде пайдаланылатын сот сарапшыларының қорытындыларын зерттеу және оларды сот тарапынан бағалаудың негізгі қырлары талданады. Сарапшы қорытындыларының құқықтық мәртебесін, олардың жол берілетіндігі мен дәлдігінің өлшемдерін айқындайтын Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде бекітілген құқықтық негіздер қарастырылады.

Ерекше назар кісі өлтіру, жыныстық қол сұқпаушылыққа қарсы қылмыстар, есірткі заттарының заңсыз айналымы және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау барысында сот-медициналық, биологиялық, химиялық, бейнетехникалық сараптамалар қорытындыларын бағалау тәжірибесіне аударылады. Мақалада сарапшы қорытындысының іс бойынша мән-жайларды анықтауда маңызды рөл атқаратыны, алайда сот оның ғылыми негізділігін, зерттеудің толықтығын және іс жүргізу нормаларына сәйкестігін тексеруге міндетті екендігі ерекше атап өтіледі.

Қазақстандық және шетелдік тәжірибені талдау негізінде автор сот-сараптамалық қызметті одан әрі жетілдіру, сарапшылардың біліктілігін арттыру, жаңа әдістемелер мен технологияларды енгізу қажеттігі туралы қорытындылар жасайды. Сондай-ақ сот сараптамасының ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін күшейту және оның тәуелсіздігін арттыру ұсынылады, бұл өз кезегінде неғұрлым әділ әрі объективті сот төрелігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: сот, қылмыстық құқық бұзушылық, сот сараптамасы, дәлелдемелерді бағалау, дәлелдемелердің жол берілетіндігі, әділдік

IRSTI: 10.02.00

Conclusions of Forensic Experts as Evidence in Criminal Proceedings

Aigul Malikova¹

¹SDU University, Kaskelen, Kazakhstan

Murat Dossanov²

² Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan

email: aigul.malikova@sdu.edu.kz

Abstract

This scientific article analyzes the key aspects of the court's investigation and evaluation of forensic expert opinions as evidence in criminal cases. It examines the legal framework established in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan that defines the status of expert opinions and the criteria for their admissibility and reliability. Special attention is given to the practice of evaluating opinions from forensic medical, biological, chemical, and video technical examinations when considering cases of murder, sexual offenses, illegal drug trafficking, and other criminal offenses. The article emphasizes that an expert opinion plays a crucial role in establishing the circumstances of the case, but the court is obligated to verify its scientific validity, completeness of the investigation, and compliance with procedural norms. Based on the analysis of Kazakhstan's and foreign experience, the author concludes that there is a need for further improvement of forensic expert activities, enhancement of expert qualifications, and the introduction of new methodologies and technologies. It is proposed to strengthen the organizational and legal foundations of forensic examination and increase its independence, which will ensure more fair and objective justice.

Keywords: court, criminal offense, forensic examination, evaluation of evidence, admissibility, justice..

Дата поступления: 20 Октября, 2025

DOI: <https://doi.org/10.47344/39kpxr89>

FTAMP: 10.23.47

Банкроттық рәсіміндегі борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың арнайы негіздері: теория және сот тәжірибесі

Асылбек Болатов¹¹SDU University, Қаскелең, Қазақстанemail: 241401002@sdu.edu.kz

Аңдатпа

Мақалада банкроттық рәсіміндегі борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың арнайы негіздері талданады. Автор банкроттық саласындағы мәмілелердің құқықтық табиғатын, олардың борышқор мен несие берушілер арасындағы мүліктік қатынастарға әсерін және сот тәжірибесіндегі қолданылу ерекшеліктерін зерттейді. Мақалада «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРЗ Заңының (*бұдан әрі – банкроттық туралы заң*) 7-бабы 2-тармағында көзделген алты арнайы негіздің мазмұны мен ерекшеліктері ашып көрсетілген. Әсіресе тең емес қарсы орындау, жарғылық өкілеттілікті бұзу, мүлікті өтеусіз не төмен бағамен беру, артықшылықпен төлем жасау және жалған мәмілелердің құқықтық салдары нақты сот істері арқылы мысалға алынған. Автор сот тәжірибесіндегі дәлелдеу міндетін бөлу, бағалау қызметінің нәтижелерін пайдалану және мәміле бағасының нарықтық сәйкестігін анықтау мәселелерін егжей-тегжейлі қарастырады. Сондай-ақ, банкроттық басқарушының талап қою стратегиясы мен соттардың дәлелдерді бағалау тәсілдері талданған. Мақалада борышқор мәмілелерін жарамсыз деп тану институтының құқықтық маңызы айқындалып, оның несие берушілердің мүдделерін қорғаудағы рөлі мен банкроттық рәсіміндегі әділдік қағидаттарын қамтамасыз етудегі орны туралы тұжырым жасалады. Зерттеу нәтижесінде банкроттық дауларында қолданылатын арнайы негіздердің өзара байланысы мен айырмашылықтары жүйеленіп, сот тәжірибесін жетілдіру қажеттігі көрсетілген.

Кілт сөздер: мәміле жарамсыздығы, банкроттық рәсім, борышқор, арнайы негіздер, сот тәжірибесі

Кіріспе

Банкроттық құқық – нарықтық экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ететін, кәсіпкерлік қатынастардағы жауапкершілік пен әділдік қағидаттарын бекітетін маңызды құқық саласы. Осы құқық саласының негізгі құралдарының бірі – борышқор мәмілелерін жарамсыз деп тану институты. Бұл институт борышқордың төлем қабілетсіздігі жағдайында оның мүлкі мен міндеттемелерінің әділ бөлінуін қамтамасыз етуге, несие берушілердің заңды мүдделерін қорғауға және құқықтық тепе-теңдікті қалпына келтіруге бағытталған.

Тәжірибеде борышқор тарапынан жасалған мәмілелердің барлығы бірдей заңға қайшы деп таныла бермейді. Кей жағдайларда мәміленің мәні мен мақсатының күрделілігі, сондай-ақ оның жасалу жағдайлары құқықтық бағалауда әркелкі пікірлер тудырады. Осы себепті борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың арнайы негіздерін айқындау тек теориялық маңызға ғана емес, сот тәжірибесінің тұрақтылығы тұрғысынан да өзекті мәселе болып отыр.

Ғылыми мақала осындай қайшылықтардың мәнін ашуға бағытталған. Мақалада банкроттық рәсінде борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың қандай арнайы негіздері бар екендігі және олардың сот тәжірибесіндегі қолданылу сауалдары зерттеледі. Жалпылай алғанда, экономикалық тепе-теңдік бұзылған, несие берушілердің құқықтары айқын зиян шеккен жағдайларда ғана мәміле жарамсыздығы туралы мәселе көтеруге болады. Мақаланың мақсаты ретінде борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың құқықтық табиғатын ашу, банкроттық туралы заңда көзделген арнайы негіздердің мазмұнын теориялық және практикалық тұрғыда жүйелеу, сондай-ақ олардың сот тәжірибесінде қолданылу ерекшеліктерін анықтау алынды. Мақала жазу барысында автор сот актілерін талдау мен жүйелеуге, мейлінше, көп көңіл бөлді.

Тақырыптың өзектілігі борышқор мәмілелерін даулауда құқықтық өлшемдердің бірізді болмауымен, дәлелдеу стандарттарының әртүрлі қолданылуымен және сот практикасының кейде қарама-қайшы шешімдер қабылдауымен сипатталады. Сондықтан мұндай зерттеулер құқық қолдану саласында құқықтық айқындылықты күшейтуге, соттардың шешім қабылдау практикасын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Бұл мақаланы әзірлеу барысында азаматтық заңнама және банкроттық туралы заң ережелері, сондай-ақ банкроттық рәсімдеріне байланысты қабылданған сот актілері мен құқықтық ұстанымдар кешенді түрде талданды. Мақаланың тақырыбына байланысты отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері, монографиялары және ғылыми мақалаларына баса назар аударылды.

Зерттеу жалпы ғылыми әдістермен қатар, арнайы ғылыми тәсілдерге де сүйеніп жүргізілді. Атап айтқанда, талдау мен синтез, индуктивтік тәсіл, жүйелік-құрылымдық және формальды-зәңі әдістер кеңінен қолданылды. Әсіресе, банкроттық рәсіндегі мәмілелерді жарамсыз деп танудың әртүрлі құқықтық негіздерін салыстыру кезінде салыстырмалы-құқықтық тәсіл негізгі зерттеу құралы ретінде пайдаланылды.

Зерттеудің теориялық базасы ретінде мәміле жарамдылығының жалпы теориясы, міндеттемелер құқығы және банкроттық құқығы салаларындағы ғылыми доктриналар алынды. Автор банкроттық қатынастардағы әділдік пен теңдік қағидаттарына сүйене отырып, мәміле жарамсыздығының мәнін, мейлінше, толық ашуға талпынады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде Қазақстанда борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың арнайы негіздері құқықтық тұрғыдан қалыптасқанымен, сот тәжірибесінде қайта қарауды талап ететін бірқатар сауалдардың бар екендігі анықталды. Талдау барысында тең емес қарсы орындау, сыйға тарту, жалған және өтеусіз мәмілелер бойынша соттардың дәлелдеу өлшемдері әртүрлі болғаны байқалды. Осыған байланысты автор мәміле жарамсыздығын бағалауда экономикалық тепе-теңдік пен несие берушілердің құқықтарын сақтау қағидатын басты өлшем ретінде ұсынды.

Талқылау

Азаматтық-құқықтық қатынастар саласында мәміле тараптардың өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеу, өзгерту немесе тоқтату құралы болып табылады. Дегенмен, мәміле мазмұны құқықтық талаптарға толық сәйкес келмеген жағдайда, ол жарамсыз деп танылуы мүмкін. Бұл тұрғыдан, мәміленің жарамсыздығы жеке автономияның құқықтық нысаны ретінде мәміленің жүзеге аспауын білдіреді. Яғни, мәміле тараптары құқықтық қатынастарға

қол жеткізе алмайды және әрекеттері мүдделеріне сай мінез-құлық ережелерін белгілей алмайды (Суханов, 2023, 457 б.).

Ғ. А. Жайлин мәміленің жарамсыздығын оның заңнама нормалары көзқарасынан құқықтық салдар тудырмауымен түсіндіреді (Жайлин, 2014, 233 б.). Б. М. Гонгало оқулығында мәміле жарамсыздығы әрекеттердің мәмілеге тән құқықтық нәтиже тудырмай, керісінше, оның жарамсыздығына байланысты заңда көзделген салдарға ғана әкеп соқтыратынын, оның жарамдылық шарттарының кез келгені, субъектілік құрамның, еркі немесе ерік білдіруінің, мазмұн кемшіліктері, ал заңда немесе тараптардың келісімінде көзделген жағдайда нысаны бұзылған кезде туындайтынын көрсетеді (Гонгало, 2017, 262 б.).

Борышқор мәмілелерінің жарамсыздығы, өз кезегінде, оның мүліктік жағдайын нашарлататын, несие берушінің мүдделеріне зиян келтіретін немесе заңда белгіленген ерекше тәртіпті бұза отырып жасалған жағдайларда туындайды. Мысалы, егер борышқор өзіне жүктелген шектеулерді елемей, тиесілі мүлкін нарық бағасынан төмен сатса немесе іс бойынша мүдделі тұлғаларға аударса, сот мұндай мәмілелерді жарамсыз деп тануы мүмкін. Мұндай жағдайда қарсы орындаушыда, яғни мәміленің екінші тарабында, шартты жүзеге асыру құқығы немесе міндеті тоқтатылады және мәміле нысанасы қайтарылуға жатады.

Борышқор мәмілелерін даулаудың заңдық мәні азаматтық және банкроттық заңнаманың негізгі қағидаларына негізделеді. Мәмілені даулау банкроттық рәсім саласындағы шынайылық пен адалдық қағидаларына негізделген және банкроттық рәсім қатысушыларының мүдделеріне зиян келтіре отырып, борышқор артықшылықтарын теріс пайдалануға бағытталған әрекеттерін жою мүмкіндігін береді. Мұндай зерттеу нәтижесінде борышқор мәмілесін нақты бекіту немесе жарамсыз деп тану туралы қорытынды шешім қабылданады (Лиуконен, 2024, 393 б.).

Банкроттық туралы заңның 7-бабы 2 тармағында мәмілелердің жарамсыздығына қатысты арнайы негіздері көзделген. Оларға:

1) жасалған мәміле бағасының және (немесе) өзге де жағдайлардың, салыстырмалы мән-жайларда ұқсас мәмілелер жасалатын кездегі бағадан және (немесе) өзге де жағдайлардан борышкер үшін айтарлықтай нашар жағына қарай өзгеше болуы;

2) мәміленің борышкердің Қазақстан Республикасының заңдарымен, құрылтай құжаттарымен шектелген қызметіне сәйкес келмеуі не жарғыда айқындалған құзырет бұзылып жасалуы;

3) мүліктің өтеусіз (оның ішінде уақытша пайдалануға) не салыстырмалы экономикалық жағдайлар кезінде ұқсас немесе біртекті тауар бағасынан борышкер үшін айтарлықтай нашар жағына қарай өзгеше болатын бағамен не беру үшін негіздер болмай, кредиторлардың мүдделеріне нұқсан келтіре отырып берілуі;

4) егер оңалту және (немесе) банкроттық туралы іс қозғалғанға дейін алты ай ішінде жасалған мәміле белгілі бір кредиторлардың талаптарын басқаларының алдында артықшылықпен қанағаттандыруға алып келуі;

5) борышкердің мүлкін сыйға тарту шарттары, егер мұндай мәміле оңалту немесе банкроттық туралы іс қозғалғанға дейін бір жыл бұрын жасалған мәмілелерден айтарлықтай өзгеше болуы;

6) осындай мәміле бойынша тиісті құқықтық салдарлар туғызу ниетінсіз, кредиторлардың мүдделеріне нұқсан келтіре отырып жасалу жатқызылады.

Енді жоғарыда көрсетілген бірінші негізге тоқталсақ. Атап айтқанда жасалған мәміле бағасының және (немесе) өзге де жағдайлардың, салыстырмалы мән-жайларда ұқсас

мәмілелер жасалатын кездегі бағадан және (немесе) өзге де жағдайлардан борышқор үшін айтарлықтай нашар жағына қарай өзгеше болуын қарастырамыз. Бұл негіздегі мәміле бойынша егер ол жасалған сәтте ұқсас шарттарда жасалатын мәмілелерге қарағанда борышқор үшін тең емес міндеттемелер жүктелген кезде жарамсыз деп танылуға жатады. Өзге арнайы негіздермен салыстырғанда, бұл негіздің айрықша ерекшелігі оның жалпылама сипатта болуымен айқындалады. Мұндай негізбен мәмілені жарамсыз деп тану үшін оның жасалу мақсаты, сондай-ақ борышқордың несие берушілерге залал келтіру ниеті туралы контрагенттің хабардар болуы немесе болмауы секілді мән-жайлар құқықтық маңызға ие болмайды (Шантимиров, 2020, 614-б.). Осы негізбен мәмілені жарамсыз деп тануға борышқор мәмілесіндегі бағаның ұқсас жағдайлардағы нарықтық құнынан едәуір төмен болуы себеп болады. Мұндай мәмілелер борышқордың кез келген мүлікті беруі немесе өзге де міндеттемелерді орындауы арқылы көрініс табуы мүмкін (Лотфуллин, 2019, 33-б.).

Істі сотта мәні бойынша қарау кезінде нормативтік мінез-құлық ережелеріне сәйкес, тек бір ғана белгінің мәміледе көрініс табуы оны жарамсыз деп тану үшін жеткілікті. Яғни, талап қоюшы мәміле шарттарының борышқор мүддесі үшін айтарлықтай нашар жағдайда болуын дәлелдеуі тиіс. Сол себептен, сот тәжірибесінде көп жағдайда банкроттық басқарушы мәмілені жарамсыз деп тану мақсатында кешенді түрде бірнеше арнайы негіздерге, әсіресе біз қарастырып отырған негізге сілтеме жасайды. Әдетте, мәмілені жарамсыз деп тану үшін заңда көзделген негіздердің бірінің ғана анықталуы жеткілікті. Бұл ретте талап қоюшы мәміле шарттарының борышқор мүддесі үшін елеулі түрде қолайсыз екенін дәлелдеуі тиіс. Осыған байланысты сот тәжірибесінде банкроттық басқарушы бірнеше арнайы негіздерге кешенді түрде, әсіресе қарастырылып отырған негізге сәйкес мәмілені жарамсыз деп тану туралы талап қояды.

Мәміле құндылығын бағалау кезінде оның нарықтағы құны ерекше мәнге ие болады. «Қазақстан Республикасындағы бағалау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 10 қаңтардағы № 133-VI ҚРЗ Заңының (*бұдан әрі – бағалау туралы заң*) 1-бабы 18-тармағына сәйкес нарықтық құн тиісті маркетинг жүргізілгеннен кейін тараптардың әрқайсысы жете хабардар бола отырып, есеппен әрі мәжбүрлеусіз әрекет ететін коммерциялық мәміле нәтижесінде мүдделі тұлға мен сатушы арасында бағалау күніне актив алмасу жасалатын ақшалай есеп айырысу сомасы болып табылады.

Мәміледе осы мән-жайдың бар-жоғын дәлелдеу міндеттемесі талап қоюшыға жүктеледі, себебі әр тарап өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуге, қорғану құралдарын пайдалануға, фактілерді растауға, оларға дау айтуға, процесті адал жүргізуге сәйкес келетін және іс жүргізуге жәрдемдесуге бағытталған дәлелдемелерді және дәлелдемелерге қарсы қарсылықтарды сот белгілеген мерзімдерде келтіруге тиіс (Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ Азаматтық процестік Кодексінің (*бұдан әрі – ҚР АПК*) 72-бабы).

Сот, сәйкесінше, істі қарау кезінде әрбір дәлелдеме оның қатыстылығы, жарамдылығы, анықтығы ескеріле отырып, ал барлық жиналған дәлелдемелер жиынтығы азаматтық істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан бағалауға тиіс (ҚР АПК 68-бабының 1-бөлігі).

Бағалау туралы заңның 1-бабы 5-тармақшасына сәйкес, мүліктің нарықтық құнын бағалау қызметі ретінде бағалау қызметі субъектілерінің белгілі бір күнге бағалау объектісіне қатысты нарықтық немесе Қазақстан Республикасының заңдарында және бағалау стандарттарында көзделген өзге құнды белгілеуге бағытталған кәсіптік қызметі танылады. Сотта мәмілені жарамсыз деп тану үшін талаппен қоса, бағалау туралы есеп – жүргізілген бағалау нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының бағалау қызметі туралы

заңнамасына сәйкес жасалған жазбаша құжат тапсырылады (Бағалау туралы заңның 1-бабы 9-тармақшасы).

Бағалау есебінің нысаны мен мазмұнына қойылатын қолданыстағы талаптар Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2018 жылғы 3 мамырдағы №501 бұйрығымен бекітілген және бағалаушы мамандар тарапынан міндетті түрде сақталуы тиіс.

Бағалау туралы есепте көрсетілген бағалау объектісінің нарықтық немесе өзге құнының жиынтық шамасы, егер Қазақстан Республикасының заңнамасында өзгеше белгіленбесе, бағалау объектісімен мәміле жасасу мақсаттары үшін ұсынылатын шама болып танылады (Бағалау туралы заңның 9-бабы 3-тармағы).

Мүліктің нарықтық бағасын анықтау бойынша Қостанай облыстық мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты 2021 жылдың 6 қазанындағы № 3971-21-00-2/2548 шешімінде бағалау туралы есепте көрсетілген құн нақты нысанның маңызды ерекшеліктерін, оның техникалық жағдайын, жинақтылығын, шығарылған жылын және басқа да сипаттарын ескермей, тек ұқсас мүліктің нарықтағы орташа бағасының ғана көрсетілуін талаптың қанағаттандырусыз қалуына негіз деп тапты. Сот дәлелдеме ретінде ұсынылған анықтаманың мүлікті сату кезіндегі нарықтық құнын анықтау мақсатында бағалау жүргізілместен алынғандығына назар аударар отырып, оны мүліктің нақты нарықтық құнын дәлелдейтін айғақ ретінде қабылдауға жатпайды деп есептеді. Алайда бірінші сатыдағы соттың бұл шешіміне апелляциялық сот алқасы мәміле жасау кезіндегі мүліктің нарықтық құнын тікелей анықтау мүмкін болмаған жағдайда, дәлелдеме ретінде ақпараттық анықтамаларды да қабылдауға болатындығы жайында пікір білдірді. Өйткені мұндай жағдайда бағалаушы мүліктің ықтимал нарықтық құнын тек ұқсас тауарлардың бағасын талдау негізінде ғана бағалай алады. Сол себепті, банкроттық басқарушы ұсынған ақпараттық анықтама дәлелдеме ретінде ескерілді және бұл тұрғыда апелляциялық шағымның уәждері негізді деп танылды (Қостанай облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2021 жылдың 8 желтоқсанындағы №2а-3999-21-00-2а/2729 қаулысы).

Бұдан әрі келесі негізге тоқталсақ. Екінші негізге борышқордың өз өкілеттілігі шегінен шығып, әрекетінің Қазақстан Республикасының заңдарымен, құрылтай құжаттарымен шектелген қызметіне сәйкес келмеуі не жарғыда айқындалған құзырет бұзылып жасалуын жатқызамыз. Егер борышқор заңмен белгіленген мінез-құлық ережелерінен тыс мәміле жасаса немесе заңды тұлға жарғысында көрсетілген өкілетті органның келісімінсіз шарт жасаса, мұндай мәміле жарамсыз деп танылуға жатады. Бұл негіздің бірінші негізден басты айырмашылығы мәміленің мазмұнынан гөрі оның құқықтық рәсімделуіне және ішкі корпоративтік тәртіптің сақталуында болып табылады. Астана қалалық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2022 жылдың 21 желтоқсандағы №7199-22-00-2а/7469 қаулысы бойынша банкроттық басқарушы сотқа борышқордың корпоративтік қорға қайырымдылық көмек көрсету шартының жарамсыздығын тану туралы талабымен жүгінген. Талапта банкрот деп танылған борышқор-заңды тұлғаның жарғысында қайырымдылық көмек көрсету тікелей көзделмегені әрі көмек көрсету туралы шарт құрылтайшы тарабынан емес, директор, яғни шешім қабылдауға өкілеттігі жоқ қызметкер атынан жасалғаны көрсетілді. Алайда істі қарау кезінде директордың шартқа қол қою құқығы жоқ екендігі дәлелденбеді. Сәйкесінше, мәміленің заң талаптарына сәйкес жасалғаны және қаражаттың қоғамдық пайдалы мақсаттарға сай жұмсалғаны соттың мәмілені жарамсыз деп тануға негіздің жоқ екендігіне әкелді. Бұл іс мәміле мазмұнының борышқор қызметіне сәйкес келмеуі және жарғылық құзыреттіліктің бұзылуы негізінде жарамсыздығын қолданудағы маңызды жайтты көрсетеді. Соттар мәміленің заңдылығын тек жарғы нормаларына ғана емес, сонымен қатар жалпы заңнама

талаптарының сәйкестігіне де қарайды. Демек, жарғыда өкілеттіліктің тікелей көрсетілмеуі мәмілені жарамсыз деп тануға әрдайым негіз бола бермейді. Ол үшін басқару органдарының немесе тұлғалардың өз өкілеттігін асыра пайдаланғаны және несие берушілерге келтірілген нақты зияны дәлелденуі қажет.

Солтүстік Қазақстан облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2023 жылдың 11 шілдесіндегі №5999-23-00-2а/565 қаулысында банкроттық басқарушы тарапынан борышқор жасасқан сатып алу-сату шартын жарамсыз деп тану туралы талап қойылғаны баяндалады. Талап негізінде директордың борышқор жарғысында көзделмеген өкілеттілікті асыра пайдаланып, жылжымайтын мүлікті сату туралы шарт жасағаны, бұл мәміле борышқордың заңмен және жарғымен көрсетілген қызметіне сәйкес келмейтіні айтылған. Талапта жылжымайтын мүлікті сату құқығы тек жалпы жиналыс құзыретіне жататындығы, ал директор өз бетінше шешім қабылдау арқылы жарғыда көзделген құзыреттілігін бұзғанын баяндалды. Алайда сот борышқордың жарғысында директордың осындай мәміле жасау өкілеттігі шектелмегенін, сондай-ақ сол кезеңдегі заңнамада мұндай мәміле үшін қатысушылардың жалпы жиналысының шешімін алу міндеті болмағанын анықтады. Сот азаматтық заңнама мен «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» Заң нормаларын басшылыққа ала отырып, директор мәмілені өзінің заңды өкілеттігі аясында жасаған деп тапты. Сонымен қатар, сот бұл іске байланысты мәміледегі қарсы тараптың адал ниеттілігін ерекше атап өтті. Іс бойынша қарсы тарап, сатып алушы, мәміле жасау кезінде барлық заңды рәсімдерді сақтағандығы, мәміленің мемлекеттік тіркеуден өткені және меншік құқығы заңды түрде тіркелгені назардан тыс қалмады. Демек, мәміледе қарсы орындаушының адал ниетте әрекет етуі мәмілені жарамсыз деп тануға, мүлікті кері қайтаруға кедергі ретінде қаралады.

Сот тәжірибесінде жоғарыдағы негізбен мәмілені жарамсыз деп тану талабының қанағаттандырылуы Алматы қалалық сотындағы азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2020 жылдың 22 қаңтарындағы №7599-19-00-2а/11909 қаулысында көрініс табады. Борышқор әрекетінің заң талаптарына және жарғыда белгіленген мақсаттарына сәйкес келмегені, сондай-ақ жарғылық құзыреттілігін бұза отырып жасалғандығы көрсетіліп, шартты жарамсыз деп тану туралы талап қойылған. Талапта борышқордың қоғамдық бірлестік болғандықтан, заңнамаға және жарғыға сәйкес мүлікті табыс табу мақсатында немесе коммерциялық сипаттағы қызметке бағыттап пайдалана алмайтындығы келтіріледі. Дау тудырған мәмілелер бойынша борышқор ұйым өз қаражатынан басқа заңды тұлғаның қызметін қаржыландырып, оған жүйелі түрде ақша аударып отырған, бұл заңды тұлғаның жарғысында көзделмеген және коммерциялық сипаттағы іс-әрекет болып табылады. Іс материалдарынан мәмілелердің борышқор атынан ұйым басшысы ретінде де, қарсы орындаушы ретінде де бір тұлға атынан жасалғаны белгілі болған. Мұндай жағдай тараптар арасында мүдделер қақтығысын туғызған. «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңының 37 бабының 1 тармағына сәйкес, мүдделер қайшылығы ұйғарымдалған мәмілені коммерциялық емес ұйымның уәкілетті органы бекітуге тиіс. Мүдделі адам осындай мәміле жасасудың ұйғарымдалғаны туралы ұйымның уәкілетті органын хабардар етуге міндетті. Яғни, мүдделер қақтығысы орын алған жағдайда, мәміле жалпы жиналыспен алдын ала мақұлдануы тиіс. Алайда сот анықтағандай, жалпы жиналыс кворумсыз өткізілген және шешім заңды түрде қабылданбаған. Осы себептерге байланысты мәміле бойынша әрекеттер жарғы талаптарына және уәкілетті органның құзыретіне қайшы келген деп қабылданды.

Енді келесі негізге тоқталсақ. Үшінші негіз бойынша борышқордың мүлкін өтеусіз (оның ішінде уақытша пайдалануға) не салыстырмалы экономикалық жағдайлар кезінде ұқсас немесе біртекті тауар бағасынан борышқор үшін айтарлықтай нашар жағына қарай өзгеше болатын бағамен не беру үшін негіздер болмай, несие берушілердің мүдделеріне нұқсан келтіре отырып берілуі мәміленің жарамсыздығына әкеледі. Бұл негіз борышқордың мүлкін негізсіз азайту, оның несие берушілер алдындағы міндеттемелерін орындамау тәуекелін алдын алуға бағытталған.

Бұл негіз бойынша мәмілені жарамсыз деп тануда тараптар әдетте, борышқордың қарызын жалған негізде ұлғайтуға немесе оның мүліктік массасынан құнды активтің шығуына мүдделі болады. Борышқор мәмілелерінің даулануына қатысты осы негіз несие берушілердің мүліктік құқықтарын жалған, әдейі жасалған банкроттықтан қорғаудың құралы болып табылады (Ковалев, Берковский, 2015, 65 б.).

Алматы қалалық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2022 жылдың 7 желтоқсандағы №7599-22-00-2а/8287 қаулысында сипатталған іс борышқордың активтерін нарықтан төмен бағамен сатуы мәмілені жарамсыз деп тануға жеткілікті негіз екендігін дәлелдейді. Іс бойынша борышқордың мүлікті (автокран) нарықтық құнынан бірнеше есе төмен бағамен сату жөніндегі шартын жарамсыз деп тануды және мүлікті конкурстық массаға қайтаруы талап етілген. Банкроттық басқарушы сотқа мүліктің нақты нарықтық бағасын растау мақсатында «kolesa.kz порталы» бойынша 2019 жылғы ұқсас автокрандардың орташа бағасын және тәуелсіз бағалау есебін дәлел ретінде ұсынған. Істі қарау кезінде соттың тапсырмасымен тауарлық сараптама тағайындалып, сарапшы қорытындысына сәйкес, мүліктің сол уақыттағы нарықтық құны 5 340 002 теңгені құраған. Мәміле бойынша төлем 3 510 115 теңге болғандықтан, сот мәміле бағасының нақты нарықтық бағадан айтарлықтай төмен жасалғанын анықтады және мүлікті банкроттық массаға қайтару туралы шешім заңды деп таныды. Осы сот актісі бағалау сараптамасының жарамдылық тұрғысынан маңызын, сондай-ақ мүлікті сату бағасының заңдылығын анықтаудағы экономикалық әділдік ұстанымын айқындайды.

Маңғыстау облыстық мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2022 жылдың 14 желтоқсанындағы №4712-22-00-2/1704 шешімінде сатып алу-сату шартының шын мәнінде өтеусіз болуы оны жарамсыз деп танудың негізі екендігін айқындады. Сот істі қарау кезінде борышқор мәмілені салықтық міндеттемелерден жалтару және несие берушілер талаптарын өтеуден жалтару мақсатында жасаған деген қорытындыға келді. Сот отырысы барысында «Маңғыстау облысы бойынша мемлекеттік кірістер департаменті» республикалық мемлекеттік мекемесі 2018 жылғы 10 мамырдағы №79 нұсқамаға сәйкес жеке салық түрлері мен бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдер бойынша салықтық міндеттемелердің орындалуына байланысты борышқорға кешенді салықтық тексеру жүргізгендігі анықталды. Даулы мәмілелердің 2017 жыл мен 2018 жылдың арасында, яғни тексеріс кезінде көрінеу жасалғаны борышқордың банкроттық рәсім талаптарынан жалтаруын білдірді. Алайда істің нақты үшінші негізге сәйкес даулануы мәміленің іс жүзіндегі өтеусіз сипатымен байланысты болды. Істегі мән-жайлар бойынша мәміле бойынша тараптар арасында нақты есеп айырысу болмаған және борышқорға банктік шоттардан төлемнің түсуі дәлелденбеді. Мұндай жағдайлар мәміленің тек формалды түрде жасалуы арқылы мүліктің иеліктен шығарылғанын көрсетеді. Борышқордың жалтару мақсатында мүлікті төмен бағамен беруі және нақты есеп айырысудың болмауы мәміленің осы негізге сәйкес жарамсыз деп танылуына жеткілікті себеп ретінде қарастырылады. Осыған байланысты бірінші және үшінші негіздер бойынша

тараптардың мәміледегі мәртебесі тең болмауына байланысты бірімәнді норма болып көрінуі мүмкін. Алайда олардың арасындағы айырмашылық мінез-құлық ережесінің қамтылу ауқымы мен мақсатты бағытында көрінеді. Бірінші тармақ, жоғарыда атап өткендей, жалпы сипатта, мазмұны жағынан кеңірек болып келеді. Бұл негіз тек мүліктің бағасына ғана емес, сонымен қатар борышқор үшін тиімсіз өзге де жағдайларға да (төлемді кейінге қалдыру, бөліп төлеу, қосымша міндеттемелер жүктеу және т.б.) қатысты қолданылу арқылы мәміленің жалпы экономикалық залалдылығын бағалауға мүмкіндік береді. Ал үшінші негіз, керісінше, айрықша және нақты сипатта бағытталған. Бұл негіз, ең алдымен, несие берушілердің мүдделеріне зиян келтіре отырып жасалынған өтеусіз немесе жалған өтеулі мәмілелерді болдырмауға бағытталады. Егер мәміле сырттай өтеулі болып көрініп, оның бағасы шынайы нарықтық құнынан тым төмен болса, яғни іс жүзінде өтеусіз сипатқа ие болса, мұндай мәміле үшінші тармақ бойынша жарамсыз деп танылады. Осылайша, норманың бірінші тармағы борышқор үшін кез келген тиімсіз экономикалық жағдайларды қамтыса, үшінші тармақ нақты бағаның шектен тыс төмендетілуі мен жасырын өтеусіз мәмілелерге қатысты қолданылады.

Енді, келесі негізге ауыссақ. Төртінші негіздің мазмұны оңалту және (немесе) банкроттық туралы іс қозғалғанға дейін алты ай ішінде мәмілелердің несие берушілер арасындағы талап ету кезектілігін бұзылуымен, белгілі бір несие берушілердің талаптарын басқаларының алдында артықшылықпен қанағаттандыруымен байланысты болып келеді.

Егер өзге негіздердегі даулы мәмілелер борышқор мүліктерін қалыптастыру тәртібін бұзып, осылайша борышқор активтерінің шығуы немесе қарыздарының артуы арқылы несие берушілердің талаптарын қанағаттандыру мүмкіндігін төмендетсе, артықшылық беретін мәмілелер борышқордың несие берушілер талаптарын мүліктік жиынтық арқылы қанағаттандыру тәртібін бұзып, олардың заңды талаптарын қанағаттандыру мүмкіндіктерінің төмендеуіне әкеп соғады (Кондратьева, Гройсберг, 2015, 72 б.).

Несие берушілер талаптарын қанағаттандырудың теңдігі мәселесі бойынша Н. В. Кузнецов өз еңбегінде артықшылықпен қанағаттандырумен байланысты төлем қабілетсіздігі құқықтық институттың екі негізгі қағидаттарының бірін, яғни кезектілік қағидаты немесе пропорционалдық қағидатын бұзған кезде орын алатынын атап өтеді. Бірінші жағдайда борышқор алдыңғы кезектегі басқа несие беруші болғанына қарамастан, өзге кезектегі тұлға талабын өтеуге артықшылық берілсе, екінші жағдайда нақты бір кезектегі басқа несие берушілер болған кезде белгілі бір несие берушінің талабы қанағаттандырылады (Кузнецов, 2003, 31 б.).

Алматы қалалық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2023 жылдың 7 наурызындағы №2а-9119/22 қаулысында борышқор өзінің несие берушілерінің бірі Сон М.А.-ға артықшылық беріп, оған кезектен тыс есеп айырысу құқығын ұсынуы арқылы өзге несие берушілердің құқықтарының өрескел бұзылуына алып келген. Істегі анықталған мән-жайлар бойынша, даулы мәміле жасалған уақытта борышқор өз міндеттемелерін депозит иелерінің және несие берушілердің алдында орындауға қабілетсіз болған әрі борышқордың жақын арада таратылатындығы белгілі болған. Осы шектеулерге қарамастан, 1809 несие беруші ішінен артықшылық тек кейбіріне, соның ішінде Сон М.А.-ға беріліп, онымен сауда өткізу қағидаларын бұза отырып, төмендетілген бағамен және ақша аударымдарына шектеулер қойылған кезеңде даулы мүлік сатылғаны анықталды.

Сонымен қатар, заң шығарушы бұл негіздің өзгелерден ерекшелігі ретінде банкроттық немесе оңалту ісі қозғалардан алты ай бұрын жасаған мәмілелеріне ғана қолдануы жөнінде мерзім тұрғысынан шектеу орнатады. Алайда тәжірибеде сот мерзім мәселесін жалпы ережеге

жүгіне отырып, нақты жағдайға байланысты мәмілені жарамсыз деп танудың бірнеше негіздерінің бұзылуын кешенді зерттеу арқылы талапты қанағаттандырған жайттар орын алған. Мысалы, Алматы қалалық мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2022 жылдың 1 маусымындағы №7527-22-00-2/1639 шешімі бойынша даулы мәміле банкроттық туралы істің қозғалуына дейін сегіз ай бұрын жасалған. Нақтырақ айтқанда, келісім 2020 жылғы 10 желтоқсанда жасалып, банкроттық туралы іс 2021 жылғы 11 тамызда қозғалған. Осылайша, формалды түрде бұл мәміле мерзім талабының сақталмауы аясында бағалануға жатпауы тиіс болатын. Алайда сот борышқордың мүлкі мен қаражатын үшінші тұлғаның пайдасына негізсіз түрде азайтылып, несие берушілердің мүдделері бұзылғанын назарға алып, мәмілені 7-баптың 2-тармағының 1) тармақшасы бойынша — яғни, үш жылдық жалпы кезең ішінде жасалған күмәнді мәміле ретінде қарастырды. Істі қарау нәтижесінде мәміле бірнеше негіздің кешенді жиынтығы бойынша, атап айтқанда, Заңның 7 бабының 2 тармағының 1), 3) және 4) тармақшаларына сәйкес жарамсыз деп танылды. Бұл ретте сот мәміленің қарсы орындаушы талаптарын өзге несие берушілердің алдында артықшылықпен қанағаттандыруға алып келгенін анықтап, алты айлық мерзімнің формалды түрде өтіп кетуіне қарамастан, мәміленің мазмұны мен салдарын талдай отырып, оны жарамсыз деп тануға толық негіз бар деп таныды.

Банкрот деп танылған борышқор мәмілесін жарамсыз деп танудың келесі негізіне тоқталсақ. Бесінші негіз борышқордың банкроттық немесе оңалту ісі қозғалардан бір жыл бұрын мүлкін сыйға тарту арқылы беру жағдайларын қарастырады. Егер мұндай мәміле борышқордың қалыпты шаруашылық қызметінен айтарлықтай ерекшеленіп, оның мүлкін негізсіз азайтуға алып келсе, оны жарамсыз деп тануға негіз туындайды.

Борышқордың өз активтерін үшінші, мүдделі тұлғаларға мүлікті сыйға беру арқылы жасыруы несие берушілерге айтарлықтай зиян келтіреді. Сыйға тарту шартын жою олардың мүдделерін қорғауға бағытталады (Шелкоплясова, Колосова, 2017, 154 б.). Сыйға тарту шарттары, әдетте, өтеусіз сипатта болғандықтан, борышқордың төлем қабілеттілігін төмендетіп, оның өз міндеттемелерін орындау мүмкіндігін шектейді. Алайда сот тәжірибесінде мәмілені осы негізге сәйкес даулауға байланысты дәлелдеу мәселесі туындайды. Шығыс Қазақстан облыстық мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2022 жылдың 13 қазанындағы №6309-22-00-2/3007 шешімін осы негізге сәйкес талдау кезінде борышқор мүлкінің қарсы тарапқа өтеусіз сыйға берілгені, нәтижесінде несие берушілер, соның ішінде салық органы, көрсетілген актив есебінен өз талаптарын қанағаттандыру мүмкіндігінен айырылғаны анықталды. Сот істі қарау барысында сыйға тарту шарты жасалғанға дейін тараптар арасында қарыз қатынастары болғандығы, борышқор қарсы тараптан ақша алып, қарыздың қолхатпен расталғаны, мүлікті сыйға беру қарызды қайтарудың бір тәсілі ретінде сипатталып, мәміленің өтеусіз сипаты жоқ екендігін пайымдады.

Бұл негіз үшінші негіздегі мәміле мазмұны бойынша екеуінің де өтеусіз сипатта болуымен өзара байланысты. Алайда оларды қолдану жағдайлары мен құқықтық мәні тұрғысынан ажырата аламыз. Үшінші тармақ бойынша мәміле сырттай өтеулі болып көрінгенімен, іс жүзінде бұл жасырын сыйға тарту, яғни несие берушілердің мүдделерін айналып өту мақсатында жасалынады. Ал бесінші негіз, керісінше, борышқордың формалды түрде өтеусіз, сыйға тарту түрінде жасалынған мәмілелеріне қолданылады. Демек, үшінші негізде қарастырылған мәміле түрлері теңдік тұрғысынан бағаның айқын сәйкессіздігіне бағытталса, бесінші негіз бойынша мінез-құлықтың және мәміленің әдеттен тыс болуына, борышқор іс-әрекетінің қалыпты болмысына назар аударады.

Бұдан әрі келесі негізге тоқталсақ. Алтыншы негіз бойынша мәміле тек сырттай ғана жасалынған, яғни тараптар шын мәнінде оны орындау немесе заңды нәтижеге қол жеткізу ниетінде болмаған жағдайларда қолданылады. Мұндай негіздегі мәмілелерге борышқордың активтерін жасыруға, міндеттемелерден жалтаруға немесе мүлктік массаны жасанды түрде қайта бөлу арқылы несие берушілердің мүдделеріне нұқсан келтіру мақсатында жүзеге асырылатын жалған мәмілелерді жатқызсақ болады. Бұған дейін қарастырылған негіздер нәтижесінде тараптар арасында белгілі бір құқықтық қатынас туындайтын болса, бұл негіздің басты айырмашылығы - іс жүзінде ешқандай құқықтық салдардың орын алмауында болып табылады.

Бұл негізді талдау кезінде жалған мәмілемен қатар, қулықпен жасалған мәмілелерге де қолдану мәселесі туындайды. Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінің 2020 жылдың 19 ақпанындағы №591627 ресми жауабында қулықпен жасалған мәміле екінші бір мәмілені (қулықпен) бүркемелеу мақсатында жасалатындығы баяндалады (ҚР АҚ-нің 160 бап 2 тармағы). Жалған мәміледен айырмашылығы мұнда нақты құқықтық қатынас болады, алайда олардың нысаны әдейі бүркемелеу арқылы жасырылады. Демек, егер мәміле жалған деп танылса, онда оның жарамсыздығы осы негізге сәйкес тікелей белгіленеді, ал егер мәміле қулықпен жасалғаны анықталса, онда сот тараптардың шынымен көздеген мәмілеге тиісті нормаларға негіздей отырып даулайды. Осыған байланысты сот тәжірибесінде мәмілені даулау кезінде қулықпен жасалған мәмілелерді осы негізге сай даулау мәселесі жиі орын алған. Алайда мұндай мазмұндағы талап қоюлар жоғарыда айтылған себептерге байланысты сот тарапынан қайтаруға жатады.

Қостанай облыстық мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2023 жылдың 21 маусымындағы №3999-23-3-2/846 шешімінде жасалған түпкі байлам жалған мәміле ұғымының дәлелдену шегін және соттардың оны бағалау тәсілін айқындайтын маңызды мысалы болып табылады. Істе, банкроттық басқарушы пікірінше, бұл мәмілелер борышқордың банкроттығы алдында өз активтерін жалған негізбен шығару мақсатында жасалынған, яғни борышқор шын мәнінде құқықтық салдар туғызуды мақсат етпеген, тек сыртқы көрінісі бар шарт жасасу арқылы өз мүлкін шығаруды көздегендігі анықталды. Іс материалдарынан борышқор екінші тарапқа ақшалай қаражат енгізіп, кейін сол соманы кері қайтарып алғаны белгілі болды. Алайда сот тиісті дәлелдермен мәміле жалған немесе құқықтық салдар туғызу ниетінсіз жасалғаны дәлелденген жоқ деген қорытындыға келді. Керісінше, борышқордың ақшалай қаражатты қарсы орындаушыға енгізгені туралы кассалық ордерлер мен түбіртектер мәміленің нақты орындалғанын, яғни құқықтық салдар туғызғанын көрсетті. Сонымен қатар, өзінің кәсіпкерлік қызметін жүзеге асыруы процесінде жасасқан ұқсас мәмілелердің шарттарынан айтарлықтай ерекшеленбейтін кәдімгі коммерциялық операциялар шеңберінде борышқор жасасқан мәмілелерге қолданылмайды (Банкроттық туралы заңның 7 бап 7 тармақ 3 тармақшасы). Осыған байланысты сот мәміле құқықтық салдар туғызу ниетінсіз жасалғаны және несие берушілердің мүдделеріне нақты зиян келтірілгені дәлелденбегендіктен, банкроттық басқарушының талабы негізсіз екендігі туралы тұжырым жасады. Бұл іс банкроттықтағы жалған мәміле түсінігін нақтылауда маңызды сот тәжірибесін көрсетеді. Сот мәміленің сыртқы формасы ғана емес, оның нақты экономикалық мазмұнын да бағалайды. Егер мәміле тараптардың еркін білдіруін, нақты ақша қозғалысын және мүлктік салдарды қамтыса, ол заңды болып саналады.

Астана қалалық мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының 2021

жылдың 19 тамызындағы №7119-21-00-2/5702 шешімі мәміле нысаны мен мазмұны жалған мәміле, яғни құқықтық салдар туғызу ниетінің болмауы мәміленің жарамсыздығының негізі бола алатынын нақты дәлелдейді. Іс материалдарына сәйкес, борышқор мен контрагент арасындағы заңгерлік қызмет көрсету шарты мен оны бұзу туралы келісім талқыланды. Тексеру барысында қызметтердің іс жүзінде көрсетілмегені, яғни шарттың мазмұнына сәйкес нақты құқықтық нәтиже болмағаны анықталды. Осыған байланысты сот мәміленің сырттай құқықтық нысаны болғанымен, оның шын мәнінде нақты құқықтық салдар туғызу ниеті болмағанын және бұл несие берушілердің мүдделеріне зиян келтіргенін анықтап, мәмілені жарамсыз деп таныды.

Қорытынды

Банкроттық рәсіміндегі борышқор мәмілелерін жарамсыз деп тану институты – нарықтық экономикадағы әділдік пен теңдік қағидаттарын қамтамасыз ететін маңызды құқықтық құрал. Талқылау нәтижесінде бұл институттың құқықтық табиғаты мен оның сот тәжірибесіндегі қолданылу ерекшеліктері айқындалды. Қолданыста борышқор мәмілелерін жарамсыз деп танудың арнайы негіздері (тең емес қарсы орындау, өтеусіз және жалған мәмілелер, өкілеттілікті асыра пайдалану, артықшылықпен төлем жасау және сыйға тарту мәмілелері) іс жүзінде жиі даудың өзегіне айналып отыр.

Мақалада соттардың дәлелдеу стандарттарын біріздендіру мен экономикалық тепе-теңдік қағидатын негізгі бағалау өлшемі ретінде қабылдаудың маңыздылығын көрсетілді. Бұл бағыттағы құқықтық нақтылық борышқордың адал мінез-құлқын қамтамасыз етуге, ал несие берушілердің құқықтарын тиімді қорғауға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде банкроттық рәсімінде мәмілелерді жарамсыз деп тану мәселелерімен қатар, дәлелдемелердің мазмұны мен бағалау тетіктері де ерекше мәнге ие болуда. Болашақ зерттеулерде дәлелдемелердің жеткіліктілігі мен шынайылығын бағалау өлшемдері, сот сараптамасының рөлі және бағалау қызметі нәтижелерінің дәлелдік күші сияқты аспектілерді талдау өзекті бағыттардың бірі болмақ.

Әдебиеттер тізімі

- Бағалау туралы есептің нысаны мен мазмұнына қойылатын талаптарды бекіту туралы»Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2018 жылғы 3 мамырдағы № 501 бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016900>
- Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 сәуірдегі N 220-I Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000220>
- Коммерциялық емес ұйымдар туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142>
- Қазақстан Республикасындағы бағалау қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 10 қаңтардағы № 133-VI ҚРЗ Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000133>
- Гонгало Б. М. (2017). Гражданское право в 2 томах: Том 1 Учебник 3-е издание, переработанное и дополненное Под редакцией Б.М. ГОНГАЛО – С. 511. <https://drive.google.com/file/d/1uQxpZYa8KuPi9DOQsHCdkq9v2BWinB8e/view?usp=driv>

[e link](#)

- Карелина С. А. (2019) Несостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т.. Под ред. д.ю.н., проф. С.А. Карелиной. Т. 2. – М.: Статут. – С. 848.
- Ковалев С. И. & Берковский К. П. (2015) Практические рекомендации для противодействия недобросовестному поведению лиц в процедурах банкротства гражданина. Вестник арбитражного суда Московского округа. – №4 – С. 114. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25588933>
- Комитет государственных доходов Министерства финансов ответ от (19.02.2020) на обращение от (26.01.2020) №591627 <https://bestprofi.com/document/2418673011?3§ion=2418673044&fs=2360926704>
- Кондратьева К. С. & Гройсберг, А. И. (2015) Рассмотрение дел об оспаривании сделок с предпочтением: вопросы теории и практики. Вестник Пермского ун-та. Юридические науки. – № 4. – С. 122. <https://cyberleninka.ru/article/n/rassmotrenie-del-ob-osparivanii-sdelok-s-predpochteniem-voprosy-teorii-i-praktiki>
- Кузнецов Н. В. (2003) Очередность удовлетворения требований кредиторов. Право и экономика. – № 6. – С. 108. <https://elibrary.ru/item.asp?id=17090558>
- Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ Азаматтық процестік Кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>
- Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_/k941000
- Лиуконен Е. С. (2024). Понятие и правовая природа оспаривания сделок должника при банкротстве *Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ»* № 6 (75) Том 4. – С. 1759. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-pravovaya-priroda-osparivaniya-sdelok-dolzhnika-pri-bankrotstve>
- Лотфуллин Р. К. (2019) Оспаривание сделок при банкротстве . Издательство электронных книги видеоуроков «М-Логос» – С.1720. https://drive.google.com/file/d/1QphKgUnyXy4Syd_L3ezdPbJueZ14_rgG/view?usp=sharing
- Оңалту және банкроттық туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176>
- Соттардың заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлерді оңалту және олардың банкроттығы туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы ҚР ЖС 2023 жылғы 2 қарашадағы № 2 Нормативтік қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P230000002S>
- Суханов Е. А. (2023) Гражданское право: учебник: в 4 томах: Том 1 / отв. ред. д-р юрид. наук., проф. Е. А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Статут – С. 624. Жайлин Ғ. (2012). Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқу құралы (Жалпы бөлім) – Алматы: Жеті жарғы – 304 бет.
- Шантимиров А. Р. (2020) Сделки, заключенные лицом, признанным несостоятельным (банкротом), при неравноценном встречном исполнении обязательства другой стороной сделки «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» №10(49) – С. 800. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44574158>
- Шелкоплясова Н. И. & Колосова А. А. (2017) Отмена дарения как средство защиты интересов кредиторов Интеллектуальный и научный потенциал XXI века: сборник статей международной научно-практической конференции: в 4 ч. Ч.3 – Уфа: МЦИИ ОМЕГА САЙНС. – С. 255. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29226320>

References

- Bağalau turaly esep-tiñ nysany men mazmūnyına qoiylatyn talaptardy bekitw turaly [On Approval of Requirements for the Form and Content of the Valuation Report]. Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministriniñ 2018 jylǵı 3 мамыrdaǵı № 501 buırıǵı. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016900>
- Gongalo B. M. (2017). Grazdanskoe pravo v 2 tomah: Tom 1 [Civil Law in Two Volumes: Volume 1]. Uchebnik 3-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe Pod redaktsiei B. M. Gongalo – S. 511. <https://drive.google.com/file/d/1uQxpZYa8KuPi9DOQsHCdkq9v2BWinB8e/view?usp=drie> [linkhttps://bestprofi.com/document/2418673011?3§ion=2418673044&fs=2360926704](https://bestprofi.com/document/2418673011?3§ion=2418673044&fs=2360926704) https://drive.google.com/file/d/1QphKgUnyXy4Syd_L3ezdPbJueZ14_rgG/view?usp=sharing <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25588933>
- Jailyn Ğ. (2012). Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattıq quqıǵı. [Civil Law of the Republic of Kazakhstan (General Part)]. Oqu quraly (Jalpı bölim) – Almaty: Jeti jarǵı – 304 bet.
- Jauapkersiligi shektewli jáne qosymsha jauapkersiligi bar seriktestikter turaly [On Limited and Additional Liability Partnerships]. Qazaqstan Respublikasynyñ 1998 jylǵı 22 sawırdegi № 220-I Zany. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000220>
- Karelina S. A. (2019) Nesostoyatel'nost' (bankrotstvo). [Insolvency (Bankruptcy)]. Uchebnyi kurs. V 2 t. Pod red. d.yu.n., prof. S.A.Karelinoi. T. 2 M.: Statut.S.848. https://drive.google.com/file/d/10_ldkj41NQYi1-F0adTQ4UD0h0MTGG9u/view?usp=drive_link
- Komitet gosudarstvennyh dohodov Ministerstva finansov otvet ot (19.02.2020) na obraschenie ot [Response of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance to an Appeal]. (26.01.2020) №591627.
- Kommerciyalyq emes uymdar turaly [On Non-Profit Organizations]. Qazaqstan Respublikasynyñ 2001 jylǵı 16 qantardaǵı № 142 Zany. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142>
- Kondrat'eva K. S. & Groisberg, A. I. (2015) Rassmotrenie del ob osparivanii sdelok s predpochteniem: [Consideration of Cases on Challenging Preferential Transactions].
- Kovalev S. I. & Berkovskii K. P. (2015) Prakticheskie rekomendatsii dlya protivodeistviya nedobrosovestnomu povedeniyu lits v protsedurah bankrotstva grazhdanina. [Practical Recommendations for Counteracting Bad-Faith Conduct in Individual Bankruptcy Procedures]. Vestnik arbitraj'nogo suda Moskovskogo okruga. – №4 – S. 114.
- Kuznetsov N. V. (2003) Ocherednost' udovletvoreniya trebovaniy kreditorov. [Priority of Satisfaction of Creditors' Claims]. Pravo i ekonomika. – № 6. – S. 108. <https://elibrary.ru/item.asp?id=17090558>
- Liukonen E. S. (2024). Ponyatie i pravovaya priroda osparivaniya sdelok doljnika pri bankrotstve [The Concept and Legal Nature of Challenging the Debtor's Transactions in Bankruptcy]. Mejdunarodnyi nauchnyi jurnal «Vestnik Nauki» № 6 (75) Tom 4. – S. 1759. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-pravovaya-priroda-osparivaniya->

sdelok- dolzhnika-pri-bankrotstve

- Lotfullin, R. K. (2019) Osparivanie sdelok pri bankrotstv. [Challenging Transactions in Bankruptcy]. Izdatel'stvo elektronnyh knig i videourokov «M-Logos» S.1720.
- Oñaltu jäne bankrottıq turalı [On Rehabilitation and Bankruptcy]. Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2014 jylǵı 7 nauryzdaǵı № 176-V QRZ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176>
- Qazaqstan Respublikasyndaǵı baǵalau qyzmeti turaly [On Valuation Activity in the Republic of Kazakhstan]. Qazaqstan Respublikasynyñ 2018 jylǵı 10 qańtardaǵı № 133-VI QRZ Zañy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000133>
- Qazaqstan Respublikasynyñ 2015 jylǵı 31 qazan'daǵı № 377-V QRZ Azamattıq protsestik Kodeksi. [Civil Procedure Code]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>
- Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattıq Kodeksi [Civil Code]. 1994 jylǵı 27 jeltoqsandaǵı № 268-HIII. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000 /k941000>
- Shantimirov A. R. (2020) Sdelki, zakljuchennye licom, priznannym nesostojatel'nym (bankrotom), pri neravnocennoy vstrechnoy ispolnenii objazatel'stva drugoy storony sdelki [Transactions Concluded by a Person Declared Insolvent (Bankrupt) in the Case of Unequal Counter-Performance by the Other Party to the Transaction.] «Nauchno-prakticheskij jelektronnyj zhurnal Alleja Nauki» №10(49) – S. 800. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44574158>
- Shelkopljasova N. I. & Kolosova A. A. (2017) Otmena darenija kak sredstvo zashhity interesov kreditorov [Revocation of a Gift as a Means of Protecting Creditors' Interests. Intellektual'nyj i nauchnyj potencial XXI veka: sbornik statej mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii: v 4 ch. Ch.3 – Ufa: MCII OMEGA SAJNS. – S. 255. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29226320>
- Sottardyñ zañdy tulǵalar men dara käsipkerlerdi oñaltu jäne olardyñ bankrottyǵı turaly zañnamany qoldanwynyñ keybir mäseleleri turaly [On Certain Issues of Application of Legislation on Rehabilitation and Bankruptcy of Legal Entities and Individual Entrepreneurs]. QR JS 2023 jylǵı 2 qarashadaǵı №2 Normativtik qaulysy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P230000002S>
- Suhanov E. A. (2023) Grazdanskoe pravo: uchebnik: v 4 tomah: Tom 1. otv. red. d-r yurid. nauk., prof. E. A. Suhanov. – 3-e izd., pererab. i dop. – Moskva: Statut – S. 624. voprosy teorii i praktiki. Vestnik Permskogo un-ta. Yuridicheskie nauki. – № 4. – S. 122. <https://cyberleninka.ru/article/n/rassmotrenie-del-ob-osparivanii-sdelok-s-predpochteniem-voprosy-teorii-i-praktiki>

IRSTI: 10.23.47

Special grounds for declaring debtor transactions invalid in bankruptcy proceedings: theory and case law

Assylbek Bolatov¹
¹SDU University, Kaskelen, Kazakhstan
 email: 241401002@sdu.edu.kz
Abstract

The article analyzes the special grounds for declaring a debtor's transactions invalid in bankruptcy proceedings. The author examines the legal nature of transactions in the field of bankruptcy, their impact on property relations between the debtor and creditors, as well as the peculiarities of their application in judicial practice. The article reveals the content and specific features of the six special grounds provided for in paragraph 2 of Article 7 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated March 7, 2014, No. 176-V "On Rehabilitation and Bankruptcy" (hereinafter – the Bankruptcy Law). Particular attention is given to the legal consequences of unequal consideration, violation of statutory authority, gratuitous or undervalued transfer of property, preferential payments, and sham transactions, illustrated through specific court cases. The author provides a detailed analysis of the distribution of the burden of proof in judicial practice, the use of valuation reports, and the determination of market conformity of transaction prices. The article also examines the litigation strategies of bankruptcy administrators and the courts' approaches to evaluating evidence. The paper highlights the legal significance of the institution of declaring debtor transactions invalid, emphasizing its role in protecting creditors' interests and ensuring fairness within bankruptcy proceedings. As a result of the study, the interrelations and distinctions among the special grounds applied in bankruptcy disputes are systematized, and the need to improve judicial practice is identified.

Keywords: invalidity of a transaction, bankruptcy proceedings, debtor, special grounds, case law

МРНТИ: 10.23.47

Особые основания признания недействительными сделок должника в процедурах банкротства: теория и судебная практика

Асылбек Болатов¹

¹SDU University, Каскелен, Казахстан

email: 241401002@sdu.edu.kz

Аннотация

В статье анализируются специальные основания признания недействительными сделок должника в процедурах банкротства. Автор исследует правовую природу сделок в сфере банкротства, их влияние на имущественные отношения между должником и кредиторами, а также особенности их применения в судебной практике. В статье раскрывается содержание и специфика шести специальных оснований, предусмотренных пунктом 2 статьи 7 Закона Республики Казахстан от 7 марта 2014 года

№ 176-V «О реабилитации и банкротстве» (далее – Закон о банкротстве). Особое внимание уделено правовым последствиям неравноценного встречного исполнения, нарушения уставных полномочий, безвозмездной или заниженной передачи имущества, предпочтительных платежей и фиктивных сделок, что проиллюстрировано на примере конкретных судебных дел. Автор подробно рассматривает вопросы распределения бремени доказывания в судебной практике, использования результатов оценочной деятельности и определения рыночного соответствия цены сделки. Также анализируются стратегия предъявления исков управляющим по банкротству и подходы судов к оценке доказательств. В статье определяется правовое значение института признания сделок должника недействительными, формулируются выводы о его роли в защите интересов кредиторов и обеспечении принципов справедливости в процедурах банкротства. По результатам исследования

систематизированы взаимосвязи и различия специальных оснований, применяемых в спорах о банкротстве, и обозначена необходимость совершенствования судебной практики.

Ключевые слова: недействительность сделки, процедура банкротства, должник, специальные основания, судебная практика.

Келіп түсті: 28 қазан, 2025

DOI: <https://doi.org/10.47344/k6h5t238>

IRSTI: 10.87.89

The Role of Transnational Corporations in the Commission of International Crimes: Challenges of Accountability

Abylay Akay¹, Dinara Bakirova²^{1,2} SDU University, Kaskelen, Kazakhstanemail: abylay.akay@sdu.edu.kz

Abstract

The article examines the involvement of transnational corporations (TNCs) in international crimes and the gaps in international law governing their responsibility. In the context of globalization, corporations can rival or exceed weak States in political and economic power, which increases the risks of human rights abuses, environmental harm and even support for armed conflict. Using cases such as Shell, ExxonMobil and Vedanta, the article shows how TNCs avoid liability through corporate fragmentation, subsidiaries and the absence of clear international mechanisms, including the inability of the International Criminal Court to prosecute legal persons. National precedents, including *Wiwa v. Shell* and *Vedanta v. Lungowe*, demonstrate emerging but costly and inconsistent avenues for transnational litigation. A separate section analyses the legal risks of corporate activity in Kazakhstan, where resource wealth and strategic location attract TNCs amid persistent problems of corruption, weak courts and labour and environmental violations. The article argues for the development of stronger international and domestic accountability regimes, guided by UN and OECD standards and recent EU initiatives, and grounded in human rights, environmental sustainability and substantive justice.

Key words: Transnational Corporations (TNCs), Corporate Accountability, Human Rights Violations, Environmental Crimes, Corporate Complicity, Due Diligence Regulation.

Introduction

Transnational corporations (TNCs) function as economic drivers while simultaneously serving as influential political and social forces in our interconnected world. The operations of these companies span across borders while they shape both domestic policies and communities throughout the world. Major corporations typically hold more power than national governments in regions that face economic weakness or political instability. The current situation forces us to address a crucial yet challenging question about how to maintain equilibrium between corporate interests and international legal responsibility when these forces seem to be in direct conflict. These questions have grown increasingly urgent in the face of globalization, where state boundaries often fail to contain the influence of economic actors.

Throughout history corporations have received praise for their role in technological advancement and job creation while promoting global expansion. The pursuit of profit by corporations has led to multiple instances of serious wrongdoing that violate fundamental human

rights and environmental protection standards. The lack of corporate oversight has allowed these companies to cause major environmental damage through oil spills and force workers into supply chain labor against their will thus violating global justice standards (Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage International Labour Organization (ILO), Walk Free, and International Organization for Migration (IOM), Geneva, 2022). These actions are not isolated incidents but part of a larger pattern that highlights the dangerous gap between economic ambition and legal responsibility.

The main focus of this research investigates whether corporations can maintain their legitimate business interests alongside international legal accountability requirements. The issue extends beyond theoretical boundaries because it directly impacts the fundamental structure of modern global governance. The expansion of corporations into new markets throughout the Global South often occurs in areas with insufficient legal enforcement and weak rights protections (United Nations, 2011). The risk of corporate involvement in international crimes becomes substantial when businesses operate in these particular areas. Understanding this dynamic is critical for shaping legal norms that both protect vulnerable populations and ensure fair market practices (OECD, 2023).

The article concludes that although global legal acts are still not binding on corporations, national courts and emerging due diligence regimes are gradually closing this accountability gap. The results obtained indicate a gradual transition from voluntary to mandatory liability models and demonstrate that the comparative convergence of legal doctrines may lead in the future to the creation of a corporate responsibility system that ensures compliance with international law.

Within the framework of the study, a doctrinal matrix of corporate criminal responsibility is being formed, which is a conceptual and comparative model that systematizes the key parameters of national legal approaches: methods of attribution of guilt, requirements for mens rea, the nature of sanctions and the limits of jurisdiction, in order to identify common patterns and directions of their doctrinal convergence.

Corporate autonomy has been in conflict with legal accountability for many years. The world faces its most severe challenges because of climate change and rising authoritarianism. The correct balance between these interests serves two essential functions by safeguarding justice and creating a worldwide economic system that preserves sustainability and fairness and builds public trust. As international crises deepen, the legal tools available to check corporate misconduct must evolve accordingly.

Methodology

This article uses a mixed approach to legal research based on doctrinal and comparative analysis. The doctrinal method is based on a systematic analysis of the sources of international criminal law (ICL), international human rights law (IHRL), and Business and Human rights (BHR). In addition, the article uses international treaties, soft law instruments and reputable judicial practice. Comparative analysis is used to evaluate corporate accountability mechanisms in various jurisdictions such as the United Kingdom, the United States, the European Union (France, Germany) and Kazakhstan. This is done in order to identify doctrinal trends and functional equivalence of legal approaches. Case-based reasoning supports this structure by selecting cases based on three criteria.:

(1) attitudes towards international crimes or serious human rights violations; (2) judicial reasoning affecting cross-border corporate accountability; and (3) the availability of verified legal documents.

The study does not use empirical data or data obtained from interviews. The article focuses exclusively on textual and legal materials. This methodological choice reflects the theoretical and normative nature of the research. The aim is to synthesize existing legal doctrines, rather than an empirical assessment of corporate behavior. The limitation of this approach lies in its dependence on published court decisions and international documents. They do not cover the full range of corporate behavior in conflict zones or weak governance. Nevertheless, the combination of rigor of doctrine and comparative synthesis provides depth of analysis and relevance for both scientists and policy makers.

When Business Crosses the Line: International Crimes and Transnational Corporations

The worldwide growth of transnational corporations into new and conflict-prone markets creates complex ethical and legal challenges. Many corporations present themselves as socially responsible human rights defenders but their actual practices in the field contradict their public declarations. Corporate actors in unstable governance settings with systemic corruption and political instability sometimes enable international criminal offenses through their direct actions or failures to act (Clapham, 2006, p. 195).

International crimes committed by corporate entities appear in multiple documented cases throughout history. The global economic system maintains deep structural incentives that result in this phenomenon. Multinational enterprises which operate through extensive networks of subsidiaries, joint ventures and contractors focus on maximizing profits and securing market access at the expense of strict international standard compliance (Cassel, 2016, pp. 180–181). The reality shows its strongest presence in extractive industries as well as large-scale agribusiness and infrastructure projects that interact with vulnerable communities and fragile ecosystems.

The environmental damage caused by corporate operations serves as a direct expression of this pattern. The Niger Delta experienced severe environmental damage because Royal Dutch Shell conducted oil extraction activities for many years which destroyed traditional ways of life and forced local people from their homes. The United Nations Environment Programme (2011) documented that environmental cleanup from oil spills in the area would need numerous decades (Amnesty International, 2011). Certain lawsuits have produced settlements yet the wider responsibility for environmental crimes continues to remain unresolved (Amnesty International, 2020; Okpabi v. Royal Dutch Shell, 2021).

The detrimental effects of corporate corruption surpass environmental destruction since they cause equal harm. Multiple major cases have revealed how public officials get bribed and regulatory frameworks get manipulated which leads to the erosion of democratic institutions. The Siemens corruption scandal demonstrated how deeply entrenched unethical practices could exist within apparently reputable companies across multiple continents through business contract bribes. Through their willingness to bribe, corporations create failed governance systems which enable human rights violations to occur without accountability.

The most concerning aspect is how TNCs participate in situations of armed conflict together with systematic violence. Corporations avoid direct combat operations but their financial backing and

logistical help to abusive state and non-state actors might lead to international criminal law liability. Plaintiffs brought forth allegations against ExxonMobil because the company employed Indonesian military forces who were responsible for human rights violations to protect its facilities (Doe v. Exxon Mobil Corp., 2011; Doe v. Exxon Mobil Corp., 2022). The ongoing legal battle spanning decades demonstrates the challenges of obtaining responsibility when corporate operations touch conflict zones.

The legal fragmentation of global commerce serves as a fundamental factor which enables corporate impunity to exist. The deliberate organizational design of TNCs includes risk compartmentalization which protects parent companies from liability exposure of their subsidiaries. When courts attempt to identify responsibility in such cases they face significant obstacles because the lack of direct control or complicity evidence makes it difficult to pierce through corporate veil protections (Vedanta v. Lungowe, 2019). Victims must face numerous jurisdictional obstacles, procedural challenges and evidentiary requirements that create almost insurmountable barriers to accessing justice (Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co., 2013).

The current legal framework makes it more difficult for these challenges to be addressed. The existing human rights law framework holds states responsible but individual perpetrators face prosecution through international criminal law while corporate entities maintain a legal status beyond binding international enforcement powers (Ambos, K. 2013, Vol. I, ch. II). The UN Guiding Principles on Business and Human Rights establish a "responsibility to respect" human rights yet they create no legal requirements and no binding systems for accountability. International corporate crimes remain difficult to address because there is no treaty or adjudicative body to handle such cases at the global level which forces responsibility to rest with national jurisdictions that choose to pursue these matters (Cassel, D. 2016, pp. 187–188).

This lack of legal framework leads to significant effects. Businesses that operate within conflict areas or unstable states or occupied regions can carry out serious international law violations without facing meaningful consequences. Communities who experience environmental disasters along with forced displacement and labor exploitation cannot access meaningful remedies (International Labour Organization, 2022). Through their political and economic power corporations achieve advantageous settlements or manage to avoid taking any responsibility.

The link between transnational corporations and international crimes cannot be reduced to isolated cases of abuse. Profit-making activities, if devoid of binding legal standards, create systemic incentives that encourage corporations to commit acts that violate the principles of international justice. To fundamentally change this situation, both enhanced enforcement mechanisms and a complete rethink of how international legal institutions regulate corporate power are needed.

Current legal trends show that corporate impunity is gradually being overcome due to the emergence of legally binding due diligence obligations. Unlike previous voluntary codes, new regulatory regimes such as the EU Corporate Sustainable Due Diligence Directive (CSDDD) (European Commission, 2022) and the German Supply Chain Act (LkSG, 2021) provide not only a duty to identify and prevent violations, but also enforcement measures. In particular, the LkSG and CSDDD include administrative fines and the possibility of exclusion from participation in public tenders, and CSDDD also introduces civil liability for damages. This is a qualitatively new step that makes compliance legally binding.

This raises controversial issues related to the doctrine of guilt.: what should be the degree of fault of the corporation (*mens rea*) if the contractor committed violations in another country? Should there be a simple "knowledge" is a potential violation considered sufficient to impute complicity (aiding and abetting), or is "intent" required, that is, the desire to achieve a criminal result? These

disputes reflect differences in legal approaches, from stricter criminal regimes requiring a high standard of *mens rea* to hybrid administrative-civil models used in the EU and models of organizational guilt, such as in France.

International Justice: Can the Rome Statute Control Corporations?

The International Criminal Court (ICC) achieved its establishment through the Rome Statute in 1998 marking a historic development for international legal frameworks. A permanent tribunal emerged in 1998 to prosecute natural persons who committed the most severe international crimes which include genocide and crimes against humanity and war crimes and aggression. The Court faced restrictions since its foundation because its founders specifically chose to exclude corporations and legal entities from its legal authority (Rome Statute, 1998).

The Rome Conference negotiations in 1998 produced this jurisdictional constraint through deliberate decision-making. The French delegation with backing from Germany and other European states introduced wording at the conference to include legal persons under the ICC jurisdiction. The advocates pointed to historical cases where corporate assets and personnel supported atrocities during World War II such as the Nazi industrialist involvement. (H.Rai, 2020)

Multiple countries including the United States and China together with numerous developing nations blocked the expansion of corporate jurisdiction during the conference. Multiple states including powerful actors and developing states blocked corporate inclusion because they feared complex criminal intent attribution to collectives and they worried about politicized industry prosecutions and different corporate criminal liability frameworks and the risk of destroying the fragile agreement needed to create the Court. The Rome Statute along with Article 25 established an absolute prohibition against the Court's jurisdiction over legal entities.

The practical implications of this exclusion remain significant. The prosecution of international crimes against individuals including corporate executives remains theoretically possible yet the proof requirements remain extremely high. The ICC needs to demonstrate beyond a reasonable doubt that the defendant performed a criminal act while showing both intentional behavior and conscious awareness of their actions. The nature of corporate decision-making produces distributed and complex bureaucratic systems. The distribution of strategic decisions across multiple boards of directors and risk committees and executive teams makes it difficult to identify a culpable individual (Ambos, 2013).

The actual situation exists as more than theory. The Exxon Mobil Corp. faced no criminal prosecution for its alleged complicity in severe human rights abuses because substantial evidence revealed corporate security arrangements supported violent abuses by Indonesian military units (Doe v. Exxon Mobil Corp., 2011; Doe v. Exxon Mobil Corp., 2022). The ICC has not started any proceedings against corporate entities throughout its investigations while it focuses on pursuing political and military leaders who have direct criminal responsibility that is easier to prove.

Multiple prominent legal experts have demonstrated their criticism about the present framework's structural deficiencies. According to Andrew Clapham, international criminal law loses moral legitimacy when corporations remain outside criminal responsibility because this situation leads to selective enforcement and unfinished criminal systems (Clapham, 2006, pp. 514–518). According to Larissa van den Herik, powerful economic actors in natural resource exploitation during conflict zones perform roles identical to political and military actors yet they maintain legal protection. (van den Herik & Letnar Čerňič, 2010)

The many proposed reforms encounter significant obstacles. Scholars such as Clapham and Cassel support expanding either Article 25 or creating a dedicated article for corporate criminal liability within the Rome Statute. Under this model corporations face responsibility for international crimes and their failure to stop these crimes when they had the means to do so (Cassel, D. 2016; Clapham, A. 2006).

The political opposition to changing the Rome Statute leads supporters to recommend an independent tribunal which focuses solely on corporate human rights abuses. A new tribunal could be created through treaty agreements among willing states according to Douglass Cassel. The court would operate independently to establish its own judicial framework for evaluating corporate participation in serious human rights violations.

The prospects for immediate reform face considerable obstacles despite existing proposals. The Rome Statute requires a two-thirds majority of States Parties to approve changes and subsequent ratification from seven-eighths of all member states but this goal seems out of reach because ICC states hold various competing interests (Art. 121(3)–(4)). The fear of economic consequences or loss of strategic benefits leads powerful states to block international criminal exposure of their corporations.

The absence of corporate-level international criminal responsibility forces regulatory authorities to use non-binding voluntary systems. Under the direction of Professor John Ruggie, the UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs) established a non-enforceable standard that mandates businesses to respect human rights while protecting against violations in their operational areas (United Nations, 2011). The UNGPs maintain their status as non-binding documents because they lack any established enforcement tools. Companies maintain their right to follow or disregard UNGPs without encountering any official legal sanctions.

The OECD Guidelines for Multinational Enterprises together with the Global Compact focus on establishing voluntary corporate behavior standards. These frameworks achieve awareness and best practice promotion yet they do not establish enforceable legal obligations nor provide victims with legal remedies for corporate abuse cases (OECD, 2023).

The result is a significant accountability gap. Victims who fall victim to corporate international crimes lack international legal remedies and corporations that participate in atrocities face minimal legal repercussions. The selective application of international criminal law which targets warlords and political leaders but ignores economic power holders threatens to undermine the legitimacy of international justice initiatives (Clapham, 2006).

The international legal community needs to acknowledge that current frameworks fail to address modern twenty-first-century abuses because corporate power continues to grow in global governance and conflict economies and human rights landscapes. The international justice system needs to develop new mechanisms through Rome Statute amendments or specialized tribunals or strengthened national universal jurisdiction systems to hold all perpetrators accountable for international crimes regardless of their status as individuals or corporate entities (Rome Statute, 1998).

National Mechanisms: When Corporations Are Finally Held Accountable

The absence of international criminal responsibility for corporations compels nations to accept legal responsibility for corporate involvement in worldwide crimes. A practical requirement exists alongside an emerging legal mindset which supports the necessity of corporate accountability even though companies operate across borders. National systems function as fundamental spaces where

the principles of corporate responsibility evolve at a slow pace through a painful process.

The essential element in this development creates an absolute contradiction. Domestic courts encounter jurisdictional difficulties when they need to prosecute international corporate crimes since their authority extends only to national laws and traditional corporate separateness doctrines. These actions that harm communities and exploit labor force and support state violence exceed traditional private wrongs because they share characteristics with crimes against humanity and significant violations of international humanitarian law (Cassel, 2016).

National mechanisms demonstrate their capabilities and restrictions in solving corporate accountability issues through these two notable legal cases. The first is *Wiwa v. Royal Dutch Petroleum Co. (Shell)*. The Ogoni region violence victims during the 1990s filed lawsuits against Shell because they claimed the company supported the Nigerian military to carry out torture and arbitrary detentions and extrajudicial executions. The Alien Tort Statute allowed plaintiffs to pursue their case as a civil matter since it contained the same elements as crimes against humanity (*Doe v. Exxon Mobil Corp.*, 2011). The *Wiwa* case established its place in history because it challenged the legal principle which protected corporate entities from responsibility for enabling dangerous business activities through their dangerous partnerships. Corporate entities participate in violent mechanisms through their provision of material assistance combined with strategic direction and financial advantages to abusive governmental regimes. The settlement outcome stopped the court from making a final determination but it sparked international debates about corporate involvement while demonstrating that foreign corporate actions can face domestic judicial review (Clapham, 2006).

The available pathways demonstrated distinct boundaries for their operational capabilities. The lawsuit took more than ten years to reach its conclusion. The lengthy process became excessively challenging due to multiple procedural obstacles and jurisdictional disputes and political issues surrounding foreign litigation. Although Shell did not admit liability during the settlement process, the agreement functioned as a compromise instead of an official court victory for victims' rights. The *Wiwa* case established that national accountability mechanisms exist but revealed their weak spots and limitations simultaneously (Cassel, 2016).

In 2019 the UK Supreme Court delivered a decisive ruling through *Vedanta Resources Plc v. Lungowe*. The case of *Vedanta* dealt with environmental damage from toxic mining pollution while *Wiwa* focused on civil rights violations in Zambian communities. The case established both environmental damage and corporate management failures that allowed extensive human suffering without accountability measures (*Vedanta v. Lungowe*, 2019).

The legal value of *Vedanta* emerges from the Court's decision to accept that parent companies have a responsibility to care for individuals affected by their subsidiary operations outside their home country. A UK-based corporation faced legal liability for distant harms when its control over operations reached a sufficient level. The doctrinal evolution recognized how modern corporations operate their subsidiaries as instruments that implement centralized strategic direction rather than operating independently.

The cases of *Wiwa* and *Vedanta* demonstrate essential elements of how national courts redefine corporate accountability for international crimes: The evaluation of corporations has expanded beyond their direct actions to include assessment of their financial support and business partnerships and operational models which enable abusive activities. Courts now understand that parent companies cannot use their formal legal separation from subsidiaries as protection when corporate groups operate as single entities that control harmful activities (*Vedanta v. Lungowe*, 2019). The examples demonstrate that although national courts provide redress options they remain challenging to access

because victims need significant resources and legal knowledge together with sustained endurance throughout lengthy procedures.

The available remedies for these offenses consist mainly of civil financial compensation rather than criminal penalties. The current system of accountability forces corporations to pay settlements but denies them the criminal penalties which international crimes normally entail.

These individual cases reflect a wider pattern of diminishing corporate immunity against legal responsibility for severe abuses committed through worldwide operations. Tort law doctrines in domestic legal systems of common law jurisdictions undergo adaptation to handle corporate misconduct that transcends national borders through the establishment of duty of care and foreseeability standards.

The use of national mechanisms faces substantial restrictions when it comes to addressing these issues. Access to justice remains deeply unequal. People from the Global South encounter severe challenges when trying to file claims against defendants located in the Global North. Major corporate entities maintain power over meaningful legal remedies through their influence on procedural defenses such as *forum non conveniens* (an inconvenient forum) alongside their expensive litigation costs and political connections. National court decisions function independently from each other so they do not establish binding precedents across jurisdictions and jurisdictional progress can be rolled back.

One of the first examples of the development of corporate criminal responsibility is the Lafarge case (Cour de cassation, 2021). The company was prosecuted for complicity in crimes against humanity and financing terrorism in Syria (2011-2014). Lafarge has been paying funds to terrorist groups to keep its factory running and ensure the safe passage of cargo.

In the decision of the Court of Cassation of France (Cour de cassation, Chambre criminelle, September 7, 2021, n° 19-87.367), the court declared it permissible to consider a case against a legal entity under articles that have traditionally been applied only to individuals. The court ruled that in order to find a company guilty of complicity in crimes against humanity, membership in groups is not required, but it is enough for the accused to "have accurate knowledge" of the criminal nature of their activities. The court concluded that "the deliberate payment of an amount of several million dollars to an organization pursuing exclusively criminal purposes is sufficient grounds for qualifying complicity in the form of aiding and abetting." The decision of the Paris Court of Appeal, which followed this ruling, was the first time that the company, as a legal entity in France, was charged with complicity in crimes against humanity.

In recent years (since 2020), Europe has demonstrated a strengthening approach to corporate responsibility. For example, in France, the duty of vigilance model (LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre) operates, in which courts bring civil liability for failure to comply with corporate vigilance plans, and in some cases, to criminal prosecution of companies for international crimes (Lafarge, 2021). The UK has implemented a new version of corporate guilt through the ECCTA (Economic Crime and Corporate Transparency Act, 2023), extending it to economic crimes. Meanwhile, Germany has implemented the LkSG (Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz), which provides for administrative penalties for lack of due diligence and monitoring of suppliers.

Thus, corporate accountability is not formed uniformly, but through a set of national legal laws reflecting the specifics of each jurisdiction.

Table 1. *Comparative Overview of Corporate Liability Frameworks*

Model	Legal Sources	Basis of Liability	Main Sanctions	Key Limitations
Identification (“directing mind & will”)	UK — common law doctrine; <i>Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023 (UK)</i>	Arises when a senior manager or director (“directing mind”) commits an offence within the scope of their authority and with <i>mens rea</i> .	Unlimited fines; prosecution of executives; disqualification; possible defence through <i>adequate prevention procedures</i> .	Hard to prove in large corporations;
Failure to Prevent	UK — <i>Bribery Act 2010</i> (s.7); <i>Criminal Finances Act 2017</i> (ss.45–46); <i>ECCTA 2023</i> (s.199)	Liability for failing to implement reasonable procedures to prevent bribery, fraud, or tax evasion by associated persons; no <i>mens rea</i> required	Unlimited fines; exclusion from public contracts; compliance obligations.	Applicable only to specific legislative offences; the new crime of preventing fraud; (ECCTA) applies only to large organizations.
Vicarious Liability	Germany — <i>OWiG</i> (Ordnungswidrigkeiten) §§30, 130;	Arises for the offenses of employees / agents in case of violation of duties on supervision or control (Supervisory Fault); no corporate <i>mens rea</i> ;	Administrative fines (up to €10 million); confiscation of profits; orders to eliminate violations.	Mostly administrative rather than criminal liability; required to prove the fact of improper supervision/control.

Organizational Fault	France — <i>Code pénal</i> arts. 121-2, 131-38 ff.; <i>Loi 2014-201</i>	Liability comes for crimes committed by the company's authorities or representatives on its behalf; <i>mens rea</i> not required individually	Fines up to 5x those for individuals; asset confiscation; closure of establishments; public disclosure of conviction.	Requires proof that acts were committed “on behalf of” the company; organisational fault must be shown.
----------------------	---	---	---	---

Note. The presented models demonstrate the evolution from individualized criminal responsibility to systemic, structural corporate accountability. Compiled by the author

Kazakhstan and Transnational Business: Opportunities and Legal Risks

The location of Kazakhstan between Europe and Asia alongside its extensive natural resources and economic modernization goals attracts more transnational corporations to the country. Since its independence in 1991, Kazakhstan has actively sought foreign investment focusing on oil and gas, mining, infrastructure, and agriculture. The “Kazakhstan 2050 Strategy” and “Nurly Zhol” economic policy are designed to position Kazakhstan as a prominent global trade and investment hub (Message of the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, 2012).

Business analysts state that corporations in Kazakhstan can access a wide range of economic opportunities. The Caspian Sea region contains the largest proven oil reserves of Kazakhstan together with substantial mineral resources and an expanding agricultural industry. The government demonstrates investment-friendly reforms through special economic zones as well as fiscal benefits and streamlined regulatory processes (S&P Global/KazEnergy 2023; U.S. EIA 2023).

TNCs encounter major ethical and legal issues when operating in weak-governance environments which present these business opportunities. The ongoing reforms have failed to address the challenges of corruption and judicial weakness and environmental degradation and human rights violations according to World Bank WGI data (percentile rank for “Control of Corruption” 45.9; “Rule of Law” 44.7 percentile, 2023). The existing structural obstacles make it difficult for corporations to meet international legal requirements.

The oil and gas sector exemplifies these risks. The Tengiz and Kashagan fields have received substantial investment from Chevron, ExxonMobil and Eni because these companies have contributed to economic development while causing environmental damage. The Tengiz field operations have resulted in health problems for local residents because of insufficient environmental assessment procedures and insufficient legal protection for affected communities (Eurasian Research Institute, 2020). Legal proceedings initiated by the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan against the North Caspian Operating Company (NCOC) consortium for violations of environmental regulations related to the storage of hydrogen sulfide have been underway at the Kashagan field since 2023 (Karashash, Zh., 2025). This case reflects the growing role of environmental responsibility and the trend towards stricter law enforcement practices against

multinational corporations.

Strategic sectors controlled by state-owned enterprises and politically connected elites create additional risks. According to the World Bank WGI Kazakhstan shows consistent weaknesses in its control of corruption and rule of law which deteriorate its governance quality. Businesses that fail to recognize these vulnerabilities risk damaging their reputation while also facing legal responsibility under the emerging international standards of OECD Guidelines and UNGPs.

Corporate risk management faces new regulatory challenges because of recently introduced regulations. The Ecological Code empowers authorities to issue fines and enforcement orders for environmental violations, including mandatory compliance and impact documentation. According to Article 96 of the Administrative Offences Code businesses must pay fines ranging from 70 to 140 monthly calculation indices for not reporting workplace accidents. Under Labour Code Article 152 businesses face penalties such as community service along with fines when they delay wages and make unlawful dismissals. The instruments lack proper enforcement because environmental and labor rights criminal prosecutions remain scarce.

International standards now influence corporate accountability through their expansion beyond domestic legal frameworks. The OECD Guidelines for Multinational Enterprises (2011/2023) along with the UN Guiding Principles on Business and Human Rights (2011) demand corporate compliance with local laws and human rights protection from direct and indirect harm. European firms need to comply with the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive (European Commission, 2022) and France's Duty of Vigilance Law (Law No. 2017-399 on the Duty of Vigilance of Parent Companies and Ordering Companies).

The new developments eliminate every opportunity to follow Kazakh legal requirements as the sole basis for compliance. International businesses now have to satisfy home-country requirements while facing possible legal actions in their domestic markets. Businesses that fail to fulfill these standards face foreign legal action and damage to their reputation together with investor distrust because ESG criteria have become essential in worldwide capital markets. (SGS Kazakhstan, 2022, October 26).

In the context of Kazakhstan's integration into the global economy, corporate activities are increasingly assessed through the prism of international due diligence standards. In this regard, Kazakhstan needs to create a regulatory framework similar to the "failure-to-prevent" model: to establish the obligation of corporate structures to take "reasonable measures to prevent" violations of human rights and environmental standards. At the same time, administrative and criminal sanctions should be developed, including fines, temporary restrictions on activities and exclusion from public tenders.

This reform would allow Kazakhstan to harmonize its legislation with the European one and increase the level of human rights protection in the business sector.

Conclusion: The Future of Corporate Accountability

The connection between transnational corporations and international criminal activities has moved beyond theoretical discussions in academic literature and activist literature to become a pressing issue. The globalized world faces significant moral and legal problems that define this tangible problem. The worldwide expansion of corporations has led to increased control over political decisions and social impacts as well as environmental outcomes. The legal systems that control corporate actions have not developed at a rate matching their expanding influence so victims cannot

find adequate solutions while responsibility disappears into unregulated spaces. This regulatory gap creates a vacuum where corporate decisions operate without oversight, leaving vulnerable populations exposed to exploitation and harm (Clapham, 2006).

The research demonstrates that serious human rights abuses often involve corporations as active participants. Corporate actions have repeatedly broken ethical and legal boundaries through their material support of oppressive regimes and their failure to stop environmental disasters in their operations. The cases of Shell in Nigeria and Vedanta in Zambia serve as examples (Amnesty International, 2011; Vedanta v. Lungowe, 2019). These are not isolated incidents. Such cases demonstrate how a worldwide economic system chooses economic efficiency above human respect and ecological preservation. When corporate gain is prioritized over human dignity, the foundational principles of international justice become irrelevant.

The international legal system which uses the Rome Statute and International Criminal Court demonstrates an outdated understanding of accountability since it focused primarily on states and their political or military leaders who conducted mass violence during a different time period. Corporations gained more power but remained invisible within this existing framework (Rome Statute, 1998). The political inability to face powerful economic interests prevented the Rome Statute from receiving the necessary changes for corporate liability.

The unexpected front lines of corporate accountability now operate from national courts. Through the application of tort law and duty of care and aiding and abetting liability national courts demonstrate their capability to overcome corporate separateness when handling cases like *Wiwa* and *Vedanta* (Cassel, 2016; Vedanta v. Lungowe, 2019). These cases demonstrate the tough-won achievements of victims who encounter substantial barriers that include jurisdictional obstacles along with procedural delays and resource differences and political interference.

We must acknowledge all the constraints that exist within this model system. National mechanisms function in isolated ways which create unpredictable outcomes and they mainly function as reactive systems. Every successful claim about corporate responsibility represents only a fraction of the dismissed or unfilled cases. National courts deliver justice based on which victims manage to find supportive allies who possess both necessary resources and suitable political conditions to pursue their cases. The system lacks both standardization and worldwide implementation. This patchwork model leaves large gaps in protection and contributes to legal uncertainty, discouraging consistent ethical practices among multinational enterprises (Cassel, D. 2016).

The case of Kazakhstan demonstrates how this worldwide issue manifests itself in a different way. Economic opportunities in this region come with substantial risks which include failed governance systems as well as environmental degradation and social mistreatment. The businesses operating in Kazakhstan need to approach legal compliance beyond basic checkbox requirements. A corporation's formal compliance with local laws does not shield them from international scrutiny when their operations result in rights violations or environmental disasters (Ministry of Ecology and Natural Resources, 2023; Labour Code of the Republic of Kazakhstan, 2015). Corporate operations face expanded scrutiny from ESG-driven investors and globalized human rights standards which exceed the boundaries of local legal frameworks.

Multiple elements are expected to determine the direction of corporate accountability development in the future. Corporate conduct undergoes changes due to the continuous normative development which is found in voluntary standards like the UN Guiding Principles on Business and Human Rights (United Nations, 2011). These voluntary frameworks have established expectations that drive shareholder activism while modifying consumer actions and financial market value assessments. While not legally binding, such principles are increasingly treated as quasi-legal norms

through public pressure and investor scrutiny.

Second, legislative momentum is building. The European Union Corporate Sustainability Due Diligence Directive approaches implementation as new laws about mandatory human rights and environmental due diligence become legal facts through the Duty of Vigilance Law (Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre) in France and the Supply Chain Act in Germany (LkSG, 2021). Global businesses must modify their worldwide operations because new due diligence requirements are becoming legally enforceable worldwide. This trend marks a shift from voluntary compliance to enforceable obligations that redefine corporate risk exposure and reputational standing.

Strategic litigation programs and investigative reporting and civil society actions persist in revealing corporate complicity in human rights violations and environmental offenses. Companies face both financial costs and legal exposure because their reputation suffers in a global network that delivers information instantly.

The present trends show promise yet they do not represent an absolute certainty. Multinational corporations maintain a significant power advantage over the communities they impact because of a persistent asymmetry. The advancement of legal progress requires political leaders who will demonstrate courage. The continued development of corporate accountability depends on persistent pressure from states as well as international organizations together with grassroots movements to provide justice for victims. Only through multilevel cooperation can we move from sporadic enforcement to systemic justice (Geppert, M. 2013)

The main challenge lies in understanding corporations exist beyond their economic functions. Their choices include investments decisions and partnership selections and risk management decisions and rights prioritization. The decisions companies make in their operations contain moral implications. Such actions should lead to both legal penalties and moral consequences.

International criminal responsibility should extend to corporations because it serves more than just legal technicality needs. This concept establishes that human rights together with environmental integrity and human dignity must take precedence over quarterly earnings. The fundamental obligations to protect human rights and environment bind all actors who hold power through military strength and financial control.

A future accountability framework needs to address corporate actors' direct role in causing harm and supply chain complexity while avoiding the excuse of inaction. This system demands legal adjustments alongside a collective transformation of moral perception which will make corporations answer for their destructive actions.

The issue is not about the timing of corporate accountability for international crimes. The question is when we will develop the moral strength needed to establish corporate responsibility in the current world.

References:

- Ambos, K. (2013). *Treatise on international criminal law: Volume I – Foundations and general part* (pp. 54-73, 102-119). Oxford University Press. Retrieved 1 June, 2025 from <https://doi.org/10.1093/law/9780199657926.001.0001>
- Amnesty International. (2011). *Nigeria: The true tragedy – Delays and failures in tackling oil spills in the Niger Delta*. Retrieved 1 June, 2025 from <https://www.amnesty.org/en/documents/afr44/018/2011/en/>
- Bribery Act 2010, c. 23 (UK). (2010). Retrieved 15 July, 2025 from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23>
- Cassel, D. (2016). Outlining the case for a common law duty of care of business to exercise human rights due diligence (pp. 185–195). *Business and Human Rights Journal*, 1(2), 179–202. Retrieved 1 June, 2025 from https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/1263
- Clapham, A. (2006). *Human rights obligations of non-state actors* (pp. 195, 514–518). Oxford University Press. Retrieved 1 June, 2025 from <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199288465.001.0001>
- Code pénal [Penal Code] (France). (1994, last amended 2024) Retrieved 15 July, 2025 from <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719>
- Corporate Sustainability Due Diligence Directive. (2022). European Commission. Retrieved 1 June, 2025 from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071>
- Cour de cassation [France], Chambre criminelle. (2021, September 7). Arrêt n° 19-87.367 (Lafarge SA). *Bulletin criminel de la Cour de cassation*, 2021 (9), pp. 1–23. Retrieved 13 June, 2025 from <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000044105521>
- Criminal Finances Act 2017, c. 22 (UK). (2017). Retrieved 13 July, 2025 from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/>
- Doe v. Exxon Mobil Corp., 654 F.3d 11 (D.C. Cir. 2011), vacated in part, 527 F. App'x 7 (D.C. Cir. 2013). United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit, pp. 11–76. Retrieved June, 2025 from <https://www.courtlistener.com/opinion/220584/doe-v-exxon-mobil-corp/>
- Doe v. Exxon Mobil Corp., No. 1:01-cv-01357-RCL (D.D.C., 2022) Retrieved June, 2025 from <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/district-of-columbia/dcdce/1:2001cv01357/14559/843/>
- Doe v. Nestlé USA, Inc., 593 U.S. ____ (2021). *United States Supreme Court Reports*, Vol. 593, pp. 1–20 (est.) Retrieved June, 2025 from https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/19-416_i4dj.pdf
- Eurasian Research Institute. (2020, February 16). *Environmental issues and regulations at the Kashagan oilfield*. Retrieved June, 2025 from <https://www.eurasian-research.org/publication/environmental-issues-and-regulations-at-the-kashagan-oilfield>
- Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023, c. 56 (UK). (2023). Retrieved 12 July, 2025 from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/56>
- European Commission. (2022). *Corporate sustainability due diligence directive*. Retrieved 14 July, 2025 from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071>
- French Republic. (2017). *Law No. 2017-399 on the duty of vigilance of parent companies and*

- ordering companies.) Retrieved 10 June, 2025 from <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626>
- Geppert, M. (2013). Politics and power within multinational corporations: Mainstream studies, emerging critical approaches and suggestions for future research (pp. 29–33). *International Journal of Management Reviews*, 15(2), 29-45.) Retrieved 1 June, 2025 from https://www.academia.edu/4892569/Politics_and_power_within_multinational_corporations
- Gesetz über Ordnungswidrigkeiten (OWiG) [Act on Regulatory Offences] (Germany). (1968, last amended 2023)) Retrieved 1 July, 2025 from https://www.gesetze-im-internet.de/owig_1968/
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2015). *Labour Code of the Republic of Kazakhstan* <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2001). *Environmental Code of the Republic of Kazakhstan No. 155-II (as amended)*. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K010000155>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2012). *Kazakhstan-2050 strategy: New political course of the established state*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>
- International Labour Organization. (2022). *Global estimates of modern slavery: Forced labour and forced marriage*.) Retrieved 11 June, 2025 from <https://www.ilo.org/publications/major-publications/global-estimates-modern-slavery-forced-labour-and-forced-marriage>
- Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co., 569 U.S. 108 (2013). p.13) Retrieved 10 June, 2025 from <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/569/108/>
- Karashash, Zh. (2025, August 15). Ministry of Ecology: The cancellation of NCOC's order does not exempt the company from liability. *Forbes Kazakhstan*.) Retrieved 20 August, 2025 from <https://forbes.kz/articles/miniekologii-otmena-predpisaniya-ncoc-ne-osvobozhdaet-kompaniyu-ot-otvetstvennosti-7de9b4>
- Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz* (LkSG) [Act on Corporate Due Diligence Obligations in Supply Chains] (Germany). (2021).) Retrieved 2 June, 2025 from <https://www.gesetze-im-internet.de/lksg/>
- Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre [Law on the duty of vigilance of parent and subcontracting companies] (France). (2017).) Retrieved 3 July, 2025 from <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626>
- OECD. (2023). *OECD guidelines for multinational enterprises (2011/2023 edition)*.) Retrieved 11 June, 2025 from <https://www.oecd.org/corporate/mne/>
- Okpabi v. Royal Dutch Shell Plc, [2021] UKSC 3 (UK Supreme Court). pp. 1-41) Retrieved 10 June, 2025 from <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2018-0068.html>
- Rome Statute of the International Criminal Court, *July 17, 1998, 2187 U.N.T.S. 3*.) Retrieved 1 June, 2025 from <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
- Rai, H. (2020). Establishing corporate criminal liability for crimes against humanity. *University of Detroit Mercy Law Review*, 97(4). p.32) Retrieved 11 July, 2025 from <https://lawschool.udmercy.edu/students/law-review/articles/vol097/Harshit-Rai.pdf>
- S&P Global & KazEnergy. (2023). *National energy report 2023*.) Retrieved 20 June, 2025 from <https://www.kazenergy.com/upload/document/operation/forum/2023/Kazakhstans%20National%20Energy%20Report%202023.pdf>
- SGS Kazakhstan. (2022, October 26). *The rise and challenges of ESG – Your journey to enhanced sustainability, brand and investor potential*.) Retrieved 10

- July, 2025 from <https://www.sgs.com/en-kz/news/2022/10/the-rise-and-challenges-of-esg-your-journey-to-enhanced-sustainability-brand-and-investor-potential>
- United Nations. (2011). Guiding principles on business and human rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” framework. pp. 1-35) Retrieved 15 July, 2025 from https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
- U.S. Energy Information Administration (EIA). (2023). *Country analysis brief: Kazakhstan.*) Retrieved 22 June, 2025 from <https://www.eia.gov/international/analysis/country/KAZ>
- Van den Herik, L., & Letnar Čerňič, J. (2010). Regulating corporations under international law: From human rights to international criminal law and back again. *Journal of International Criminal Justice*, 8(4), 725–743.) Retrieved 1 June, 2025 from <https://doi.org/10.1093/jicj/mqq031>
- Vedanta Resources Plc v. Lungowe, [2019] UKSC 20 (UK Supreme Court). pp.1-36) Retrieved 20 June, 2025 from <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2017-0185.html>
- Wikipedia contributors. (2025, February 1). Siemens Greek bribery scandal. *Wikipedia, The Free Encyclopedia.*) Retrieved 11 June, 2025 from https://en.wikipedia.org/wiki/Siemens_Greek_bribery_scandal
- World Bank. (2023). *Worldwide governance indicators: Kazakhstan.*) Retrieved 11 June, 2025 from <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>

FTAMP: 10.87.89

Халықаралық қылмыстарды жасауға трансұлттық корпорациялардың қатысуы: жауапкершілік мәселелері

Абылай Ақай¹, Динара Бакирова²

^{1, 2} SDU University, Қаскелең, Қазақстан

email: abylay.akay@sdu.edu.kz

Аңдатпа

Мақалада трансұлттық корпорациялардың (ТҰК) халықаралық қылмыстарға қатысуы және олардың жауапкершілігін реттейтін халықаралық құқық нормаларындағы олқылықтар қарастырылады. Жаһандану жағдайында корпорациялар саяси және экономикалық ықпалы бойынша әлсіз мемлекеттермен теңесе алады немесе олардан да асып түседі, бұл адам құқықтарының бұзылуы, қоршаған ортаға зиян келтіру, тіпті қарулы қақтығыстарды қолдау тәуекелдерін арттырады. Shell, ExxonMobil және Vedanta сияқты істердің мысалында мақалада ТҰК-тердің корпоративтік құрылымды бөлшектеу, еншілес компанияларды пайдалану және халықаралық деңгейде нақты тетіктердің болмауы, соның ішінде Халықаралық қылмыстық соттың заңды тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігінің жоқтығы арқылы жауапкершіліктен қалай жалтаратыны көрсетіледі. *Wiwa v. Shell* және *Vedanta v. Lungowe* істерін қоса алғанда, ұлттық прецеденттер трансұлттық сот дауларына арналған жаңа, бірақ қымбат әрі бірізділігі жеткіліксіз тетіктердің қалыптасып келе жатқанын көрсетеді. Бөлек бөлімде Қазақстандағы корпоративтік қызметтің құқықтық тәуекелдері талданады: табиғи ресурстарға байлық пен стратегиялық орналасу трансұлттық

корпорацияларды тартқанымен, паракорлық, сот жүйесінің әлсіздігі, еңбек және экологиялық құқықтардың бұзылуы секілді мәселелер әлі де сақталып отыр.

Мақалада БҰҰ мен ЭЫДҰ стандарттарына, ЕО-ның соңғы бастамаларына сүйенетін және адам құқықтарын қорғау, экологиялық тұрақтылық пен мазмұнды әділеттілік қағидаттарына негізделген неғұрлым қатаң халықаралық және ұлттық жауапкершілік режимдерін дамыту қажеттігі дәлелденеді.

Кілт сөздер: трансұлттық корпорациялар (ТҰК), корпоративтік жауапкершілік, адам құқықтарының бұзылуы, экологиялық қылмыстар, корпорациялардың сыбайластығы, тиісті зерделеу жөніндегі реттеу.

МРНТИ: 10.87.89

Роль транснациональных корпораций в совершении международных преступлений: проблемы подотчетности

Абылай Акай¹, Динара Бакирова²
^{1,2} SDU University, Каскелен, Казахстан
 email: abylay.akay@sdu.edu.kz

Аннотация

В статье исследуется участие транснациональных корпораций (ТНК) в международных преступлениях и пробелы в нормах международного права, регулирующих их ответственность. В условиях глобализации корпорации по своему политическому и экономическому влиянию могут соперничать со слабыми государствами или даже превосходить их, что усиливает риски нарушений прав человека, нанесения ущерба окружающей среде и даже содействия вооружённым конфликтам. На примере дел против компаний Shell, ExxonMobil и Vedanta показывается, как ТНК уклоняются от ответственности за счёт корпоративной фрагментации, использования дочерних обществ и отсутствия чётких международных механизмов, включая неспособность Международного уголовного суда привлекать к ответственности юридических лиц. Национальные прецеденты, включая дела Wiwa против Shell и Vedanta против Lungowe, демонстрируют формирующиеся, но дорогостоящие и непоследовательные пути ведения транснациональных судебных разбирательств. Отдельный раздел посвящён анализу правовых рисков корпоративной деятельности в Казахстане, где богатые природные ресурсы и стратегическое положение привлекают ТНК на фоне сохраняющихся проблем коррупции, слабости судебной системы и нарушений трудовых и экологических прав.

В статье обосновывается необходимость разработки более эффективных международных и национальных режимов ответственности корпораций, основанных на стандартах ООН и ОЭСР, новых инициативах ЕС и опирающихся на защиту прав человека, экологическую устойчивость и принципы материальной справедливости.

Ключевые слова: транснациональные корпорации (ТНК), корпоративная подотчетность, нарушения прав человека, экологические преступления, соучастие корпораций, регулирование должной осмотрительности.

Received: 26 June, 2025

DOI: <https://doi.org/10.47344/acbgfy03>

MPHTI: 10.27.91

Сравнительно-правовой анализ методов определения размера компенсации морального вреда в Казахстане и зарубежной практике

Таир Муратов

ТОО «Торговый Дом “САР”, Астана, Казахстан

email: tair.muratov16@mail.ru

Аннотация

В статье проведён сравнительно-правовой анализ методов определения размера компенсации морального вреда в гражданском праве Республики Казахстан и зарубежных государств. Рассмотрены особенности нормативного регулирования и судебной практики в странах континентальной Европы и англо-американской правовой системе, в том числе во Франции, Германии, Италии, Великобритании и в практике Европейского суда по правам человека. Автором выявлены ключевые различия и сходства в подходах к оценке морального вреда, проанализированы критерии соразмерности, разумности и справедливости при определении размера компенсации. На основе анализа судебной практики Республики Казахстан установлены существующие проблемы, связанные с отсутствием унифицированных методических ориентиров и высокой степенью судебного усмотрения. В качестве рекомендаций предложено внедрить в Казахстане элементы зарубежных моделей: табличную систему ориентиров в кратных размерах МРП, норму об обязательной мотивировке отклонений от установленных диапазонов, а также национальный реестр судебных решений о компенсации морального вреда. Реализация данных предложений позволит обеспечить единообразие судебной практики, прозрачность и предсказуемость решений, повысить доверие граждан к правосудию и привести институт компенсации морального вреда в соответствие с международными стандартами защиты прав человека.

Ключевые слова: компенсация морального вреда; гражданское право; судебная практика; зарубежный опыт; правовое регулирование.

Введение

В условиях современного развития мирового сообщества ключевое место занимает вопрос обеспечения и защиты прав и свобод человека. В международной практике этому направлению уделяется первостепенное внимание: разработан целый комплекс правовых актов, в которых человек признаётся высшей ценностью, а защита его неотъемлемых прав – основной функцией демократического государства. Так, в преамбуле Всеобщей декларации прав человека (1948 г.) подчёркивается, что признание «достоинства, присущего всем членам человеческой семьи, и равных и неотъемлемых прав их является основой свободы, справедливости и всеобщего мира». Аналогичная идея содержится и в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.), где указывается, что все права человека «проистекают из присущего человеческой личности достоинства». Эти принципы нашли отражение и в Конституции Республики Казахстан (1995 г.), согласно которой человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность провозглашаются наивысшими социальными ценностями. При этом защита и обеспечение

прав и свобод личности определяются как основная обязанность государства. Именно возложение на государство обязанности по защите и обеспечению прав человека формирует правовой механизм, позволяющий каждому гражданину в случае их нарушения воспользоваться судебной защитой, восстановить справедливость и получить возмещение причинённого ущерба.

Данные положения находят свое отражение и в стратегических документах нашего государства. Так, в декабре 2023 года Президентом Республики Казахстан был подписан III Указ в области прав человека и верховенства закона и утверждён План действий по его реализации (Указ, 2023). В документе подчёркивается необходимость повышения эффективности правосудия и обеспечения реальной защиты прав граждан, что напрямую связано с институтом компенсации морального вреда, так как именно он является одним из важнейших механизмов восстановления справедливости и социального равновесия. Аналогичные положения содержатся в Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2020–2030 годы, где одним из основных направлений является дальнейшее совершенствование законодательства для обеспечения эффективной защиты прав и свобод человека и гражданина. В документе прямо указывается на необходимость развития гражданского законодательства, включая институт компенсации морального вреда, как механизма защиты нематериальных благ и прав личности (Указ, 2021).

В связи с этим, особое место в системе гражданско-правовой защиты в Республике Казахстан занимает институт компенсации морального вреда, поскольку он направлен на восстановление нарушенных нематериальных благ и прав и обеспечение реализации конституционного принципа защиты чести, достоинства, жизни и здоровья личности. Проблема определения размера компенсации морального вреда является одной из самых дискуссионных в современной отечественной юриспруденции. К сожалению, действующее гражданское законодательство Казахстана пока не предусматривает комплексного нормативного регулирования вопросов, связанных с компенсацией морального вреда во всём многообразии возможных ситуаций. Приведенных же, например, в Гражданском кодексе Республики Казахстан и Нормативных постановлениях Верховного суда РК положений, которыми следует руководствоваться суду при определении размера компенсации морального вреда, явно недостаточно, так как они отличаются неопределенностью и неконкретностью. В связи с этим не выработана единообразная практика решения данного вопроса: судьи, которые должны исходить из принципов разумности и справедливости, вынуждены самостоятельно определять размер денежной компенсации, что на практике часто приводит к различному подходу в определении размера компенсации. Решение данной проблемы не представляется возможным без обращения к зарубежному опыту, где институт компенсации морального вреда имеет более продолжительную историю развития и глубокую научную проработку. В странах континентальной Европы – Франции, Германии, Италии, а также в англо-американской правовой системе – выработаны концептуальные подходы к определению размера компенсации морального вреда, основанные на сочетании принципов разумности, соразмерности и справедливости, а также с учетом общественной функции компенсации как средства восстановления нарушенного баланса интересов. В этих странах накоплен значительный массив судебной практики, позволяющий оценить эффективность различных моделей возмещения морального вреда. Изучение данного опыта позволит выявить оптимальные правовые механизмы определения размера компенсации морального вреда, сопоставить их с национальной практикой и на этой основе сформулировать предложения по совершенствованию казахстанского гражданского законодательства в целях укрепления

принципов справедливости, правовой определённости и единообразия судебной практики.

Обзор литературы

Исторически сложилось так, что идея выделения морального вреда в отдельный институт долгое время не находила воплощение в законодательстве стран, а предложенные и принятые нормы о его возмещении преимущественно применялись в связи с личными отношениями. Со временем ситуация начала меняться и теперь почти во всех современных национальных правовых системах создан и функционирует институт компенсации морального вреда, касающийся достаточно важных сторон жизни человека. Случаи нарушений прав человека, которые являются основаниями возмещения морального вреда, не всегда обусловлены положениями законодательства. Достаточно часто в законодательстве существуют только общие положения, которые в дальнейшем, путем многочисленных судебных решений выкристаллизовываются и создают свой, присущий национальной системе права, сборник решений. Сложность определения феномена морального вреда обусловлена его двойственной природой: с одной стороны, моральный вред связан с субъективными переживаниями потерпевшего, которые трудно поддаются объективной фиксации, а с другой – он имеет вполне реальные последствия, влияющие на социальное положение личности и требующие адекватной юридической защиты.

Разнообразна и терминология, применяемая в различных странах. В различных правовых системах термин, обозначающий нематериальный вред, имеет собственное лексическое и концептуальное выражение: в немецком праве используется понятие *immaterieller Schaden*, во французском – *dommage moral*, в итальянском – *danno non patrimoniale*; в российской правовой доктрине закрепился термин «моральный вред». В англо-американской правовой традиции применяются такие обозначения, как *non-pecuniary damage*, *moral damage*, *emotional distress*, *nervous shock*, *mental anguish*, *psychiatric injury*, *emotional disturbance*, *mental suffering*, *spiritual injury*, *ordinary shock*, *psychological injury* (Шевченко, 2019). Такое многообразие свидетельствует не столько о том, что этот вопрос окончательно решен, сколько, по нашему мнению, о попытке доктрины, законодательства и судебной практики найти адекватное понятие содержания исследуемого института.

Характерным отличием понятия института морального вреда в законодательстве Казахстана является то, что термин «моральный вред» почти всегда применяется в сочетании с термином «неимущественный вред», и, по нашему мнению, такое употребление является существенным. Так, в ч. 1 ст. 951 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК) приведено следующее определение: «моральный вред – это нарушение, умаление или лишение личных неимущественных благ и прав физических лиц, в том числе нравственные или физические страдания (унижение, раздражение, подавленность, гнев, стыд, отчаяние, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т. п.), испытываемые (претерпеваемые, переживаемые) потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения, а в случае его смерти в результате такого правонарушения – его близкими родственниками, супругом (супругой)» (Гражданский кодекс, 1999).

Таким образом, казахстанский законодатель раскрывает фактически фиксирует те формы негативных психоэмоциональных переживаний, которые могут возникнуть у правоспособного физического лица вследствие нарушения или посягательства на принадлежащие ему от рождения либо предоставленные законом личные неимущественные права и блага.

Как уже отмечалось выше, в правовой системе Англии и США понятие морального вреда имеет множество терминологических интерпретаций: используются такие обозначения, как: «psychological injury» (психический вред), «nervous shock» (нервный шок, нервное потрясение), «psychiatric injury» (психиатрический вред) (Табунщиков, 2016). Подобное разнообразие терминов отражает специфику англо-саксонской модели правового регулирования обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, которая существенно отличается от казахстанской. В рамках общего права ответственность дифференцируется в зависимости от формы вины: при причинении вреда по неосторожности компенсация носит возмездный, восстановительный характер, тогда как при умышленных действиях – санкционный, штрафной. В казахстанском гражданском законодательстве подобное разграничение не предусмотрено: компенсация морального вреда определяется единообразно, а степень вины причинителя учитывается лишь при определении размера подлежащего взысканию возмещения.

Однако, было бы несправедливо говорить о сплошном единстве во взглядах на институт морального вреда в национальных правовых системах. Кроме общих подходов к понятию и содержанию института морального вреда, в доктрине и законодательстве существуют определенные особенности, присущие национальным правовым системам. Под влиянием различных правовых теорий, направлений, течений и взглядов формировались нормы и правовые конструкции, проходивших нелегкую проверку национальной судебной практикой. Формированию этих национальных особенностей способствовал целый ряд факторов, среди которых ключевую роль сыграли исторические условия становления правовых систем в целом и института морального вреда в частности, а также современные процессы унификации законодательства, которые напрямую влияют на формирование правовых конструкций и применение норм о возмещении вреда.

Так, А. М. Белякова акцентирует внимание на физических ограничениях, возникающих вследствие причиненного вреда: невозможности свободного передвижения после ампутации ног, утраты слуха или зрения (Табунщиков, 2014). На первый взгляд, подобное толкование связывает моральный вред с органическими изменениями в организме человека. Однако А. М. Эрделевский уточняет данную позицию, подчеркивая, что сама по себе потеря слуха или зрения является медицинским фактом, в то время как моральный вред проявляется в переживаниях лица по поводу указанных ограничений. Таким образом, моральный вред предстает не как физический дефект, а как комплекс негативных эмоций, вызванных изменением образа жизни и утратой привычных возможностей (Эрделевский, 2004).

Более радикальную позицию занимает Е. А. Михно, который рассматривает моральный вред преимущественно через призму нравственных страданий, исключая физический компонент из его юридического содержания. По мнению ученого, основанием для денежной компенсации является именно эмоциональный урон, возникающий в результате нарушения имущественных или неимущественных благ. При этом физические страдания, хотя и не включаются прямо в состав морального вреда, приобретают юридическую значимость постольку, поскольку вызывают нравственные переживания (Михно, 1998). Такой подход позволяет акцентировать внимание на психологической стороне ущерба, но одновременно ограничивает понятие морального вреда, исключая из него самостоятельное значение физического страдания.

Зарубежные авторы, к примеру J. Wong, под моральным вредом понимают нематериальный вред, связанный с психическими страданиями, ущербом репутации, чувством унижения и др. (Wong, 2013).

L. T. Visscher и V. Karapanou в своей статье определяют моральный вред как убытки, которые не имеют финансового выражения в имущественном смысле, но включают страдания, боль и переживания, эмоциональный ущерб, связанный с нарушением прав (Visscher, Karapanou, 2013).

В работе А. Dauti «immaterial damage» (моральный, нематериальный вред) трактуется как вред, вызванный нарушением моральной (личностной) неприкосновенности, выражающийся не через имущественные потери, а через ущерб личным нематериальным благам (Dauti, 2017).

Что касается казахстанской правовой науки, то мнения отечественных исследователей в большинстве своем во многом корреспондируют с подходами, выработанными в классической доктрине гражданского права России и других государств континентальной системы. Вместе с тем в работах казахстанских ученых отчетливо прослеживаются попытки адаптировать данные концепции к особенностям национального законодательства и правоприменительной практики.

Так, А. А. Сейдимбек обращает внимание на проблему разграничения понятий «убытки», «ущерб» и «вред» в гражданском законодательстве Республики Казахстан. По его мнению, в юридической доктрине и правоприменении зачастую допускается смешение данных категорий, что осложняет их использование в судебной практике. В частности, автор подчеркивает, что моральный вред, в отличие от имущественных убытков и физического ущерба, относится к неимущественным последствиям правонарушения, имеющим психологическую и социальную природу (Сейдимбек, 2018).

В монографии С. Н. Бачурина автор считает, что моральный вред представляет собой совокупность физических и нравственных страданий, претерпеваемых гражданином в результате нарушения его личных неимущественных прав и других нематериальных благ, предоставленных ему законом. Он подчеркивает, что ключевым критерием для возмещения является не столько вина причинителя, сколько сам факт нарушения и подтверждение страданий потерпевшего (Бачурина, 2008).

Проведённый выше анализ понятий позволяет заключить, что физические и душевные страдания по своей юридической природе отличаются от морального вреда. Ряд исследователей справедливо отмечают, что само словосочетание «моральный вред» не в полной мере отражает содержание переживаемых лицом страданий и потому нуждается в уточнении и корректировке в рамках гражданско-правовой терминологии. Так, длительное время в Англии и США существует институт компенсации физических и душевных страданий, и в законодательстве этих стран употребляется термин «психологический вред», который определяется как физические и психические страдания» (Летута, 2023). В отечественной (казахстанской) юридической науке также прослеживаются различные подходы к уточнению данного понятия. Одни авторы (Алибеков, Булатов, 2024) предлагают разделять неимущественный вред на две самостоятельные категории: моральный вред, связанный с посягательством на честь, достоинство и деловую репутацию гражданина, и психический вред, возникающий в результате нарушения права на жизнь и здоровье. Другие исследователи (Касымов, Баймаханов, 2024) выступают за замену используемого в Гражданском кодексе Республики Казахстан термина «моральный вред» на более точное выражение – «физические и душевные страдания». На наш взгляд, именно данная формулировка представляется более содержательной и корректной, поскольку она охватывает весь спектр негативных физических и психоэмоциональных последствий, которые могут быть испытаны человеком вследствие нарушения его личных неимущественных прав и благ.

Таким образом, в науке отсутствует единое определение морального вреда. Одни исследователи делают акцент на нравственных переживаниях, другие включают в его состав также физические страдания, третьи рассматривают его как часть более широкого понятия немущественного вреда. Несмотря на разногласия, большинство авторов сходятся в том, что моральный вред выражается в нематериальных потерях личности, требующих компенсации, а его ключевая правовая природа заключается в защите личных нематериальных благ человека.

Методология

Методологическую основу исследования составили как общенаучные, так и специальные юридические методы познания. В качестве основного подхода применён сравнительно-правовой метод, позволивший выявить особенности правового регулирования и судебной практики определения размера компенсации морального вреда в Республике Казахстан и в зарубежных правовых системах. Данный метод дал возможность сопоставить различные доктринальные подходы, оценить степень их применимости в отечественной практике и определить возможности заимствования отдельных элементов зарубежного опыта. Системно-структурный метод использовался для выявления внутренней логики построения института морального вреда в национальном и зарубежном законодательстве.

С помощью логико-дедуктивного и аналитического методов проведено изучение теоретических позиций отечественных и зарубежных учёных, что обеспечило систематизацию научных подходов к определению сущности морального вреда и критериев его компенсации. В качестве информационной базы исследования использованы:

- научные труды отечественных и зарубежных учёных в области гражданского и сравнительного права;
- диссертационные и монографические исследования, посвящённые институту морального вреда;
- нормативно-правовые акты Республики Казахстан и зарубежных государств, регулирующие вопросы компенсации морального вреда;
- публикации в ведущих научных журналах, индексируемых в международных базах данных, освещающие современное состояние правоприменительной практики в данной сфере. Ключевая цель статьи состоит в проведении комплексного сравнительно-правового анализа методов определения размера компенсации морального вреда в гражданском праве Республики Казахстан и зарубежных стран, выявлении общих закономерностей и различий в подходах, а также формулировании предложений по совершенствованию национального законодательства с учетом эффективных зарубежных практик.

Результаты исследования

Вопрос определения размера компенсации морального вреда является одним из наиболее сложных и дискуссионных как в теории гражданского права, так и в судебной практике. Его сложность обусловлена тем, что моральный вред, в отличие от имущественного, не поддается точной денежной оценке, поскольку затрагивает сферу духовных и нравственных переживаний личности. Исторически подход к оценке морального вреда в отечественной юриспруденции формировался под влиянием как советской правовой традиции, где подобные вопросы долгое время не имели четкого нормативного закрепления, так и международных стандартов защиты прав личности, в частности, норм международных пактов и конвенций,

признающих право на компенсацию нематериального ущерба. В современных условиях в Республике Казахстан институт компенсации морального вреда получил системное развитие, закрепив основные подходы к определению размера возмещения в Гражданском кодексе и судебных актах Верховного Суда.

В соответствии с п. 2 ст. 952 Гражданского кодекса РК «при определении размера морального вреда учитываются как субъективная оценка потерпевшим либо в случае его смерти в результате совершенного против него правонарушения близкими родственниками, супругом (супругой) тяжести причиненного нравственного ущерба, так и объективные данные, свидетельствующие о степени нравственных и физических страданий потерпевшего либо в случае его смерти близких родственников, супруга (супруги): жизненная важность блага, бывшего объектом посягательства (жизнь, здоровье, честь, достоинство, свобода, неприкосновенность жилища и т. д.); тяжесть последствий правонарушения (убийство близких родственников, причинение телесных повреждений, повлекших инвалидность, лишение свободы, лишение работы или жилища и т. п.); характер и сфера распространения ложных позорящих сведений; жизненные условия потерпевшего (служебные, семейные, бытовые, материальные, состояние здоровья, возраст и др.), иные заслуживающие внимания обстоятельства» (Гражданский кодекс, 1999).

Аналогичное положение содержится и в п. 8 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» (Нормативное постановление, 2015).

Анализируя казахстанское законодательство по вопросам критериев определения размера компенсации морального вреда, можно сделать вывод о том, что отечественная правовая система стремится обеспечить максимально справедливый и индивидуализированный подход к определению размера возмещения за причинённые нравственные и физические страдания. При этом казахстанское законодательство, в отличие от ряда зарубежных правовых систем, не устанавливает жёстких количественных критериев, что предоставляет судам значительную свободу усмотрения, но одновременно требует высокой правовой культуры, профессионализма и чуткости при принятии решений.

В международной доктрине и судебной практике возмещение нематериального вреда традиционно трактуется как денежная компенсация страданий, боли, ущерба репутации и прочих нематериальных последствий противоправных действий. Однако конкретные механизмы оценки и присуждения таких компенсаций существенно различаются в зависимости от правовой семьи, правовой традиции и институциональных особенностей судебных систем. Исследования показывают наличие трёх общих моделей:

- 1) англо-американская (common law) модель с акцентом на «pain and suffering» и ролью присяжных/судов в оценке,
- 2) континентальная европейская модель с большим уровнем доктринализации и попытками стандартизации («Schmerzensgeld», «préjudice moral», «non-pecuniary loss»),
- 3) международно-правовой подход (Европейский суд по правам человека – ECtHR и международные трибуналы), где компенсация часто выступает как «just satisfaction» за нарушение прав.

В англо-американской традиции основная категория – «pain and suffering» (страдания и боль) – оценивается преимущественно через судебную практику, где размер ущерба во многом определяется прецедентами, подсчётами юристов и, в ряде юрисдикций (особенно в США), вердиктами присяжных. Широкая роль усмотрения суда и присяжных делает систему гибкой, но одновременно – менее предсказуемой. Исследования показывают значительный разброс

размеров компенсаций внутри одной юрисдикции и между ними; экономические и эмпирические подходы нацелены либо на объяснение этого разброса, либо на поиск методов нормализации (например, правил расчёта «multiplier» или «per diem») (Avraham, 2024).

В отдельных штатах США используется временной подход, основанный на том, что с течением времени острота негативных ощущений снижается и соответственно размер возмещения должен быть скорректирован в сторону уменьшения. Другой подход основывается на принципе «рыночной оценки страданий», предполагающем использование своеобразных экономических критериев. В рамках данной концепции суду надлежит определить, какую денежную сумму потерпевший мог бы согласиться получить в обмен на добровольное переживание аналогичной боли или страданий. Таким образом, размер компенсации устанавливается как своего рода «стоимость» перенесённых страданий. Поскольку уровень чувствительности и «порог боли» индивидуален, Верховный суд США вырабатывает стандартизированные подходы для обеспечения единообразия судебной практики. Он систематизирует решения по различным категориям дел и степеням тяжести телесных повреждений. Наиболее значимые и прецедентные случаи ежегодно публикуются в официальных сборниках Верховного суда США, выполняющих информационно-ориентирующую функцию для судов низших инстанций и потерпевших. Кроме того, американская правовая система предусматривает установление верхнего предела компенсации морального вреда, ограничивая чрезмерные требования (Фаст, 2018).

В английской судебной практике вопрос определения размера возмещения психического вреда решается с применением тарифной схемы 1994 года, где сумма компенсации напрямую зависит от длительности и тяжести страданий. Так, минимальный уровень вреда, длящийся от шести до шестнадцати недель, оценивается примерно в 1 тысячу евро, тогда как максимальные случаи – постоянная утрата жизненной активности или глубокие психические нарушения – могут достигать 20 тысяч евро (Лебедева, 2022). Размер компенсации также соотносится с характером телесных повреждений: например, потеря глаза оценивается в 3000–4000 евро, а травма челюсти – около 6250 евро (Пагава, 2019).

Критика англо-американской модели обращает внимание на две проблемы:

- а) высокая вариативность и, следовательно, низкая предсказуемость для сторон;
- б) риск «вердиктной премии» (jury premium) и случайного фактора в определении размера.

В ответ часть исследователей предлагает эконометрические модели и нормативы, призванные сделать оценки более сопоставимыми (Karapanou, Visscher, 2009).

В странах континентальной Европы (Франция, Германия, Италия и др.) денежная компенсация морального вреда имеет глубокие исторические корни и более институционализированную форму. Базовый ориентир для стран Совета Европы задаёт практика Европейского суда по правам человека: «справедливая сатисфакция» по ст. 41 Конвенции охватывает как имущественный, так и неимущественный вред; цель присуждения – компенсировать реальные последствия нарушения, а не «наказать». Суд подчёркивает необходимость причинной связи и индивидуализацию сумм, причём подход к неимущественному вреду остаётся оценочным, но опирается на выработанные принципы и массив прецедентов (Европейская конвенция о правах человека, 1950).

Во Франции уже в XIX веке сформировалась доктрина «dommages moraux», а последующая практика развивала подходы к оценке «préjudice moral» в делах об оскорблении, клевете, вреде здоровью и т.д. На текущий момент во Франции для расчёта компенсаций за неимущественный вред с 2005 г. широко применяется «Номенклатура Динтильяка» (Nomenclature Dintilhac) – ориентир (не формально обязательный), структурирующий виды

вреда (в т. ч. морального) у основной жертвы и у близких, что делает оценку более сопоставимой. Практические руководства (в т. ч. для фондов компенсации) используют эту номенклатуру при детализации психологического/аффективного вреда и градации по степени родства (Bodily injury landscape Europe, 2018).

В Германии компенсаторный институт известен как *Schmerzensgeld* – компенсация боли и страданий, которая традиционно определяется судами, но для ряда категорий (например, при телесных повреждениях) существует развитая практика экспертных оценок и таблиц (Palmer, 2021). В германском законодательстве отсутствуют чётко закреплённые критерии, определяющие порядок исчисления компенсации за моральный вред. Вместе с тем, судебная практика выработала устойчивый подход, согласно которому при разрешении подобных дел суды ориентируются на ранее вынесенные решения по аналогичным правонарушениям. Такой прецедентный метод позволяет обеспечить относительное единообразие судебных оценок. Так, в Германии за повреждение здоровья, повлекшее смерть пострадавшего, обычно присуждается компенсация в размере около 165 120 евро; при четырёхстороннем параличе — около 392 575 евро, а в случаях ампутации конечностей — порядка 325 617 евро (Пагава, 2019). Кроме того, при определении суммы возмещения немецкие суды принимают во внимание длительность периода страданий. Чем продолжительнее время, в течение которого потерпевший испытывал боль и физические мучения, тем выше размер компенсации. Так, родственникам лица, умершего спустя 19 суток после получения тяжких повреждений, назначалась выплата в размере 6 тыс. евро, тогда как при смерти, наступившей через четыре недели, сумма компенсации увеличивалась до 15 тыс. евро (Лебедева, 2022).

В последние годы наблюдается тенденция к стандартизации и кодификации практик оценки нематериального вреда в ряде европейских государств. В Ирландии, Италии, Нидерландах, а также в некоторых штатах США обсуждаются и вводятся ориентиры, шкалы и таблицы (tables/grids), позволяющие суду опираться на ориентировочные диапазоны сумм в зависимости от тяжести вреда и категории потерпевшего. Эту тенденцию недавно подробно анализировал А. Парциале в контекстах Ирландии, Италии и Нидерландов, указывая на плюсы (большая предсказуемость, справедливость в сравнительном измерении) и минусы (риск «унификации в ущерб индивидуализации»). Так, автор отмечает, что в Италии сложился «табличный» подход: Табели Милана (Tabelle di Milano), разработанные при Миланском суде и регулярно обновляемые, задают ориентиры по нематериальным потерям (диапазоны/коэффициенты с возможностью выхода за пределы в исключительных случаях) (Parziale, 2025).

Таким образом, зарубежный опыт демонстрирует, что проблема оценки нематериального вреда решается разными способами – от полной судебной дискреции (англо-американская модель) до попыток стандартизации и кодификации (европейские практики, таблицы выплат). Каждая модель имеет свои преимущества и ограничения; на практике всё более заметна тенденция к поиску «смешанных» решений: юридически закреплённых ориентиров для обеспечения предсказуемости и сохранения возможности для индивидуализации в исключительных случаях. Наиболее приемлемой и перспективной для имплементации в национальную правовую систему Казахстана представляется комбинированная модель определения размера компенсации морального вреда, получившая широкое распространение в зарубежной практике. Суть данного подхода заключается в сочетании ориентировочных таблиц и шкал, определяющих примерный диапазон компенсации в зависимости от категории вреда, с возможностью индивидуальной

корректировки размера выплаты в сторону увеличения или уменьшения – с учётом конкретных обстоятельств дела, степени вины причинителя вреда, возраста, состояния здоровья, продолжительности страданий, а также иных существенных факторов.

Обсуждение

Проведённый сравнительно-правовой анализ показал, что институт компенсации морального вреда в различных правовых системах развивается в разных направлениях, однако в основе всех подходов лежит идея восстановления нарушенного личного блага и обеспечения справедливости. При этом различия между правовыми порядками заключаются не столько в понимании сущности морального вреда, сколько в степени его формализации и институционализации.

В Казахстане нормативное регулирование института компенсации морального вреда основывается на принципах разумности, справедливости и индивидуального подхода. Однако действующая модель характеризуется высокой степенью усмотрения суда, что приводит к существенной вариативности судебных решений. Отсутствие единых методических ориентиров создаёт риски как для правовой определённости, так и для восприятия института обществом: потерпевшие зачастую оценивают присуждённые суммы как заниженные, а ответчики – как чрезмерные. В результате страдает превентивная и восстановительная функции института.

Зарубежная практика демонстрирует, что устойчивость и предсказуемость решений обеспечиваются благодаря систематизации и унификации критериев оценки морального вреда. Так, во Франции Номенклатура Динтильяка структурирует виды вреда и формирует общий понятийный аппарат; в Италии Табели Милана обеспечивают примерные диапазоны компенсаций с возможностью их корректировки судом; в Германии практика основана на судебных таблицах, формирующих ориентиры по суммам возмещения за аналогичные правонарушения; а в Великобритании и США действуют справочники и базы прецедентов, обеспечивающие единообразие подходов. Эти модели показывают, что оптимальный результат достигается при сочетании нормативных ориентиров и индивидуализации, когда суд, опираясь на диапазон, вправе отклоняться от него при наличии объективных обстоятельств. Такой подход обеспечивает баланс между формальной справедливостью (равенством перед законом) и материальной справедливостью (учёт уникальности каждой ситуации).

Для Казахстана заимствование отдельных элементов зарубежного опыта видится особенно актуальным в контексте текущей реформы гражданского законодательства и стратегии укрепления прав человека. Современные цифровые инструменты позволяют реализовать идею автоматизированной, но гибкой системы расчёта морального вреда, которая объединяла бы преимущества стандартизации и судебного усмотрения.

С учётом анализа зарубежных подходов и выявленных проблем отечественной практики, представляется целесообразным предложить следующие направления законодательного совершенствования:

1. По примеру Франции и Италии предлагается закрепить на уровне Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан методические рекомендации по классификации видов морального вреда и примерным диапазонам компенсаций. Для практического применения необходимо разработать табличную систему ориентиров, основанную на экономических показателях, актуальных для Республики Казахстан. В

частности, предлагается использовать месячный расчетный показатель (МРП) как универсальную базовую единицу измерения размера компенсации. Так, в таблицах могут быть установлены минимальные и максимальные пределы компенсации за конкретные категории морального вреда (например, причинение вреда жизни и здоровью, посягательство на честь и достоинство, незаконное уголовное преследование и т. д.), выраженные в диапазонах от определённого количества МРП. Например, за лёгкие нарушения – от 10 до 50 МРП, за средней тяжести – от 50 до 300 МРП, за особо тяжкие последствия – от 300 до 2000 МРП и выше, с возможностью судебной корректировки. Для обеспечения гибкости применения суду следует предоставить право отклоняться от установленных ориентиров при наличии исключительных обстоятельств (например, особой степени вины причинителя вреда, тяжелого психического состояния потерпевшего, публичности посягательства и т. д.), при обязательном мотивированном обосновании такого отклонения в решении суда.

С целью нормативного закрепления данного подхода предлагается дополнить статью 952 Гражданского кодекса Республики Казахстан новой частью, предусматривающей, что *«при определении размера компенсации морального вреда суды вправе руководствоваться утверждёнными Верховным Судом Республики Казахстан методическими рекомендациями, содержащими примерные ориентиры компенсаций в кратных размерах месячного расчетного показателя по категориям вреда»*.

2. По аналогии с практикой Европейского суда по правам человека предлагается закрепить в казахстанском законодательстве обязанность суда мотивировать отклонение от рекомендуемых ориентиров при определении размера компенсации морального вреда. На практике в решениях ЕСПЧ принцип мотивированности выражается в требовании четко указывать, по каким критериям и обстоятельствам размер присуждаемой компенсации увеличен или уменьшен относительно аналогичных дел. Такой подход обеспечивает прозрачность судебных решений, усиливает доверие к правосудию и способствует унификации судебной практики.

Для Казахстана аналогичная норма может быть реализована путем внесения дополнения в пункт 8 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда», в котором следует предусмотреть следующее положение: *«В случае отклонения от рекомендуемых ориентиров (табличных диапазонов) компенсации морального вреда суд обязан привести мотивированное обоснование такого отклонения, указав конкретные обстоятельства, послужившие основанием для увеличения или уменьшения суммы компенсации, с обязательной ссылкой на факты, установленные по делу»*.

Одновременно целесообразно включить аналогичную норму в статью 226 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, дополнив её новым пунктом следующего содержания: *«При определении размера компенсации морального вреда суд обязан обосновать в мотивировочной части решения основания отклонения от примерных ориентиров или диапазонов компенсации, утверждённых Верховным Судом Республики Казахстан»*. Такое уточнение обеспечит единообразие судебных решений, повысит их предсказуемость и ограничит субъективный фактор при определении суммы морального вреда. Более того, норма о мотивированности создаст основу для эффективного апелляционного и кассационного контроля, поскольку позволит проверять обоснованность выводов суда первой инстанции по объективным критериям.

3. По примеру Великобритании предлагается создать в Республике Казахстан национальный реестр судебных решений о возмещении морального вреда, открытый для

профессионального сообщества и граждан. Подобная практика реализована в Соединённом Королевстве через систему Judicial College Guidelines, а также общедоступные базы решений (BAILII, Westlaw UK), которые позволяют отслеживать динамику компенсаций и обеспечивают прозрачность судебной практики.

Для Казахстана создание аналогичного электронного реестра решений по делам о компенсации морального вреда имеет ключевое значение для унификации подходов и формирования предсказуемости судебных решений. Реестр должен включать:

- сведения о категории дел (посягательство на жизнь и здоровье, защита чести и достоинства, незаконное уголовное преследование и т.д.);
- присуждённые суммы компенсации (в кратных размерах МРП);
- краткое описание обстоятельств дела и степени страданий потерпевшего;
- ссылки на соответствующие судебные акты;
- аналитические сводки и динамику присуждаемых компенсаций по регионам и категориям дел.

С технической точки зрения данный реестр может быть реализован на базе существующего портала «Банк судебных актов Республики Казахстан» (<https://sud.gov.kz/rus/court-acts>), дополнив его специализированным разделом «Компенсация морального вреда». Важно, чтобы интерфейс реестра позволял автоматизированный поиск по видам вреда и диапазонам присужденных сумм, а также выгрузку статистических данных в формате открытых данных. Введение национального реестра судебных решений о возмещении морального вреда обеспечит не только унификацию правоприменительной практики, но и создаст предпосылки для развития интеллектуальных аналитических инструментов (в том числе с применением технологий искусственного интеллекта) для прогнозирования диапазона компенсаций по аналогичным категориям дел.

Реализация указанных предложений позволит повысить предсказуемость и прозрачность судебных решений, укрепить доверие граждан к судебной системе и обеспечить реальное восстановление нарушенных прав личности. Казахстанская правовая система, сохраняя традиции индивидуализации правосудия, может перейти к качественно новому уровню унификации, при котором оценка морального вреда станет более объективной, обоснованной и справедливой.

Заключение

Проведённое сравнительно-правовое исследование показало, что институт компенсации морального вреда является ключевым элементом механизма гражданско-правовой защиты личности, отражающим фундаментальные принципы справедливости, разумности и соразмерности. В Республике Казахстан данный институт продолжает развиваться, однако сохраняет ряд проблем, связанных с отсутствием единых методических ориентиров, высокой степенью судебного усмотрения и разнородностью практики определения размера компенсации.

Опыт зарубежных стран продемонстрировал, что устойчивость и предсказуемость решений обеспечиваются прежде всего стандартизацией подходов и прозрачностью мотивировок. Во Франции, Италии и Германии успешно функционируют системы ориентировочных таблиц и шкал, а в Великобритании и на уровне Европейского суда по правам человека реализованы механизмы обязательной мотивировки отклонений и открытых

баз судебных решений. Эти модели обеспечивают баланс между формальной и материальной справедливостью, сохраняя при этом индивидуализацию каждого конкретного случая.

Для Казахстана заимствование данных элементов имеет не только теоретическое, но и прикладное значение. В ходе анализа были выработаны конкретные направления реформирования правового регулирования:

1. Введение табличной системы ориентиров, выраженных в диапазонах МРП, с классификацией категорий вреда и минимальными/максимальными пределами компенсации, закрепляемой в статье 952 Гражданского кодекса РК и Нормативном постановлении Верховного суда.

2. Закрепление обязанности суда мотивировать отклонения от установленных ориентиров путём внесения изменений в пункт 8 Нормативного постановления № 7 от 27.11.2015 и статью 263 Гражданского процессуального кодекса РК.

3. Создание национального реестра судебных решений о компенсации морального вреда с открытым доступом и аналитическими инструментами на базе портала sud.kz, что позволит проводить мониторинг тенденций и повышать прозрачность правосудия.

Реализация указанных мер позволит обеспечить единообразие судебной практики, повысить доверие граждан к правосудию и усилить защиту личных нематериальных благ. Системное внедрение элементов зарубежных моделей в национальную правовую систему Казахстана будет способствовать укреплению принципов верховенства права и справедливости, а также приведёт институт компенсации морального вреда в соответствие с современными международными стандартами защиты прав человека.

Список литературы

- Avraham R. *Pain-and-Suffering Damages in Tort Law: Revisiting the Theoretical Framework and the Empirical Evidence* <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1010>
Дата последнего просмотра: 11.10.2025.
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Article 41. (1950). Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/execution/article-41> Дата последнего просмотра: 21.10.2025.
- Dauti A. (2017) *Compensation for Immaterial (Moral) Damage Due To Violation of Personality Rights in 13(3) Acta Universitatis Danubius. Juridica*. C. 104–120.
- Jarrold W. (2013). *The compensatory nature of moral damages in investor-state arbitration* Columbia FDI Perspectives. C. 88.
- Karapanou V. & Visscher L. (2009) «*The Magnitude of Pain and Suffering Damages from a Law and Economics and Health Economics Point of View*» https://www.researchgate.net/publication/228141537_The_Magnitude_of_Pain_and_Suffering_Damages_from_a_Law_and_Economics_and_Health_Economics_Point_of_View Дата последнего просмотра: 20.10.2025.
- Louis T. V. & Vaia K. (2015) *Non-Pecuniary Losses in the Economic Analysis of Torts: a Plea for Ex Ante Determined Damages* 3(2) *Chinese Journal of Comparative Law*. C. 204.
- Palmer V. (2021) *Moral Damages: The French Awakening in the Nineteenth Century* Tulane

European and Civil Law Forum. С. 36.

Parziale A. (2025) The Standardization of Non-pecuniary Damages in a Comparative Perspective: The Cases of Ireland, Italy, and the Netherlands *European Review of Private Law*. 33. С. 485–509.

Swiss Re. (2018). *Bodily injury landscape Europe France*.

https://www.swissre.com/dam/jcr:c7bfe58e-1eca-4025-8fec-d14f134e413b/2018_bodily_injury_landscape_france.pdf

Дата последнего

просмотра: 21.10.2025

Алибеков А. Е. & Булатов Ж. Б. (2024) *О некоторых вопросах применения института компенсации морального вреда*

Бачурин С. Н. (2008). Компенсация морального вреда реабилитированным гражданам и потерпевшим от преступлений по законодательству Республики Казахстан Карагандинский юридический институт МВД РК, С. 151.

Белякова А. М. (1987) Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда (теория и практика) (автореф. дисс. д-ра юрид. наук,).

Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

Дата последнего

просмотра: 15.10.2025.

Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.08.2025 г.)

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880

Касымов А. А. & Баймаханов А. А. (2024) «Актуальные вопросы компенсации морального вреда». Материалы XIII международной научно-практической конференции, С. 103.

Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями, внесенными 19 сентября 2022 года).

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029

Лебедева К. И. (2022) *Компенсация морального вреда при нарушении личных неимущественных прав*. Актуальные проблемы гражданского права. № 22-8 (192). С. 69–70.

Летута Т. В. (2023) Компенсация морального вреда: развитие права и правоприменительной практики» 4 Законы России: опыт, анализ, практика. С. 27.

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml

Дата последнего

просмотра: 15.10.2025.

Михно Е. А. (1998) *Компенсация морального вреда во внедоговорных обязательствах*

Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда»

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000007S>

Дата последнего просмотра: 11.10.2025.

Пагава Т. Л. (2019) *Понятие и правовая природа компенсации морального вреда как способа защиты нарушенных имущественных прав граждан*. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. № 3. С. 114–119.

Сейдимбек А. А. (2018) *Разграничение понятий "убытки", "ущерб", "вред" в гражданском законодательстве Республики Казахстан* 1(22) Студенческий форум. С. 68.

Табунщиков А. Т. (2016) *Компенсация морального вреда: проблемы теории и*

практики

Вестник БелЮИ МВД России. С. 66.

Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> Дата последнего просмотра: 01.09.2025.

Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2023 года № 409 «О Плане действий в области прав человека и верховенства закона» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35159574 Дата последнего просмотра: 11.10.2025.

Фаст, И. (2018). *Компенсация морального вреда при причинении вреда жизни и здоровью: практические итоги после 25 лет существования института в РФ*. Федеральная палата адвокатов РФ.

Шевченко Л. (2019) *Сравнительно-правовой анализ понятия "моральный вред" в отечественном и зарубежном праве*. Современное право. С. 121–125.

Эрделевский А. М. (2004). *Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики*. Волтерс Клувер, 3-е изд.

References

- Alibekov A. E. & Bulatov Zh. B. (2024) *O nekotoryh voprosah primeneniya instituta kompensacii moral'nogo vreda* [On certain issues of applying the institution of compensation for moral damage.]
- Avraham R. *Pain-and-Suffering Damages in Tort Law: Revisiting the Theoretical Framework and the Empirical Evidence* <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1010> Data poslednego prosmotra: 11.10.2025.
- Bachurin S. N. (2008). *Kompensacija moral'nogo vreda rehabilitirovannym grazhdanam i poterpevshim ot prestuplenij po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan* [Compensation for moral damage to rehabilitated citizens and victims of crimes under the legislation of the Republic of Kazakhstan.] Karagandinskij juridicheskij institut MVD RKS. 151.
- Beljakova A. M. (1987) *Grazhdansko-pravovaja otvetstvennost' za prichinenie vreda (teorija i praktika)* [Civil liability for causing harm (theory and practice)] (avtoref. diss. d-ra jurid. nauk.).
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Article 41. (1950). Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/execution/article-41> Data poslednego prosmotra: 21.10.2025.
- Dauti A. (2017) Compensation for Immaterial (Moral) Damage Due To Violation of Personality Rights in 13(3) *Acta Universitatis Danubius. Juridica*. S. 104–120.
- Fast, I. (2018). *Kompensacija moral'nogo vreda pri prichinenii vreda zhizni i zdorov'ju: prakticheskie itogi posle 25 let sushhestvovaniya instituta v* [Compensation for moral damage in cases of harm to life and health: Practical results after 25 years of the institution's existence in the Russian Federation.] RF. Federal'naja palata advokatov RF.
- Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast') [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part)] ot 1 ijulja 1999 goda № 409-I (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 31.08.2025 g.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880

- Jarrold W. (2013). The compensatory nature of moral damages in investor-state arbitration *Columbia FDI Perspectives*. S. 88.
- Jerdelevskij A. M. (2004). *Kompensacija moral'nogo vreda: analiz i kommentarij zakonodatel'stva i sudebnoj praktiki*. [Compensation for moral damage: Analysis and commentary of legislation and judicial practice] Volters Kluver, 3-e izd.
- Karapanou V. & Visscher L. (2009) «The Magnitude of Pain and Suffering Damages from a Law and Economics and Health Economics Point of View» https://www.researchgate.net/publication/228141537_The_Magnitude_of_Pain_and_Suffering_Damages_from_a_Law_and_Economics_and_Health_Economics_Point_of_View Data poslednego prosmotra: 20.10.2025.
- Kasymov A. A. & Bajmahanov A. A. (2024) *Aktual'nye voprosy kompensacii moral'nogo vreda* [Current issues of compensation for moral damage]. Materialy XIII mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, S. 103.
- Konstitucija Respubliki Kazahstan. Prinjata na respublikanskom referendumu 30 avgusta 1995 goda (s izmenenijami i dopolnenijami, vnesennymi 19 sentjabrja 2022 goda). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-90#pos=5;-90
- Lebedeva K. I. (2022) *Kompensacija moral'nogo vreda pri narushenii lichnyh neimushhestvennyh prav*. [Compensation for moral damage in cases of violation of personal non-property rights.] Aktual'nye problemy grazhdanskogo prava. № 22-8 (192). S. 69–70.
- Letuta T. V. (2023) *Kompensacija moral'nogo vreda: razvitie prava i pravoprimeritel'noj praktiki*. [Compensation for moral damage: Development of law and law enforcement practice.] 4 Zakony Rossii: opyt, analiz, praktika. S. 27.
- Louis T. V. & Vaia K. (2015) Non-Pecuniary Losses in the Economic Analysis of Torts: a Plea for Ex Ante Determined Damages 3(2) *Chinese Journal of Comparative Law*. S. 204.
- Mezhdunarodnyj pakt ob jekonomicheskikh, social'nyh i kul'turnyh pravah. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.] Prinjat rezoljuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei ot 16 dekabrja 1966 goda https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml Data poslednego prosmotra: 15.10.2025.
- Mihno E. A. (1998) *Kompensacija moral'nogo vreda vo vnedogovornyh objazatel'stvah* [Compensation for moral damage in non-contractual obligations.]
- Normativnoe postanovlenie Verhovnogo suda Respubliki Kazahstan ot 27 nojabrja 2015 goda № 7
- Pagava T. L. (2019) *Ponjatie i pravovaja priroda kompensacii moral'nogo vreda kak sposoba*
- Palmer V. (2021) Moral Damages: The French Awakening in the Nineteenth Century *Tulane European and Civil Law Forum*. S. 36.
- Parziale A. (2025) The Standardization of Non-pecuniary Damages in a Comparative Perspective: The Cases of Ireland, Italy, and the Netherlands» *European Review of Private Law*. 33. S. 485–509.
- Sejdimbek A. A. (2018) *Razgranichenie ponjatij "ubytki", "ushherb", "vred" v grazhdanskom zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan 1(22)* [Differentiation of the concepts of “losses,” “damage,” and “harm” in the civil legislation of the Republic of Kazakhstan.] Studencheskij forum. S. 68.
- Shevchenko L. (2019) *Sravnitel'no-pravovoj analiz ponjatija "moral'nyj vred" v otechestvennom i zarubezhnom prave* [Comparative legal analysis of the concept of “moral damage” in domestic and foreign law.] Sovremennoe pravo. S. 121–125.

- Swiss Re. (2018). Bodily injury landscape Europe France.
https://www.swissre.com/dam/jcr:c7bfe58e-1eca-4025-8fec-d14f134e413b/2018_bodily_injury_landscape_france.pdf Data poslednego
 prosmotra: 21.10.2025
- Tabunshhikov A. T. (2016) *Kompensacija moral'nogo vreda: problemy teorii i praktiki*
 [Compensation for moral damage: Problems of theory and practice] Vestnik BelJuI MVD
 Rossii. S. 66.
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 oktjabrja 2021 goda № 674 «Ob utverzhdenii Konceptcii
 pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030
 goda» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> Data poslednego
 prosmotra: 01.09.2025.
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 8 dekabrja 2023 goda № 409 «O Plane dejstvij v oblasti
 prav cheloveka i verhovenstva
 zakona» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35159574 Data
 poslednego prosmotra: 11.10.2025.
- Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka. [Universal Declaration of Human Rights.] Prinjata rezoljuciej 217
 A (III) General'noj Assamblei OON ot 10 dekabrja 1948 goda
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml Data poslednego
 prosmotra: 15.10.2025.

FTAMP: 10.27.91

Қазақстандағы және шетелдік тәжірибедегі моральдық зиянды өтеу мөлшерін анықтау әдістеріне салыстырмалы құқықтық талдау

Таир Муратов
 “САР Сауда үйі” ЖШС, Астана, Қазақстан
 email: tair.muratov16@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық құқығында және шетел мемлекеттерінде моральдық зиянды өтеу мөлшерін айқындау әдістеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілген. Континенттік Еуропа мен англо-саксон құқықтық жүйелеріндегі (Франция, Германия, Италия, Ұлыбритания және Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың практикасы) нормативтік реттеу мен сот тәжірибесінің ерекшеліктері қарастырылған. Автор моральдық зиянды бағалау тәсілдеріндегі негізгі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды айқындап, өтемақы мөлшерін белгілеу кезінде шамаластық, орындылық және әділеттілік критерийлерін талдаған. Қазақстан Республикасының сот тәжірибесіне жүргізілген талдау негізінде бірыңғай әдістемелік нұсқаулықтардың болмауы және соттардың кең қалауы сияқты мәселелер анықталған. Ұсыныс ретінде автор шетелдік модельдердің кейбір элементтерін енгізуді ұсынады: моральдық зиян өтемақысының мөлшерін айқындау үшін айлық

есептік көрсеткіштің (АЕК) еселенген шамалары түрінде кестелік жүйе енгізу; белгіленген аралықтардан ауытқуларды міндетті түрде дәлелдеу нормасын бекіту; моральдық зиянды өтеу туралы сот шешімдерінің ұлттық тізілімін құру. Аталған шараларды іске асыру сот тәжірибесінің бірізділігін, шешімдердің ашықтығы мен болжамдылығын қамтамасыз етіп, азаматтардың сот билігіне деген сенімін арттыруға және моральдық зиянды өтеу институтын адам құқықтарын қорғаудың халықаралық стандарттарына сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: моральдық зиянды өтеу; Азаматтық құқық; сот практикасы; шетелдік тәжірибе; құқықтық реттеу.

IRRTI: 10.27.91

Comparative legal analysis of methods for determining the amount of compensation for moral damage in Kazakhstan and foreign practice

Tair Muratov
LLP “Trading House CAP”, Astana, Kazakhstan
email: tair.muratov16@mail.ru

Abstract

The article presents a comparative legal analysis of methods for determining the amount of compensation for moral (non-pecuniary) damage in the civil law of the Republic of Kazakhstan and foreign countries. It examines the features of regulatory frameworks and judicial practice in continental European and Anglo-American legal systems, including France, Germany, Italy, the United Kingdom, and the case law of the European Court of Human Rights. The author identifies key similarities and differences in approaches to assessing moral damage and analyzes the criteria of proportionality, reasonableness—and fairness in determining the amount of compensation. Based on an analysis of judicial practice in the Republic of Kazakhstan, existing problems are revealed, such as the lack of unified methodological guidelines and the broad scope of judicial discretion. As recommendations, the author proposes introducing elements of foreign models in Kazakhstan: a tabular system of reference amounts expressed in multiples of the monthly calculation index (MCI), a rule requiring mandatory justification of deviations from established ranges, and the creation of a national registry of court decisions on compensation for moral damage. The implementation of these measures would ensure consistency in judicial practice, enhance transparency and predictability of decisions, increase public trust in the judiciary, and align the institution of compensation for moral damage with international human rights protection standards.

Key words: compensation for moral damage; civil law; judicial practice; foreign experience; legal regulation

Дата поступления: 30 Октября, 2025

DOI: <https://doi.org/10.47344/cmaj9446>

FTAMP: 10.77.01

Қылмыстық жолмен табылған цифрлық активтерді айыптау үкімінсіз тәркілеуде туындайтын құқықтық мәселелер

Тойлибек Симбаев

Maqsut Narikbayev University, Астана, Қазақстан

email: t_simbayev@kazguu.kz

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық жолмен табылған цифрлық активтерге (криптовалюта, токен, NFT (Non-fungible token) және өзге де электрондық-цифрлық құқықтар) қатысты мүлікті тәркілеу мәселесі қарастырылады. Цифрлық активтер — экономика дамуының, қауіпсіздік пен ашықтықтың, инвестицияның, қаржылық демократияның символы болып табылады. Мақалада цифрлық активтердің қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастырудағы рөлі талданады. Қазақстан Республикасы мүше болып табылатын The Financial Action Task Force (FATF) халықаралық стандарттары талданады. Қазіргі кездегі өзекті құқықтық мәселелердің бірі цифрлық активтерді тәркілеу механизмін құру болып табылады. Мақалада аталған механизмді құрудың маңыздылығы көрсетіледі. Тәжірибедегі мысалдар және кейстер, сонымен қатар шетел мемлекеттерінің үлгілері сараланып, оларды Қазақстан Республикасында қолданудың тиімділігі талданады. Тәркілеу механизмінен кейінгі цифрлық активтердің сақталуы және одан әрі тиімді қолданылу процесіне құқықтық саралау жүргізіледі. Тәркіленген цифрлық активтердің Binance Kazakhstan цифрлық активтер биржасында сақталуының және құқық қорғау органдарының криптобиржаларда криптоәмиян пайдалануының тиімділігі және заңдылығы талданады. Мақалада тәркіленген цифрлық активтерді қауіпсіз сақтаудың маңыздылығы, сақталған цифрлық активтер туралы ақпараттардың ашықтығы әрі мемлекетте тәркіленген цифрлық активтерге деген толық бақылау функциясының пайда болуын реттейтін механизмдерді құру мәселелері түсіндірілген. Мақалада соттың айыптау үкімінсіз тәркілеу (non-conviction based confiscation) институтын қолданудың Қазақстан Республикасы үшін маңызы анықталады. Айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу институтының кінәсіздік презумпциясының және меншік құқығының бұзылмауына сәйкестігіне құқықтық баға беріледі.

Кілт сөздер: цифрлық активтер, Binance Kazakhstan, цифрлық активтер биржасы, криптовалюта, криптоәмиян, Non-conviction based confiscation

Кіріспе

Мүлікті тәркілеу қосымша жазасы мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде Рим құқығынан белгілі және ұзақ уақыт бойы тек соттың айыптау үкімінің күшімен қылмыстық жаза ретінде қолданылып келеді. Алайда, әлемде қазіргі кезде трансұлттық қылмыстардың көбеюі, сыбайлас жемқорлықтың дамуы, сондай-ақ цифрлық активтерді пайдаланудың қарқынды түрде өсуімен дәстүрлі қылмыстық-құқықтық құралдар тиімділіктің жоғары деңгейін көрсете алмауда.

XX ғасырдың соңынан бастап адамзат дамуының тарихы цифрлық даму жолына көшкен болатын. XXI ғасырдың басынан цифрландыру жүйесіне әлемнің дамыған

мемлекеттерінің назары ауды. Цифрландыру – цифрлық ортада бұрын цифрлық өнімдер пайдаланылмаған, ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды тиісті қызметтің жекелеген аспектілеріне жалпы енгізуді көздейтін, ал экономикалық қызмет пен мемлекеттік басқаруға қатысты қызметтің тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін цифрлық технологияларды енгізуді және (немесе) қолдануды көздейтін функциялар мен қызметті жүзеге асыруды ұйымдастыру және басқару процесі (ТМД қатысушы мемлекеттерінің парламентаралық ассамблеясы, 2023).

Цифрландырудың қарқынды дамуы жаңа қаржылық құралдардың пайда болуына жол ашты. Соның бірі криптовалюта – бағдарламалық жасақтама арқылы автоматты түрде жасалатын және басқарылатын математикалық принциптерге негізделген орталықтандырылмаған айырбасталатын цифрлық валюта (Долгиева М. М., 2019). Криптовалюта, токен және өзге цифрлық активтерді электрондық нысандағы мүлік деп айтуға болады. Яғни, меншік иесінің өз меншігіндегі цифрлық активтеріне меншік құқығы мойындалады. Бірақ цифрлық активтердің дамуы құқықта жаңа құқық объектілерінің пайда болуына алып келеді. Мәселен, англосаксондық құқық жүйесіндегі мемлекеттерде дәстүрлі түрде жеке мүліктің тек екі санаты ғана танылады, (a) things in possession; және (ә) things in action. Цифрландырудың дамуы англосаксондық құқық жүйесіндегі мемлекеттерге цифрлық активтер үшін үшінші меншік санатын әзірлеу қажеттілігін тудырды (Ho, Kan Jie Marcus, 2023).

Цифрлық активтердің азаматтық айналым объектісі ретіндегі табиғатын сипаттайтын бірқатар өлшемдер де ұсынылады. Нақтырақ айтсақ, цифрлық актив материалдық емес нысанда болады. Бірақ, оның құқықтық құндылығы нақты экономикалық мүддемен және азаматтық-құқықтық қатынастарда айналымға түсе алу қабілетімен айқындалады. Цифрлық актив өзіне тән ерекше белгілерге ие: заңды тәртіпте танылуы, дербес айқындалуы, иелену, пайдалану және билік ету құқығын қамтамасыз ете алуы. Сонымен қатар, мәмілелердің нысаны болуға жарамдылығын да осы тізімге қосуға болады (Shipikova, 2023). Демек, цифрлық активтің құқықтық табиғаты оның тек техникалық емес, ең алдымен азаматтық-құқықтық мәнге ие дербес объект екенін көрсетеді.

Цифрлық активтердің дамуы және кеңінен қолданылуы қоғамға тек өз пайдасын ғана емес, зиянын да ала келді. Дамудың инновациялық әлеуетіне қарамастан, цифрлық активтер құқыққа және заңға қайшы бірқатар құқық бұзушылық әрекеттерге жол ашты. Мәселен, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату), терроризмді қаржыландыру және салық төлеуден жалтару (Houben & Snyers, 2018). Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы Қазақстан Республикасы 2009 жылы 28 тамызда *«Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы»* Заң (бұдан әрі – КЖ/ТҚҚ туралы Заң) қабылдаған болатын. Алайда, цифрландырудың дамуымен, аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар цифрлық активтердің көмегімен жасалуда. Цифрлық активтердің қылмыстық құқық бұзушылықтарда кеңінен қолданылуының және құқық қорғау органдарының қылмыстарды ашуда жолығатын қиындықтарының негізгі 4 себебі бар (Werbach, 2023):

- 1) Цифрлық активтер кез келген мақсатта қолдануға бейімделе алады;
- 2) Орталықтандырылмаған құрылымдар нақты субъектке заңды жауапкершілікті жүктеуде қиындық тудырады;
- 3) Блокчейндер жаһандық сипатқа ие, сондықтан ұлттық заңдарды қолдануды қиындатады;
- 4) Ұлттық заңнаманы қолданған күннің өзінде, нарық қатысушылары анонимді түрд

әрекет етуі және географиялық тұрғыдан әр жерде орналасуы мүмкін.

Цифрлық активтердің заңсыз айналымы бойынша қылмыстық істер санының өсуіне қарамастан, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында мемлекет пайдасына цифрлық активтерді тиімді алып қоюға, тыйым салуға немесе тәркілеуге мүмкіндік беретін құқықтық немесе техникалық нақты заң механизмінің жоқтығы күрделі мәселе туындатады. Осылайша, цифрлық активтерді тәркілеуде бірқатар негізгі мәселелер туындайды: біріншіден, бізге таныс дәстүрлі мүлікті тәркілеуден басты айырмашылығы, цифрлық активтер тек бөлінген цифрлық жүйелерде болады және оларды басқару құқығы жеке кілті бар меншік иесіне ғана тиесілі. Құқық қорғау органдары цифрлық активтерге кілтті ерікті түрде берусіз немесе техникалық араласусыз қол жеткізе алмайды. Осылайша, құқықтық тәуекелдер пайда болады.

Екіншіден, қазіргі криптовалюта платформалары көп жағдайда заңды тұлғаларға, әсіресе мемлекеттік органдарға, мемлекеттік қызметтегі тұлғаларға криптоэмияндарды ашуға және оларды жеке тұлғалармен бірдей шарттарда басқаруға мүмкіндік бермейді. Аталған мәселені уақытша айналып өту мақсатында, Қаржылық мониторинг Агенттігі (бұдан әрі - ҚМА) Әділет министрлігінде криптоэмиян ашқан болатын. Алайда, бұл шешімнің нақты нормативтік негіздемесі жоқ, әрі мәселенің тек уақытша шешімі ғана болып табылады. Мемлекеттік органдардың криптоэмиян ашуы жеке меншік саласына заңсыз араласу және цифрлық активтердің айналымы тәуекелін де жоққа шығармайды.

Үшіншіден, Қазақстан Республикасында тәркіленген цифрлық активтердің жеке криптовалюталық платформада сақталуы (мысалы, Binance Kazakhstan). Аталған механизм бірнеше құқықтық тәуекелдер туындатады. Өйткені тәркіленген цифрлық активтердің сақталуын мемлекеттік орган қамтамасыз етуі тиіс әрі тәркіленген цифрлық активтер мемлекеттік органда сақталуы тиіс.

Қазақстан Республикасында азаматтық тәркілеу институты жоқтығына қарамастан, ҚР ҚПК 71-тарауы, 667-бабында көзделген мүлікті сот үкімі шығарылғанға дейінгі тәркілеуді қолдану көзделген. Аталған тәжірибе халықаралық тәжірибеге сүйене отырып негізделген. Халықаралық тәжірибеге сүйенсек, сот үкімі шығарылғанға дейін мүлікті тәркілеу non-conviction-based confiscation (бұдан әрі – NCBC) деп аталады. Бірақ аталған модельді Қазақстан Республикасында қолдану бірнеше құқықтық сұрақтар туындатады. Мәселен, NCBC моделін қолдану кінәсіздік презумпциясы қағидатына және меншік құқығына қаншалықты сәйкес келеді? Тиісті нормативтік нақтылық және кепілдіктерсіз NCBC моделіне жақындау жария және жеке мүдделердің құқықтық тепе-теңдігінің бұзылуына алып келуі мүмкін.

Әсіресе, тиісті құралдар мен нормативтік-құқықтық негіздерсіз тәркілеу техникалық түрде мүмкін болмайтын цифрлық активтерге келгенде ерекше назар аударуды талап етеді. Криптовалюталардың анонимділігі, криптоэмияндарға қолжетімділіктің болмауы, сондай-ақ цифрлық активтерді басқаруға байланысты арнайы мемлекеттік органның болмауы – цифрлық нысанда алынған қылмыстық кірістерге бақылауды жоғалту қаупін күшейтеді. Яғни, цифрлық активтерді тәркілеуде, тыйым салуда бірқатар қиындықтар туындайды.

Әдебиетке шолу

Мүлікті тәркілеу мәселелері, әсіресе соттың айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу (NCBC) отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерде кеңінен талқылануда. Бірқатар авторлар мұндай шаралардың тиімділігі мен адам құқықтарын сақтау арасындағы тепе-теңдік мәселелерін қарастырады. Сондай авторлардың бірі, Allena (2019) соттың айыптау үкімінсіз тәркілеудің

итальяндық режимінің мемлекеттік басқаруға қарсы қылмыстарға кеңінен қолданылуы адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның кепілдіктеріне сәйкес келетініне күмән тудыратынын атап өтеді. Өзінің мақаласында Hryniewicz-Lach (2023) заңды тұрғыда дәлелденбеген байлықты тәркілеу және NCBC сияқты жаңа режимдер әділ сот ісін жүргізу құқығын және тиімді құралдарды қамтамасыз ететін нақты кепілдіктерді талап ететінін атап көрсеткен.

Процестік аспектілер тұрғысынан қарағанда да бірқатар мәселелер туындайды. Tromme (2019) NCBC моделі прагматикалық негіздерге сүйенеді деп санайды. Өйткені бұл механизм дәстүрлі қылмыстық шараларға қарағанда сыбайлас жемқорлықпен күресудің тиімді құралы болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының 54(1)(с) бабының ережелері бойынша, егер қылмыскердің қайтыс болуы, бас сауғалауы немесе болмауы себепті немесе басқа да тиісті жағдайларда оның ізіне түсу мүмкін болмаған кезде істер бойынша қылмыстық іс жүргізу шеңберінде мемлекеттерге мүлікті айыптау үкімінсіз тәркілеу мүмкіндігін қарастырады. Jan Peter Rui және Sieber (2015) өз еңбектерінде аталған халықаралық норма романо-германдық жүйесі бар мемлекеттерде де айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу (NCBC) енгізуге негіз жасайды деп көрсеткен. БҰҰ мүшесі болғандықтан, әрі Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенцияны ратификациялағандықтан, ол тізімде Қазақстан Республикасы да бар. Ұқсас ұстанымды Lelieur (2015) құптайды, ол өз мақаласында мүлік пен жасалған қылмыс арасындағы себептік байланысты дәлелдеудің қиындықтарын көрсетеді, бұл активтерді оқшаулау мен кейіннен тәркілеуді орынды етеді. Okpara and Kalu (2020) Нигерияның тәжірибесін талдай отырып, меншік иесінің әділ сот ісін жүргізу құқығын және қос жауапкершіліктен қорғауды қоса алғанда, іс жүргізу кепілдіктерінің қажеттілігіне баса назар аударады.

Сонымен қатар, әдебиеттерде халықаралық ынтымақтастық жағынан мүлікті тәркілеудің маңыздылығы атап өтіледі. Мәселен, Cassella (2021) АҚШ Әділет министрлігі шет мемлекеттердің активтерді, әсіресе жоғары лауазымды мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қатысты активтерін қайтару туралы өтініштеріне басымдық беретінін көрсетеді. Da cruz (2021) активтерді қайтару тиімділігін арттыру үшін Еуропалық Одақ елдерінде тәркілеу туралы шешімдерді тану мен орындаудың бірыңғай стандарттарын белгілеу қажеттілігіне назар аударады.

Ғылыми әдебиеттерде дәстүрлі тәсілдерді сынау да байқалады. Мәселен, Caleb Nelson (2016) өзінің «The constitutionality of civil forfeiture» атты мақаласында NCBC моделінің конституциялығына талдау жасайды. Ғалымдар айыптау үкімінсіз тәркілеудің заңдылығы мен шегін әртүрлі бағалайды. Отандық әдебиеттерде соттың айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу мәселесі нақты зерттеу көрінісін таппаған. Цифрлық активтерді тәркілеу де нақты зерттеу мен ұсыныстарды талап етеді. Мәселен, Е. Омаров пен Ж. Құмарбекқызы (2021) қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу өзінің мазмұны бойынша жазаның емес, мүлікті заңсыз иеленуден алып тастайтын қылмыстық процестік шарасының белгілері көп деп атап көрсетеді. Осылайша, әдебиетке шолу арқылы әлемдік доктринада мүлікті соттың айыптау үкімінсіз тәркілеу қылмыстылықпен күресте маңызды құрал екенін анықтай аламыз.

Зерттеулердің ерекше қатары цифрлық активтермен байланысты. Өз мақаласында Dolgieva (2019) криптовалюта қыстауы криптографиялық әдістер негізінде құрылған цифрлық мүлік ретінде анықтауды ұсынады және қылмыстық-құқықтық қорғау мақсатында оның мәртебесін заңнамалық тұрғыдан бекіту қажеттілігін көрсетеді. Khisamova (2022) цифрлық активтерді тәркілеу механизмін алдын ала реттеусіз енгізу әрекеттері әлі жетілмегендігін, бірақ нақты криминогендік жағдай туындататынын көрсетеді. Ал Kostic (2023) цифрлық активтер

саласындағы ұлттық заңнаманы дамытуды және қазіргі уақытта қалыптасу сатысында тұрған халықаралық стандарттарды толықтыра отырып, институционалдық әлеуетті күшейтуді ұсынады. Өз кітабында Hannah Appel (2023) цифрлық активтердің қылмыстық жолмен табылған қаражатты заңдастыру (жылыстату) немесе терроризмді қаржыландыру үшін жиі қолданылатынын атап өтеді. Автор өз кітабында цифрлық активтерді тәркілеу мәселесінің бірнеше шешімдерін ұсынады.

Цифрлық активтердің құқықтық табиғатын талдауда смарт-келісімшарттар феномені маңызды теориялық және практикалық мәнге ие. Ғылыми доктриналарға сәйкес, смарт-келісімшарт – бұл құқықтық міндеттемелерінің бір бөлігі немесе барлығы алдын ала белгіленген оқиғалар орын алған кезде компьютерлік бағдарлама арқылы автоматты түрде орындалатын, блокчейннің электрондық тізілімінде сақталатын және орындалу нәтижесі де сол тізілімде тіркелетін, бағдарламалық нұсқаулықтарға сәйкес өзгертуге жатпайтын екіжақты құқықтық келісім (Maydanyk, 2024). Мұндай сипаттамалар смарт-келісімшарттарды классикалық келісім-шарттық құқық шеңберінен шығарып, оларды азаматтық құқықтағы жаңа санат – цифрлық активтермен тығыз байланыстағы ерекше құқықтық объект ретінде қарастыруға негіз болады.

Зерттеу әдіснамасы

Соттың айыптау үкімінсіз мүлікті және цифрлық активтерді тәркілеуде туындайтын мәселелерді зерттеу жалпы ғылыми, арнайы құқықтық және эмпирикалық әдістерді қамтиды. NCBC моделін қолданудың тиімділігін көрсету мақсатында салыстырмалы-құқықтық әдіс кеңінен қолданылды. Сонымен қатар, аталған мәселенің түп-тамырын анықтау үшін тарихи-құқықтық әдіс те қолданылды. Салыстырмалы-құқықтық әдіс барысында Еуропалық Одақ, көршілес Ресей Федерациясы, АҚШ, ҚХР, Африка елдерінің тәжірибелеріне салыстырмалы түрде талдау жасалды. Шетелдік тәжірибені талдау барысында индукция және дедукция әдістері де қолданылды. Аталған әдістер бойынша әр елдің тәжірибесін жеке-жеке талдау, Қазақстан Республикасына оңтайлы шешімдерді ұсынуға мүмкіндік берді.

Зерттеуде эмпирикалық әдіс те қолданылды. Кейс-стади әдісі бойынша, зерттеу тақырыбына сай кейстерге талдау жүргізілді. Арнайы құқықтық әдістердің бірі формальды-құқықтық әдіс арқылы халықаралық, мемлекеттік заңдар мен нормативтік-құқықтық актілерге талдау жасалды. Зерттеу тақырыбы бойынша, яғни соттың айыптау үкімінсіз мүлікті, цифрлық активтерді тәркілеу мәселесінде шетелдік әдебиеттер мен материалдарды қолдану тиімді әсерін тигізеді. Өйткені аталған тақырып батыс елдерінде кеңінен талқыланып келеді. Ғылыми әдебиеттермен қатар, сот тәжірибесіне де көңіл бөлу процестік тұрғыда реттеліп кеткен соттың айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу мәселесі бойынша маңызды рөл атқарды.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижесіне сәйкес, соттың айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу (NCBC) қазіргі кезде халықаралық құқықта сыбайлас жемқорлық пен экономикалық қылмыстарға қарсы күрестің тиімді механизмі ретінде қарастырылады. Көптеген елдердің тәжірибесінде аталған механизм активтерді қайтару және заңсыз байлықты азайту мақсатында кеңінен қолданылады. Алайда аталған механизмді қолдану құқықтық кепілдіктер мен адамның негізгі құқықтарын сақтау мәселесі тұрғысынан маңызды болып қала беретіндігі анықталды.

Цифрлық активтерге қатысты тәркілеу бойынша зерттеу нәтижелері нормативтік базаның жеткіліксіздігін көрсетті. Цифрлық активтерді қылмыстық жолмен алынған кірістермен байланыстырудағы техникалық және дәлелдеу қиындықтары олардың тәркіленуін

айтарлықтай күрделендіреді. The Financial Action Task Force (бұдан әрі – FATF) ұсынымдары мен Еуропалық Одақтың қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы 5-нші директивасы (5AMLD) ұлттық деңгейде тиімді бейімдеуді қажет етеді. Яғни, Қазақстан Республикасына аталған халықаралық актілерді қолдануда бірқатар құқықтық талаптарға назар аударуы керек.

Талқылау

Халықаралық құқықта NCBC – құқықтық модель ретінде де, процестік механизм ретінде де қарастырылады. NCBC моделі тиімділігі тұрғысынан бірқатар құқықтық мәселелерді реттеуге септігін тигізеді. Мәселен, соттың айыптау үкімінің шығуы бірнеше айларға жылдарға созылуы мүмкін. Аталған модель қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу процесін жылдамдатады. Бұл ретте басты назар қылмыстық жолмен табылған мүлікті уақытылы мемлекеттің пайдасына тәркілеуге аударылады.

NCBC механизмін қолдануды *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған «Қылмыстық-процестік кодексінің»* (бұдан әрі – ҚР ҚПК) 15-бөлімі, 71-тарауы реттейді. Елімізде азаматтық тәркілеу институтының жоқтығына қарамастан, NCBC механизмі қолданылып келеді. Оның түсіндірмесі де бар.

2003 жылғы 31 қазанда Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы (бұдан әрі – Конвенция) қабылданған болатын. Конвенцияның 54(1)(с) бабына сәйкес: *«с) қылмыскердің қайтыс болуы, бас сауғалауы немесе болмауы себепті немесе басқа да тиісті жағдайларда оның ізіне түсу мүмкін болмаған кезде істер бойынша қылмыстық іс жүргізу шеңберінде үкім шығармастан осындай мүлікті тәркілеуге мүмкіндік тудызу үшін қандай шаралар қажет болса, сондай шаралар қолдану туралы мәселені қарастырады»*.

2008 жылы 4 мамырда Қазақстан Республикасы Конвенцияны ратификациялау туралы Заң қабылдаған болатын. ҚР ҚПК 15-бөлімі, 71-тарауы, 667-бабына сәйкес, заңсыз жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау жүзеге асырылады. Яғни, аталған механизм халықаралық құқықта NCBC деп аталады.

Елімізде экономикалық қылмыстардың алдын алу, жолын кесу туралы мәселені реттеу үшін бірқатар заңдар қабылданған. Мәселен, Қазақстан Республикасы КЖ/ТҚҚ туралы 2009 жылғы 28 тамыздағы Заңы. Цифрлық активтерді қолдануды реттейтін 2023 жылы 6 ақпанда қабылданған *«Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы»* (бұдан әрі – Цифрлық активтер туралы Заң) Заңы бар. Алайда, соңғысы өзгертулер мен толықтыруларды талап етеді.

Мүлікті тәркілеу Қазақстан Республикасының 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған *«Қылмыстық кодексінің»* (әрі қарай – ҚР ҚК) 48-бабына сәйкес реттеледі. Аталған баптың 2-бөлігіне сәйкес тәркілеуге мынадай: *«1) заңды иесіне қайтарылуға жататын мүлікті және одан түскен табыстарды қоспағанда, қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша мен өзге мүлік және осы мүліктен алынған кез келген табыс; 2) қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған мүлік пен осы мүліктен алынған табыстарішінара немесе толығымен ауыстырылған немесе айналдырылған; 3) экстремистік немесе террористік әрекетті не қылмыстық топты қаржыландыруға немесе өзге де қамтамасыз етуге пайдаланылатын немесе арналған; 4) қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы болып табылатын; 5) осы бөліктің 1), 2), 3) және 4) тармақтарында көрсетілген, басқа тұлғалардың меншігіне берген ақша және өзге де мүлік жатады»*. Алайда, қылмыстық заңнамада «цифрлық актив» тәркіленетін мүлік ретінде нақты

көрсетілмеген. Яғни, қылмыстық заңнамада «цифрлық актив» ұғымы жоқ. Бірақ цифрлық активті мүлік деп тану арқылы тәркілеу цифрлық активтерге де қолданылады. Демек, заң шығарушы цифрлық активті *мүлік* деп бекіту арқылы ғана аталған мәселенің уақытша шешімін тауып отыр. Өйткені, цифрлық активтердің күннен күнге дамуы және оларды қолданатын тұлғалардың жаңа механизмдерді енгізуі заңнаманы жетілдіріп отыруды талап етеді (Kostic, 2023).

Заңнама цифрлық активті *мүлік* деп бекітеді. Демек, ҚР ҚК 48-бабы бойынша оларды тәркілеуге және ҚР ҚПК 15-бөлімі қылмыстық жолмен алынған цифрлық активтерді соттың айыптау үкімінсіз тәркіленуіне мүмкіндік береді. Алайда, аталған процестің меншік құқығы мен кінәсіздік презумпциясына сәйкестігі көптеген ғалымдардың назарын аударуда.

Халықаралық тәжірибеге сүйенетін болсақ, ағылшын құқығы «цифрлық активті» *мүлік* ретінде қарастырмаған. Сәйкесінше, меншік құқығы да жоқ болады. Тек, *AA v Persons Unknown (2019)* ісінің нәтижесінде цифрлық активтерге *меншік құқығы* берілді. Брайан есімді судья алғашында цифрлық активтердің дәстүрлі *choses in action* немесе *choses in possession* категорияларына жатпайтынын көрсеткен болатын (Ho, 2023). Алайда, *Colonial Bank v Whinney (1885)* ісін құқықтық прецедент ретінде қолдана отырып цифрлық активтерге меншік құқығын тану туралы шешім шығарды. *AA v Persons Unknown (2019)* ісі цифрлық активтерге байланысты құқықтық прецеденттердің пайда болуының алғышарттарының бірі болды.

Кінәсіздік презумпциясы бойынша бірқатар мәселелер туындайды. Соның бірі – дәлелдеу ауыртпалығы. Айыпталушы тұлға меншігіндегі мүлікке заңды түрде иелік еткенін дәлелдеуі тиіс болады. Сонымен қатар, дәлелдеу процедурасын жеңілдету де басты мәселелердің бірі. Мемлекет тәркіленген мүліктің санының өсуіне жағдай жасап, тиімділікті таңдау арқылы легитимділікті құрбан ету тәуекелдері пайда болады. Айыпталушыға барлық мүліктерінің шығу тегін түсіндіруді жүктеу кінәсіздік презумпциясына қарсы келеді (Hryniewicz-Lach, 2024). Аталған әрекеттер, 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының (бұдан әрі – ҚР Конституциясы) 6-бабы, 26-бабы, 77-бабы 3-тармағы, 6) тармақшасына қарсы келеді.

Дәлелдеу міндетіне байланысты танымал *United States v. 89.9270303 Bitcoins (2021)* ісінде «innocent owner defense» термині қолданылған. Яғни, мүліктің заңды иесі өз меншігіндегі мүліктің заңды жолмен табылғанын дәлелдеу міндетін көтереді. Кейс бойынша айыпталушының 3 криптоәмияны тәркіленген. Алғашқысындағы криптовалюта заңды жолмен тапқанын дәлелдей алғанымен, соңғы 2 криптоәмиядағы криптовалюталар қылмыстық жолмен табылған. Айыпталушыға заңды жолмен тапқан криптовалюталарын дәлелдеу міндеті жүктелді, сәйкесінше ол дәлелдей алмады. Өйткені заңды жолмен табылған қаражат пен заңсыз жолмен табылған қаражат араласып кетті. Сондықтан дәлелдеу қиын. Алайда сот шешімінде айыпталушы өз мүлкінің заңды жолмен табылғанын дәлелдей алмады деп көрсетілген. NCBC моделі бойынша айыпталушыға дәлелдеу міндеті жүктелмеген. Дәлелдеу ауыртпалығы мемлекетке жүктелген. Соттың шешімі дәлелдей алмады деп емес, айыпталушы өз мүлкінің заңды жолмен табылғанын растайтын дәлелдемелер ұсынбады деп көрсетілуі керек еді.

Айыптау үкімінсіз тәркілеу механизмін (NCBC) қолданудың құқықтық шегін анықтау үшін заңдылық (legality), қажеттілік (necessity) және мөлшерлестік (proportionality) тестін орындаған жөн. Заңдылық критерийі бойынша айыптау үкімінсіз тәркілеу механизмі (NCBC) Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген негізгі құқықтарға қайшы келмеуі тиіс. Яғни, NCBC механизмі заң бойынша нақты реттелуі керек. Қазақстан Республикасы жағдайында заңдылық өлшемі ҚР ҚПК 15-бөлімі және ҚР ҚК 48-бабындағы

нормалармен қамтамасыз етіледі. Алайда, Цифрлық активтер туралы Заң нақтылауды әрі жетілдіруді қажет етеді.

Қажеттілік (necessity) айыптау үкімінсіз тәркілеу механизмін (NCBC) қолданудың қоғам үшін қажетті және мемлекет үшін тиімді болуын айқындайды. NCBC механизмі цифрлық активтерді тәркілеуді қажетті процесс болып табылады. Орталықсыздандырылған сипатқа ие цифрлық активтерге жедел түрде тыйым салу процестік әрекеттерді орындауға және қылмыстық құқық бұзушылыққа заңды түрде жаза тағайындалуына септігін тигізеді. Мөлшерлестік (proportionality) айыптау үкімінсіз тәркілеу механизмін (NCBC) қолданудың мақсатқа пропорционалды болуын қамтиды. Яғни, тәркілеу мемлекет мүддесін қорғау мен жеке тұлғаның конституциялық құқықтары арасындағы тепе-теңдікті қадағалай отырып жүзеге асуы тиіс. Мөлшерлестік қағидасына NCBC механизмі арқылы цифрлық активтердің автоматты түрде тәркіленуін емес, заңға қайшы қолданылған бөлігін тәркілеуді ғана қамтуы тиіс.

Экономикалық қылмыстарды тоқтатудың және алдын алудың ең тиімді тәсілі – қылмыстық жолмен алынған кірістер мен қылмыс құралдарын тәркілеу арқылы қылмыскерлердің негізгі артериясын жою болып табылады (Soenmandjaja, Sejati, & Lamijan, 2024). Алайда, цифрлық активтерді тәркілеуде қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысы жоқ үшінші тұлғалардың құқықтары жеткілікті деңгейде қорғалмайды.

Үшінші тұлғалардың құқығының қорғалмауына сәйкес халықаралық құқықта *United States v. Ackerman (2023)* атты танымал кейс бар. Кейс бойынша айыпталушы Ackerman криптовалюталық инвестицияларға байланысты алаяқтықпен тапқан қаражатқа сатып алынған жылжымайтын мүлікті үміткер (claimant) әйелге сыйға тартады. Алайда, үміткер жылжымайтын мүлікті тәркілеу кезінде меншік құқығына ие болмайды. Өйткені жылжымайтын мүлік үшін ешқандай қаражат төлемеген. Алайда, үміткер (claimant) жылжымайтын мүліктің коммуналдық шығындары, жөндеу жұмыстары және т.б. шығындар үшін қаражатты өз есебінен төлеп келген. Сондықтан, цифрлық активтерді тәркілеуде қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысы жоқ үшінші тұлғалардың құқықтары жеткілікті деңгейде қорғалмайды деп қорытынды жасауға болады.

Цифрлық активтерге анықтама Цифрлық активтер туралы Заңның 1-бабының 4) тармақшасында бекітілген: *«цифрлық актив – цифрлық код беріліп, оның ішінде криптография және компьютерлік есептеу құралдары қолданыла отырып электрондық-цифрлық нысанда құрылған, есеп айырысу ақша бірлігі және (немесе) заңды төлем құралы болып табылмайтын, деректердің таратылған платформасы технологиясының негізінде тіркелген және ақпараттың өзгермейтіндігімен қамтамасыз етілген мүлік»*. Заң шығарушы цифрлық активті *мүлік* деп анықтама беріп көрсеткен. Ал **мүлік** тәркілену сипатына ие және меншік құқығының пайда болуына әсер ететіне баршамызға мәлім.

Цифрлық активтердің құқықтық табиғатын айқындауға бағытталған қазіргі доктриналық ізденістер цифрлық меншік құқығының қалыптасуын жаһандық заңнамалық эволюцияның ажырамас бөлігі ретінде қарастырады. Бұл үрдіс белгілі бір санаттағы цифрлық активтердің мүліктік объект ретінде танылуы, сондай-ақ иелену, пайдалану, билік ету құқығының функционалдық баламаларын қалыптастыру арқылы сипатталады. Осындай құқықтық тану цифрлық активтердің материалдық емес табиғатын ескере отырып, классикалық азаматтық құқықтағы мүлік ұғымын жаңа мазмұнмен толықтырады (Shipikova, 2023). Ғылыми доктриналарға сәйкес, цифрлық активтердің көпшілігі мүліктік объект болуға қабілетті. Себебі олар мүлікке тән негізгі сипаттамаларға сәйкес келеді: нақты тұлғаға тиесілі болу мүмкіндігі, бақылауға, пайдалануға және оған қол жеткізуге құқық беруі, экономикалық

құндылыққа ие болуы, бір тұлғадан екінші тұлғаға еркін ауыстырылу мүмкіндігі. Осы белгілерді ескерсек, цифрлық активтерді азаматтық айналымда толыққанды мүліктік объект ретінде қарастыруға болады (Maydanyk, 2023).

XXI ғасырда құқықта «блокчейн» термині пайда болды. Блокчейн – қолданушылаар арасында жария немесе жеке сипатта бөлінетін, бір деңгейлі (peer-to-peer) транзакцияларды жасауға мүмкіндік беретін реестр. Блокчейн технологиясы транзакцияларды тексеру үшін криптография мен консенсус механизмін қолданады. Сонымен қатар транзакциялардың сенімділігін қамтамасыз етеді, қосымша шығындардың алдын алады және сенімсіз ортада жоғары құнды транзакцияларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді (Rennock, Cohn, & Butcher, 2018). Сондықтан блокчейн технологиясы орталықсыздандырылған және анонимділік сипатқа ие болып табылады. Әрбір транзакция тексерістен өтеді және басқа да расталған транзакциялармен бірге бұрыннан бар тізбекке жаңа «блок» ретінде қосылады. Осыдан «блокчейн» термині пайда болған. Әдетте, қосылғаннан кейін транзакцияны өзгерту немесе жою мүмкін емес.

Цифрлық активтерді азаматтық айналымға тарту мәселесінде токенизация механизмі айрықша мәнге ие. Себебі ол зияткерлік меншік объектілерін: патент, тауар таңбасы немесе авторлық құқықпен қорғалатын шығармаларды – цифрлық токендер арқылы бөлшектеп иеленуге, лицензиялауға және айналымға шығаруға құқықтық мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл шағын инвесторларға да осы активтердің бір бөлігін заңды негізде сатып алу арқылы азаматтық айналымға қатысуға жол ашып, бұрын мүлде өтімді емес деп есептелетін зияткерлік меншік объектілеріне нарықтық айналым қабілетін береді (Prakash, 2025). Сонымен қатар, токенизация өз кезегінде осы активтердің экономикалық құндылығын арттырып қана қоймай, оларды азаматтық-құқықтық мәмілелердің дербес нысаны ретінде қарастыруға құқықтық алғышарт қалыптастырады.

Блокчейн технологиясының пайда болуы дәстүрлі қаржы және төлем жүйелеріне айтарлықтай деструктивті түрде ықпал етті. Алаяқтық қылмыстар, Понци схемалары, бопсалау бағдарламаларының шабуылдары және фишинг криптовалют аламында үйреншікті нәрсеге айналды. Сонымен қатар, анонимді криптовалюта, биткоин-миксер және биткоин-тумблер, орталықсыздандырылған биржалардың қолданылуы операцияларды анықтауды одан әрі қиындатады және ашықтықты төмендетеді (Collins, 2022). Жоғарыда аталған әдістер арқылы ұйымдасқан қылмыспен байланысты криминогендік жағдайдың күрт өсуі байқалады. Цифрлық активтердің азаматтық айналымда қолданылуы көбіне смарт-келісімшарттардың құқықтық табиғатына және оларды реттеу деңгейіне байланысты. Шетелдік азаматтық құқық зерттеулерінде атап өтілгендей, смарт-келісімшарттар блокчейндік мәмілелердің негізін құрап, олардың әлеуетті қолдану аясы барған сайын кеңеюде. Алайда көптеген мемлекеттер бұл құбылысты құқықтық тұрғыдан реттеу мәселесінде әлі де үнсіз қалып отыр. Мысалы, Ұлыбритания мен АҚШ сияқты елдерде жалпы құқық қағидаларының өзі смарт-келісімшарттардан туындайтын мәселелерді шешуге жеткілікті деп танылса, Италия секілді кейбір елдер смарт-келісімшарт түсінігін заңнамалық деңгейде бекіткенмен, оны кешенді реттейтін нақты құқықтық механизм қалыптастырмаған (Linnikov, 2024). Бұл өз кезегінде смарт-келісімшарттарды жасау мен орындау рәсімдеріне, қолданылатын құқық пен юрисдикцияны айқындауға, тұтынушылардың және жеке деректердің қорғалуына қатысты күрделі құқықтық мәселелердің туындауына әкелуі мүмкін.

Цифрлық активтерді тәркілеуде туындайтын негізгі қиындықтардың бірі – техникалық мәселелер. Ал негізгі техникалық мәселе – жеке кілттерге қол жеткізу. Цифрлық активтер жеке кілттер арқылы қорғалады. Оларды тәркілеудің сәтті аяқталуы толығымен жеке кілтке қол

жеткізумен тікелей байланысты (Mubarak & Elvany, 2024). Құқық қорғау органдарында цифрлық активтердің қылмыстық жолмен алынған кірісті заңдастыру, терроризмді қаржыландыру қылмыстары үшін қолданылғанын растайтын дәлелдемелер болған күннің өзінде, оларды осы кілтке қол жеткізбестен тәркілеу немесе тыйым салу мүмкін емес.

Цифрлық активтерді тәркілеуде техникалық мәселелерден кейінгі негізгі мәселелердің бірі құқық қорғау органдарына байланысты. Құқық қорғау органдарында цифрлық активтерді алып қою, тыйым салу және тіркеуге мүмкіндік беретін ақпараттық инфрақұрылымның жеткілікті деңгейде дамымағаны цифрлық активтердің тәркіленуінде қиындықтар туғызады. Негізгі мәселе – тәркіленген немесе тыйым салынған цифрлық активтерді қай жерде сақтау, цифрлық активтерге байланысты транзакциялар және меншік иесін анықтау мәселелері назар аударуды талап етеді (Рошупкина, 2025).

Цифрлық активтерді тәркілеуде туындайтын келесі қиындық – анонимділік. Өзінің табиғаты бойынша блокчейн жүйесі орталықсыздандырылған болып табылады. Криптовалюталардың анонимді сипатын пайдалану қылмыскерлерге жасырынуға мүмкіндік береді, бұл тергеушілердің қылмыстық кірістерге иелік еткен меншік иесін анықтау бойынша жұмыстарын қиындатады (France, 2022). Демек, анонимділік сипаттың пайдалана отырып, ҚР ҚЖ/ҚТҚ Заңымен тыйым салынған қылмыстық құқық бұзушылықтардың санының артуына жағдай жасайды.

Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру үшін цифрлық төлем инфрақұрылымдарын пайдалану құқық бұзушылық жасаған тұлғалардың ерекше назарларына ие. Интерпол сарапшыларының мәліметтіне сәйкес, 2030 жылға қарай анонимді цифрлық активтер қылмыс әлемінің негізгі төлем құралы болады деп болжам жасайды (Khisamova, 2022). Расында да, цифрлық активтердің анонимді және орталықсыздандырылған сипаты экономикалық қылмыстарда олардың белсенді түрде қолданылуының негізгі себебі болып табылады.

Қазіргі кезде қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруда (жылыстатуда) және терроризмді қаржыландыруда кеңінен қолданылып жатқаны цифрлық активтер болып табылады. 2018 жылы FATF цифрлық активтер арқылы ақшаны заңдастырудың алдын алу туралы бірінші нұсқауды қабылдады. Содан соң бұл нұсқауды 2021 жылы жаңа редакцияда шығарған болатын. FATF есебіне сәйкес, цифрлық активтер арқылы делдалсыз орталықсыздандырылған қаржыны (DeFi) және хостингсіз әмияндарды қолдану қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру және терроризмді қаржыландыру тәуекелдерін анағұрлым арттырады (Kostic, 2023).

FATF №4, №15 және №38 ұсынымдарын талдау қазақстандық құқық қолдану практикасы халықаралық стандарттарға ішінара ғана сәйкес келетінін көрсетеді. Цифрлық активтерге қатысты ұлттық заңнама жүйелеу мен нормативтік нақтылауды қажет етеді.

FATF №4 ұсынымы мүлікті тәркілеу және қамтамасыз ету шараларын қолдану мәселелеріне арналған. Ұсынымның негізінде қаржылық қылмыстармен күресудің ең тиімді құралдарының бірі ретінде танылатын активтерді қалпына келтіру (asset recovery) басымдығы қағидаты жатыр. FATF қылмыстық кірістерді тәркілеусіз қылмыстық қудалау өзінің бастапқы мақсатына жете алмайды. Өйткені заңсыз әрекеттерді жасаудың экономикалық мақсаты сақталады. Егер мүлік тәркіленбесе, қылмыстық құқық бұзушылық қайталануы мүмкін. Осыған байланысты FATF №4 ұсынымы арқылы мемлекеттерге қылмыстық жолмен алынған мүлікті, сондай-ақ баламалы құнды мүлікті анықтауға, қадағалауға, тыйым салуға, алып қоюға және тәркілеуге мүмкіндік беретін құқықтық және институционалдық механизмдердің болуын қамтамасыз етуді ұсынады. Аталған №4 FATF ұсынымын Қазақстан Республикасы ҚР ҚПК

15-бөлімі, 71-тарауы, 667-бабына сәйкес, заңсыз жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу, яғни NCBC механизмі арқылы орындайды.

FATF №4 ұсынымының айрықша маңызды ерекшелігі бар. Аталған ұсыным тек соттың айыптау үкімі негізінде ғана емес, сондай-ақ тұлғаның қылмыстық жауапкершілікке тәуелді емес рәсімдер шеңберінде де мүлкін тәркілеуге жол берілетіндігін қарастыруында болып табылады (conviction based confiscation). Яғни, соттың айыптау үкімінсіз мүлікті тәркілеу. Бұл тәсілді қолдану қылмыстық қудалаудың практикалық қиындықтарымен, соның ішінде күдіктінің қайтыс болуымен, оның сот төрелігінен жалтаруымен немесе активтерді бақылайтын нақты адамды анықтау мүмкін еместігімен байланысты болып табылады. Цифрлық активтерге қатысты аталған ұсыным ерекше өзектілікке ие. Себебі криптовалюталар жоғары ұтқырлықпен, анонимділікпен және жылдам трансшекаралық қозғалу мүмкіндігімен сипатталады. Демек, дәстүрлі қылмыстық процестік механизмдерді цифрлық активтерге қатысты қолдану нәтижеге әділ жетуді қиындатады.

Өз кезегінде FATF №15 ұсынымы халықаралық қауымдастықтың жаңа технологиялардың пайда болуына және виртуалды активтердің дамуына реакциясын көрсетеді. Аталған ұсыным арқылы FATF жаңа өнімдерді, бизнес үлгілерін және технологиялық шешімдерді енгізумен байланысты ақшаны заңдастыру (жылыстату) және терроризмді қаржыландыру тәуекелдерін анықтау және бағалау қажеттілігін тікелей көрсетеді. Осы ұсыным шеңберінде криптовалюталар және өзге де цифрлық активтер "виртуалды активтер" ретінде сараланады. Ал олармен байланысты қызметтерді көрсетуді жүзеге асыратындар (Virtual Asset Service Providers) міндетті реттеуге, лицензиялауға немесе тіркеуге, сондай-ақ AML/CFT мақсатында қадағалауға жатады деп көрсетеді. №15 FATF ұсынымы мемлекеттерді виртуалды активтер мен Virtual asset service provider (бұдан әрі - VASP-ді) кешенді реттеуді енгізуге, жаңа технологиялық тәуекелдерді бағалауды жүргізуге және қадағалауды қамтамасыз етуге міндеттейді. Қазақстан Республикасы аталған ұсынымды ішінара іске асырды. Өйткені VASP реттеуі АХҚО-да шоғырланған, ал ұлттық деңгейде мемлекетке тиесілі цифрлық активтерді анықтау, тыйым салу, алып қою және сақтау бойынша бірыңғай платформа жоқ. FATF №15 ұсынымының мәні – бұл цифрлық активтерді құқықтық бақылау объектісі ретінде танудың нормативтік негізін құрайды. Виртуалды активтермен операцияларға қаржылық мониторинг стандарттарын кеңейту арқылы FATF бұрын қылмыстық кірістерді жасыру үшін криптовалюталарды пайдалануға мүмкіндік берген құқыққа қайшы тәсілдерді жоюға тырысады. Осылайша, цифрлық активтерге қатысты тыйым салу мен тәркілеуді қоса алғанда, FATF №4 ұсынымда көзделген шараларды кейіннен қолдану үшін алғышарттар жасалады. Демек, FATF №15 ұсынымы реттеуші функцияны, FATF №4 ұсынымы қалпына келтіру функциясын орындайды.

FATF №38 ұсынымы активтерге тыйым салу және тәркілеу бағытындағы халықаралық ынтымақтастыққа назар аудара отырып, көрсетілген ережелерді толықтырады. FATF қазіргі кездегі қаржылық қылмыстардың трансшекаралық сипатынан туындайтынын және тәркілеу механизмдерінің тиімділігі мемлекеттердің бір-бірімен тиімді түрде жедел өзара әрекеттесу мүмкіндіктеріне тікелей байланысты екенін атап көрсетеді. Осыған байланысты мемлекеттерге мүлікке қатысты тыйым салу, алып қою және тәркілеу туралы шетелдік сот шешімдерін тану мен орындаудың құқықтық механизмдерін, сондай-ақ ақпаратпен жылдам алмасу және активтерді бірлесіп басқару үшін рәсімдер жасауды қамтамасыз етуді ұсынады. Аталған FATF №38 ұсынымы цифрлық активтер үшін өте маңызды. Өйткені блокчейн технологиялары белгілі бір мемлекеттің аумағына байланысты емес және активтерді бақылау әртүрлі юрисдикцияларда орналасқан инфрақұрылым арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Тиімді халықаралық өзара іс-қимылсыз криптовалюталарды тәркілеу іс жүзінде мүмкін болмайды. Демек, бұл қылмыстық кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл мақсатына нұқсан келтіреді. FATF №38 ұсыныс жаһандық ауқымда №4 және №15 ұсынымдар ережелерінің практикалық іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Орталықсыздандырылған сипаттың қиындығына байланысты *Tulip Trading v Bitcoin Association (2022)* ісінде бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілер жауапкер ретінде қарастырылған. Талапкер биткоин желісінің орталықсыздандырылған сипаты жоғалған жеке кілттерді және кодтарды қалпына келтіруге қабілетті бақылаушы органды құруға мүмкіндік бермейді деп есептейді. Бұл бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілер пайдаланушылар алдында сенімгерлік міндеттері бар ма әлде жоқ па деген сұрақ туындатады. Апелляциялық сот бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілердің белгілі бір деңгейде кілттерді және кодтарды басқаруға құқығы бар екендігін таниды. Негізінен, цифрлық активтер өзінің орталықсыздандырылған және анонимділік сипатына байланысты эксперттің арасында сынға ұшырайды (Moldabekov & Smekenov, 2024).

Блокчейн технологиясын бақылауға алу және реттеу мәселесі қазіргі кезде көптеген елдердің күн тәртібіндегі басты мәселелердің бірі болып табылады. Орталықсыздандырылған және анонимді сипатқа ие блокчейнді реттеу идеясы миф дейтіндер де кездеседі. Мемлекеттің блокчейнге араласуы инновацияға қауіп төндіреді, бірақ жоғары деңгейде жобаланған мемлекеттік әрекеттер қарқынды дамуға жол ашады. Демек, блокчейнді реттеу мүмкін емес деген тұжырым интернетке қатысты жиырма жыл бұрынғы тұжырым секілді жалған болып табылады. Блокчейн мемлекетпен реттеледі және реттелуі тиіс (Werbach, 2023).

Алайда, блокчейнге негізделген қызметті реттеуде төрт негізгі мәселе пайда болады:

- 1) цифрлық активтердің құбылмалы сипаты;
- 2) бөлінген жауапкершіліктің болуы;
- 3) пайдаланушылардың жаһандық қамтылғандығы;
- 4) пайдаланушылардың анонимді сипатына байланысты реттеу қиындықтары

туындайды (Werbach, 2023).

Қазақстан Республикасы Цифрлық активтер туралы Заңды қабылдау арқылы аталған салада бірқатар оңтайлы нәтижелерге қол жеткізді. Алайда, Цифрлық активтер туралы Заң өзгертулер мен толықтыруларды талап етеді. Өйткені, заңнама тек анықтамалық сипатқа ие, ал нақты практикалық нормалар Цифрлық активтер туралы Заңда көрсетілмеген немесе жеткілікті деңгейде көрсетілмеген.

Цифрлық активтер туралы Заңға сәйкес, қылмыстық жолмен алынған, тәркіленуге жататын цифрлық активтердің қатарына заңсыз цифрлық майнинг арқылы алынған цифрлық активтер де жатады. Аталған Заңның 1-бабы терминдерге, 7) тармақшасы: *«цифрлық майнер - цифрлық майнинг жөніндегі қызметті жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының дара кәсіпкері немесе заңды тұлғасы»*. Дәл сол баптың 8) тармақшасы: *«цифрлық майнинг - блокчейн арқылы деректер блоктарының тұтастығын растауды қамтамасыз ететін, деректерді шифрлаудың және өңдеудің берілген алгоритмдеріне сәйкес компьютерлік қуаттарды пайдалана отырып есептеу операцияларын жүргізу процесі»*.

Цифрлық активтер туралы Заңның 8-бабы 2-тармағына сәйкес: *«цифрлық майнерлер өз қызметін цифрлық майнинг жөніндегі қызметті жүзеге асыруға арналған лицензияларға сәйкес жүзеге асырады»*. Цифрлық майнингпен айналысуға лицензияны «Астана» халықаралық қаржы орталығы (бұдан әрі - АХҚО) береді. АХҚО-дан лицензия алмай, цифрлық майнинг жөніндегі қызметті жүзеге асыратын дара кәсіпкері немесе заңды тұлғаларда заңдық жауапкершілік туындайды.

Осылайша, Қазақстан Республикасында цифрлық активтерді реттеудің нормативтік базасы екі юрисдикция арқылы реттеледі. Біріншісі, ұлттық заңнама «Цифрлық активтер туралы Заң», ал екіншісі АХҚО юрисдикциясы арқылы жүзеге асады.

Цифрлық майнинг жөніндегі қызметті жүзеге асыруға арналған лицензия беру қадамы 2021 жылы Қытайда цифрлыққа майнингке тыйым салынғаннан кейін қолға алынды. Қытай Халық Республикасынан (бұдан әрі – Қытай) Қазақстан Республикасына цифрлық майнерлердің жаппай релокациясына байланысты болды. Цифрлық майнинг энергетикалық ресурстарды қолдануды көптеп талап етеді. Соңғы кездері тұрғындар тарапынан электр энергиясына байланысты шағымдар жиілеген. Аталған мәселенің негізгі себептерінің бірі цифрлық майнинг болып табылады. Заңсыз цифрлық майнингтік фермалар елдің энергетикалық инфрақұрылымына айтарлықтай салмақ түсіреді (Estecahandy, 2023).

Блокчейн технологиясымен қатар жасанды интеллекттің (бұдан әрі – AI) жылдам дамуы көптеген мемлекеттерді цифрлық экономикаға көңіл бөлуге мәжбүрледі. Қазақстан Республикасы цифрлық дамуды өзінің басты мақсаттарының бірі ретінде көрсетеді.

Президент Қ.К.Тоқаев 2025 жылғы 8 қыркүйектегі Қазақстан халқына дәстүрлі жыл сайынғы жолдауында цифрландырудың жаңа даму жолына шыққанын ескерте отырып, бұрынғы министрлік базасында Жасанды интеллект және цифрлық даму Министрлігінің (бұдан әрі – Министрлік) құрылатынын атап өтті. Жаңадан құрылған Министрлікке бірқатар тапсырмалар жүктелген. Соның негізгілері цифрлық активтердің қылмыстық кірісті заңдастыру, терроризмді қаржыландыру мақсатында қолданылуының алдын алу, тәркіленген цифрлық активтерді қауіпсіз түрде сақтау механизмдерін құру.

Жалпы цифрлық активтерді сақтаумен және пайдаланушы ұсынған транзакцияларды жүзеге асырумен кастодиандар (custodian) айналысады. Кастодиандар – цифрлық активтерді сақтауды, есепке алуды, есептеулерді және кілттерді қорғауды қамтамасыз ететін сенімді делдалдар (Schaefer, 2019). 2025 жылдың қыркүйек айында Министрлік базасында цифрлық активтерді сақтау мақсатында Alem Crypto Fund (бұдан әрі – Фонд) құру жүзеге асырылды. Фонд қызметіне АХҚО-да тіркелген «Binance Kazakhstan» цифрлық активтер биржасы қатысатын болады.

Халықаралық тәжірибеге сәйкес, цифрлық активтерді сақтау резерві тек тәркіленген цифрлық активтерден құралуы керек. Цифрлық активтерді Қазақстан Республикасының юрисдикциясынан тыс әрекет ететін «Binance Kazakhstan» халықаралық цифрлық активтер биржасына беру шешімнің заңдылығы мен ашықтығы мәселелерін туындатады. Өйткені ол активтердің арасында тек тәркіленген цифрлық активтер ғана емес, стратегиялық мемлекеттік инвестициялар да болады. АХҚО-да тіркелген өзге де цифрлық активтер биржаларының (Bybit, ATAIX Eurasia, CaspianEx, Delta DA және т.б.) болуына қарамастан, таңдаудың «Binance Kazakhstan» цифрлық активтер биржасына түскені сұрақтар туындатады. Яғни, конкурс негізінде немесе басқа да ашық процестер негізінде таңдалып-таңдалмағаны бізге беймәлім. Аталған процесс цифрлық активтерге мемлекеттік бақылауды жоғалту қаупін тудырады (Д. Карашев, personal communication, 2025). Мұндай тәуекелдер Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасында бекітілген негізгі қағидаттарға қайшы келеді.

Мемлекет пайдасына тәркіленген цифрлық активтердің қалай, қайда сақталатынының бекітілген механизмінің болмауы басты мәселелердің бірі болып табылады. Бұған дейін тәркіленген цифрлық активтерді ҚМА «Binance Kazakhstan» цифрлық активтер биржасында сақтап келген еді.

Аталған мәселені шешуде Президент тапсырмасы бойынша цифрлық активтер сақтау үшін Ұлттық Банкке өкілеттік берді. Енді тәркіленген цифрлық активтер Ұлттық Банктің сақтау

шотында болады. Тәркіленген цифрлық активтер мемлекеттің меншігіндегі мүлік екендігі даусыз аксиома. Демек, оларды сақтау тек мемлекеттік қаржы институттарының бақылауымен жүзеге асырылуға тиіс. Блокчейн технологиясының орталықсыздандырылған табиғатын ескере келе, оны орталықтандыру үшін Ұлттық Банкті қолдану да бірнеше техникалық мәселелер туындатады. Бұл мәселе тәркіленген цифрлық активтерді ғана сақтайтын дербес платформа құруды талап етеді.

Көршілес Ресей Федерациясы (бұдан әрі – Ресей) аталған мәселе бойынша асығыс шешім қабылдамауда. Яғни, тәркіленген цифрлық активтерді ғана сақтайтын цифрлық активтер резервін құру арқылы мемлекетке ғана тиесілі техникалық платформаны тексерістен өткізуде. Кriptoэмияндарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін екі жеке кілт қарастырған. Сәйкесінше, екі кілттің бірі қылмыстық қудалау органының уәкілетті тұлғасы – тергеушіде, екіншісі тиісті лауазымды тұлғада болады. Осылайша, кез келген транзакция (криптоактивтерді қабылдау немесе алу) екі жеке кілтпен расталады (Расторопов & Пушкарев, 2024).

Жеке кастодиандар ұсынатын цифрлық активтерді сақтау шарттары көбінесе пайдаланушылардың мүдделеріне қайшы келеді және олардың цифрлық активтерін жеткілікті деңгейде қорғауды қамтамасыз етпейді (Zetzsche & Nikolakopoulou, 2025). Бұл тәркіленген цифрлық активтерді сақтау функцияларын «Binance Kazakhstan» сияқты жеке цифрлық активтер биржаларына беру мемлекеттік бақылауды жоғалтудың тәуекелдеріне және ұлттық кастодиандық платформа қалыптастыруды тежейтінін көрсетеді.

Қазақстан Республикасында цифрлық активтерге қатысты сот шешімдері қалай жүзеге асырылатынына тоқталайық. Алдымен құқық қорғау органдары тергеу барысында белгілі болған цифрлық активтерге тыйым салады. Тыйым салу цифрлық активті тұрған цифрлық биржасынан жылжытпай жеке кілттерді ғана иелену арқылы жүзеге асырылуы мүмкін (Ниетбаева мен Қожамбердиева ісі, 2024). Ал егер цифрлық активтерді жылжыту арқылы тыйым салынатын болса, аталған құқық қорғау органына тиесілі криптоэмияндарда сақталады. Мәселен, Қазақстан Республикасы ҚМА-ның криптоэмиянында сақталады (Шкабров ісі, 2024). Ал, аталған криптоэмиян АХҚО-да лицензиясы бар цифрлық активтер биржасында болады (мысалы, Binance Kazakhstan). Аталған сот шешімдері қазақстандық соттардың іс жүзінде цифрлық активтер дәстүрлі қылмыстық кіріс объектілерімен тең дәрежеде алып қоюға жататын мүлік деп танылатын құқықтық режимді бекіткенін растайды.

Кесте 1.

Қазақстан Республикасына қатысты бойынша кастодиандардың салыстырмалы кестесі

Провайдер	Қазақстан Республикасындағы Лицензия / статусы	Сақтау түрі	Freeze-response	Негізгі тәуекелдер	Қазақстан Республикасымен байланысы
Binance Kazakhstan (XDigital Service Ltd)	AIFC лицензиясы бар (Digital Asset Trading Facility)	Cold + segregated wallets	Жылдам (1-24 сағат)	Юрисдикциялық тәуекел (жаһандық тексерулер), Global accounts арқылы жылжу қаупі	Ресми түрде AFM және AFSA-мен жұмыс істейтін жалғыз ірі халықаралық кастодиан

Upbit APAC (AIFC)	AIFC лицензиясы бар	Корпоративтік кастодиандық әмияндар	Орташа	Кореялық реттеушісіне тәуелділік	AML/CFT бойынша AIFC консультацияларына қатысу
ATAIX (AIFC)	AIFC лицензиясы бар	Centralized custody	Орташа	Техникалық кідірістер қаупі	AFSA және FIU-мен үнемі жұмыс істейді
Fireblock s	AIFC резиденттері кастодиандық технология ретінде пайдаланады	Multi-sig custody	Жоғары (клиентке байланысты)	Реттеушінің тікелей бақылауы жоқ; адам факторының қаупі	AIFC корпоративтік құрылымдарында қолданылады
BitGo	ҚР-да тікелей лицензиясы жоқ	Institutional custody	Орташа	Юрисдикциялық тәуекел (АҚШ)	AIFC FinTech компаниясы арқылы қолданылады
Self-custody wallets (Ledger, MetaMask)	Реттеу жоқ	Пайдаланушы әмияны	Мүмкін емес (freeze impossible)	Seed phrase жоғалту, тыйым салуға мүмкіндік жоқ	ҚР-да жеке тұлғалар пайдаланады, жоғары тәуекел

Ескерту: Автордың зерттеуі негізінде құрастырылды

Тәркіленген цифрлық активтерді жеке кастодиандарға сақтауға берудің тәуекелдер матрицасы

Жиынтық статистика

Тәуекелдердің жалпы саны: 9

Тәуекелдердің орташа деңгейі: 49.1

Тәуекелдерді деңгейлер бойынша бөлу

- Төмен деңгейдегі тәуекел (1-25): 0
- Орташа деңгейдегі тәуекел (26-49): 4
- Жоғары деңгейдегі тәуекел (50-74): 4
- Критикалық тәуекел (75-100): 1

Кесте 2.

Тәуекелдердің толық тізімі

Тәуекел	Ықтималдығы	Салдары	Деңгейі	Сипаттама
---------	-------------	---------	---------	-----------

Кастодиан инфрақұрылымының қолжетімсіздігі (downtime/банкrottтық)	5	8	40 (Орташа)	Ұзақ іркіліс, операцияларды тоқтата тұру, мораторий, жеке провайдердегі корпоративтік тәуекелдер.
Лицензияны қайтарып алу (AIFC)	4	9	36 (Орташа)	Цифрлық активтер биржаларының лицензияларын қайтарып алу тәуекелі.
Тәркіленген цифрлық активтерді Қазақстан Республикасы бақылауынан тыс жерде ұстау	3	9	27 (Орташа)	Тәркіленген цифрлық активтерді шетелге қатысы бар немесе шетелдік- құқықтық құрылымда сақтау мемлекеттік органдардың жедел бақылауының жоғалуына әкеледі.
Инсайдерлік теріс пайдалану/кастодиан қызметкерлерінің қателіктері	5	7	35 (Орташа)	Алаяқтық / қате транзакциялар / бекітілген процедураларды сақтамау / мультисиг
Кибершабуылдар	6	9	54 (Жоғары)	Кастодиан провайдерлеріне кибершабуылдар.
Ұлттық мамандандырылған сақтау платформасының болмауы	5	10	50 (Жоғары)	Тәркіленген цифрлық активтерді сақтайтын Ұлттық мамандандырылған сақтау платформасының болмауы.

Стратегиялық цифрлық активтердің араласуы	5	10	50 (Жоғары)	Тәркіленген цифрлық активтер мен мемлекеттің стратегиялық-инвестициялық цифрлық активтерінің бірге сақталуы.
Кастодиандардағы жеке кілттерге қолжетімсіздік	5	10	50 (Жоғары)	Тәркіленген цифрлық активтердің жеке кілттеріне мемлекеттік қол жеткізудің мүмкін еместігі
Тәркіленген цифрлық активтерді мемлекет игілігіне пайдалану	10	10	100 (Критикалық)	Тәркіленген цифрлық активтердің жеке кастодиандарда сақталуы аталған цифрлық активтерді мемлекет игілігіне пайдалануда қиындықтар туындатады.

Ескерту: Жедел араласуды қажет ететін маңызды тәуекелдер анықталды. Автордың зерттеуі негізінде құрастырылды

Қорытынды

Жасанды интеллект (бұдан әрі – AI) мен жаңа технологиялардың қарқынды дамуы қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру, терроризмді қаржыландыру сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтарға жол ашуы мүмкін. Мемлекет аталған әрекеттермен халықаралық және ұлттық құқық нормаларын пайдалана отырып тиімді әрі заңды күрес жүргізу қадамдарын жасауы тиіс.

Ратификацияланған Конвенцияға, ҚР ҚПК 71-тарауы, 15-бөлімінің нормаларына сүйене отырып, NCBC тәркілеу механизмін қолдану мемлекет үшін өте тиімді қадам болып табылады. Алайда, аталған нормалар азаматтардың негізгі конституциялық құқықтарына қайшы келмеуі тиіс. Мәселен, меншік құқығы мен кінәсіздік презумпциясына қайшы келу тәуекелдері туындайды. Конституциялық құқықтар мен қағидаларға қарсы келу адам құқықтарының бұзылуы процестерінің орын алуына мүмкіндік жасайды. NCBC тәркілеу механизмін қолдану барысында тиімділікті таңдау арқылы адамның негізгі құқықтарының бұзылуы орын алуы мүмкін. Аталған әрекет мөлшерлестік қағидасына сәйкес келмейді.

NCBC тәркілеу механизмін цифрлық активтерге қолдану қылмыстық құқық

бұзушылықтардың алдын алу, жолын кесуге септігін тигізеді. Алайда тәркіленген цифрлық активтердің жеке кастодиандар мен дәстүрлі қаржы құқығындағы субъектілердің қарамағында сақталуы активтердің заңды түрде қорғалуы жағынан тәуекелдер туғызады.

Блокчейн технологиясының орталықсыздандырылған және анонимділік сипатын ескере отырып, ұлттық платформа құру оңтайлы әдіс болып табылады. Жеке кастодиандар мен дәстүрлі қаржы құқығындағы субъектілердің тәркіленген цифрлық активтердің және стратегиялық цифрлық инвестициялардың сақталуына араласуы мемлекеттің бақылауы үшін кедергі келтіреді. Стратегиялық цифрлық активтерді сақтау үшін тәуелсіз, тек мемлекетке ғана бағынатын арнайы ұлттық платформа, ал тәркіленген цифрлық активтерді сақтау үшін мемлекетке ғана бағынатын арнайы ұлттық платформа құру қажеттілігі туындайды. Цифрлық активтерді сақтайтын ұлттық платформа құру - «Цифрлық қала» салу және цифрлық активтерді заңды түрде сақтау мәселелерінің оңтайлы шешімі болып табылады.

Қалыптасқан сот практикасына қарамастан, тәркіленген цифрлық активтерді сақтаудың қолданыстағы моделі бірқатар мәселелер туындатады. Тәркіленген цифрлық активтердің Binance Kazakhstan сияқты цифрлық активтер биржасында сақталуы мемлекет үшін тиімсіз болып табылады. Өйткені кез келген сәтте цифрлық активтерден айырылып қалу қаупі туындайды. Тәркіленген цифрлық активтерді қоса алғанда, мемлекеттік активтер өз табиғаты бойынша корпоративтік тәуекелдерден толық мемлекеттік бақылау, құқықтық сабақтастық, орнықтылық және иммунитет кепілдіктері жоқ жеке кастодиандық ортада болмауы тиіс. Мұндай модель мемлекеттік басқарудың негізгі қағидаттарына қайшы келеді және FATF халықаралық стандарттарына сәйкес келмейді.

Диаграмма 1.

Цифрлық активтерді тәркілеу процесінің кезеңдері

Presented with xmind

Аталған мәселені шешуде ұлттық заңнаманы жетілдіру керек. Еліміздің Цифрлық активтер туралы Заңы реттеушілік емес түсіндірмелік сипатқа ғана ие. Цифрлық активтер туралы Заңды FATF ұсынымдары арқылы жетілдіру бірқатар мәселелерді шешуге септігін тигізеді.

Екіншіден, мемлекетке тиесілі, яғни мемлекеттің органдарға толықтай қолжетімді

ұлттық цифрлық активтерді сақтайтын платформа құру – тәркіленген цифрлық активтерді сақтауда қауіпсіздіктің, ашықтықтың және тәуелсіз бақылаудың тиісті деңгейін қамтамасыз етер еді.

Әдебиеттер тізімі:

- Allena, Miriam. (2019). Anti-mafia confiscation against corruption: the new frontier of human rights. *Italian Journal of Public Law*, 11(1), 196-222. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/itajpul11&i=198>
- Appel, H. (2023). *Quick Guide Crypto Assets: How they Classify within the Framework of Financial Market Law*. Springer Gabler. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-40462-8>
- Cassella, S. D. (2021). Recovering the proceeds of foreign crimes that are found in the united states. *North Carolina Journal of International Law*, 46(3), 535-570. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/ncjint46&i=445>
- Cassella, S. D. (2024, April 1). Crypto case summaries. *Money Laundering and Forfeiture Digest* (April issue). Asset Forfeiture Law, LLC. <https://assetforfeiturelaw.us/wp-content/uploads/2024/04/Crypto-Case-Summaries-by-topic-1.pdf>
- Collins, J. (2022). *Cryptocurrencies as an enabler of organized crime*. In *Crypto, crime and control* (pp. 1–27). Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/06/GITOC-Crypto-crime-and-control-Cryptocurrencies-as-an-enabler-of-organized-crime.pdf>
- Digital Business Media. (2025, September 29). Казахстан запустил первый государственный крипторезерв [Новость]. DigitalBusiness.kz <https://digitalbusiness.kz/2025-09-29/kazakhstan-zapustil-perviy-gosudarstvenniy-kriptorezerv/>
- Dolgieva, M. M. (2019). Cryptocurrency operations: topical issues of theory and practice of criminal law application. *Actual Problems of Russian Law*, 4, 128–139. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2019.101.4.128-139>
- Estecahandy, H. (2023, June). *The geopolitics behind the cryptocurrency mining in Kazakhstan*. Working paper. HAL Open Science. <https://hal.science/hal-04262537v2>
- European Parliament & Council. (2018, May 30). *Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU*. *Official Journal of the European Union*, L 156, 43–74. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj>
- Financial Action Task Force (FATF) International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation: The FATF Recommendations (updated October 2025) FATF, Paris. <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/fatf-recommendations.html>
- France, G. (2022, January 26). *Non-conviction-based confiscation as an alternative tool to asset recovery: Lessons and concerns from the developing world*. Transparency International Anti-Corruption Helpdesk. https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Non-Conviction-Based-Forfeiture_2022.pdf
- Ho, Kan Jie Marcus. (2023). Towards an idea of digital asset ownership. *Cambridge Law Review*,

- 107

[FebMar18-Feature-Blockchain.pdf](#)

- Schaefer, D. C. (2019). Applying the sec custody rule to cryptocurrency hedge fund managers. *California Law Review*, 107(4), 1381-1407. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/calr107&i=1407>
- Shipikova, A. G. (2024). Conceptual approaches to defining digital objects and digital assets. *Digital Law Journal*, 5(2), 53-68. URL: <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/dgtllwj5&id=159>
- Shipikova, A. G. (2024). Conceptual approaches to defining digital objects and digital assets. *Digital Law Journal*, 5(2), 53-68. <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/dgtllwj5&id=159>
- Soenmandjaja, T. B. & Sejati, H., & Lamijan, L. (2024). *Law enforcement of digital asset confiscation in money laundering crimes. Journal of Economics, Technology, and Business (JETBIS)*, 3(8), 461–470. <https://doi.org/10.57185/jetbis.v3i8.129>
- United Nations. (2003). *United Nations Convention against Corruption*. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml
- Werbach, Kevin. (2023). Digital asset regulation: peering into the past, peering into the future. *William & Mary Law Review*, 64(4), 1251-1281. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/wmlr64&i=1281>
- Zetzsche, D., & Nikolakopoulou, A. (2025). *Crypto custody: An empirical assessment. Journal of Financial Regulation*, 11(1), 73–97. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/jfr/fjaf004>
- Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы N 31 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031>
- Қазақстан Республикасы Президенті. (2025). Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу [Послание Президента Казахстана]. Ақорда. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlыk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>
- Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы 2023 жылғы 6 ақпандағы № 193-VII ҚРЗ Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000193>
- Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы N 191-IV Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0900000191>
- Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ Қылмыстық-процестік кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
- Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы. (2023, 5 қыркүйек). Қазақстанда азаматтық тәркілеу институтын енгізу жоспарлануда [Жаңалық]. <https://academy-gp.kz/?p=18266&lang=kk>
- Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (19.09.2022 ж. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-90#pos=5;-90
- Межпарламентская Ассамблея государств-участников СНГ. (2023). *Модельный закон «О цифровых правах»* (утв. 1 апреля)

- 2023). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33566501&pos=3;-90#pos=3;-90
- Молдабеков А. К. & Смекинов Б. О. (2024). *Анализ подходов к регулированию рынка криптоактивов финансовыми регуляторами в разных странах для разработки модели регулирования цифровых финансовых активов*. Экономическое исследование № 2024-Национальный банк Республики Казахстан. <https://nationalbank.kz/file/download/105520>
- Ниятбаева мен Қожамбердиеваға қатысты қылмыстық іс бойынша үкім. (2024). Қазақстан Республикасының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты. Ресми сот актісі. <https://drive.google.com/drive/folders/1Yo1xAhAAQX0irNneXBxd3MdKqzm4-Hwr?usp=sharing>
- Омаров, Е. А. & Кумарбекқызы, Ж. (2021). *Правовая природа конфискации имущества по уголовному законодательству Республики Казахстан*. Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 1(64), 173–183. [Вестник №1_64_2021_Верстка_ДОИ_Новый_999.indd](#)
- Рощупкина, А. В. (2025). Проблемы изъятия, ареста и замораживания виртуальных активов в России и за рубежом. *Bulletin of Udmurt University Series Economics and Law*, 35(1), 140–145. <https://doi.org/10.35634/2412-9593-2025-35-1-140-145>
- Шкабровка қатысты қылмыстық іс бойынша үкім. (2024). Қазақстан Республикасының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты. Ресми сот актісі <https://drive.google.com/drive/folders/1Yo1xAhAAQX0irNneXBxd3MdKqzm4-Hwr?usp=sharing>

References

- Allena, Miriam. (2019). Anti-mafia confiscation against corruption: the new frontier of human rights. *Italian Journal of Public Law*, 11(1), 196-222.
- Appel, H. (2023). *Quick Guide Crypto Assets: How they Classify within the Framework of Financial Market Law*. Springer Gabler. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-40462-8>
- Cassella, S. D. (2021). Recovering the proceeds of foreign crimes that are found in the United States. *North Carolina Journal of International Law*, 46(3), 535-570. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/ncjint46&i=445>
- Cassella, S. D. (2024, April 1). *Crypto case summaries*. Money Laundering and Forfeiture Digest (April issue). Asset Forfeiture Law, LLC. <https://assetforfeiturelaw.us/wp-content/uploads/2024/04/Crypto-Case-Summaries-by-topic-1.pdf>
- Collins, J. (2022). Cryptocurrencies as an enabler of organized crime. In *Crypto, crime and control* (pp. 1–27). Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/06/GITOC-Crypto-crime-and-control-Cryptocurrencies-as-an-enabler-of-organized-crime.pdf>
- Digital Business Media. (2025, September 29). *Kazakhstan zapustil pervyi gosudarstvennyi kriptorezerv [Novos]*. DigitalBusiness.kz <https://digitalbusiness.kz/2025-09-29/kazakhstan-zapustil-perviy-gosudarstvennyi-kriptorezerv/>
- Dolgueva, M. M. (2019). Cryptocurrency operations: topical issues of theory and practice of criminal law application. *Actual Problems of Russian Law*, 4, 128–139. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2019.101.4.128-139>
- Estecahandy, H. (2023, June). The geopolitics behind the cryptocurrency mining in

Kazakhstan.

- European Parliament & Council. (2018, May 30). Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. Official Journal of the European Union, L 156, 43–74. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj>
- Financial Action Task Force (FATF) International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation: The FATF Recommendations (updated October 2025) FATF, Paris. <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/fatf-recommendations.html>
- France, G. (2022, January 26). Non-conviction-based confiscation as an alternative tool to asset recovery: Lessons and concerns from the developing world. Transparency International Anti-Corruption Helpdesk. https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Non-Conviction-Based-Forfeiture_2022.pdf
- Ho, Kan Jie Marcus. (2023). Towards an idea of digital asset ownership. Cambridge Law Review, 8(1), 41-71. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/cambrilv8&i=45>
- Houben, R., & Snyers, A. (2018). Cryptocurrencies and blockchain: Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion. Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament. PE 619.024.
- Hryniewicz-Lach, E. (2023). Expanding Confiscation and its Dimensions in EU Criminal Law. European Journal of Crime Criminal Law and Criminal Justice, 31(3–4), 243–267. <https://doi.org/10.1163/15718174-bja10046>
- Hryniewicz-Lach, E. (2024). Improving asset confiscation: in the quest for effective and just solutions. ERA Forum, 25(2), 231–247. <https://doi.org/10.1007/s12027-024-00806-8>
- Johri Prakash. (2025). Legal issues and models of ownership for intellectual property materials within blockchain systems. Journal of Intellectual Property Studies, 9(1), 108-120. <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/jnlolit9&id=111>
- Khisamova, Z. I. (2022). Using digital payment infrastructure for criminal incomes legalization: main trends. Russian Journal of Economics and Law, 2022(2), 370-378. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/apel2022&i=370>
- Kostic, Jelena. (2023). Misuse of Digital Assets: Current Legislation, Challenges and Recommendations. Regional Law Review, 2023, 375-388. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/rgllr2023&i=389>
- Kostic, Jelena. (2023). Misuse of Digital Assets: Current Legislation, Challenges and Recommendations. Regional Law Review, 2023, 375-388. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/rgllr2023&i=389>
- Lelieur, Juliette. (2015). Freezing and confiscating criminal assets in the european union. European Criminal Law Review, 5(3), 279-303. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/euclr5&i=286>
- Linnikov, A. S. (2024). Digital Legal Control as New Civil Category. Perm University Herald Juridical Sciences, 64, 289-310. <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/permujds64&id=97>
- Maydanyk, Roman. (2023). General provisions of digital property law and how to categorize digital assets. Open Journal for Legal Studies (OJLS), 6(2), 49-[vi]. <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/ojls6&id=59>
- Maydanyk, Roman. (2024). Smart contract on crypto assets in the civil law and common law jurisdictions: implementation of best practices. Open Journal for Legal Studies (OJLS), 7(2), 15-36. <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/ojls7&id=25>
- Mejparlamentskaia Asambleia gosudarstv-uchastnikov SNG. (2023). Modelnyi zakon «O sifrovyyh pravah» [On digital rights] (utv. 14aprelä 2023) .

- https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33566501&pos=3;-90#pos=3;
- Moldabekov A. K. & Smekenov B. O. (2024). Analiz podhodov k regulirovaniu rynka kriptaktivov finansovymi regulätorami v raznyh stranah dlä razrabotki modeli regulirovaniya sifrovyyh finansovyyh aktivov. [Analysis of approaches to regulating the crypto-asset market by financial regulators in different countries for developing a model for regulating digital financial assets.] Ekonomicheskoe issledovanie № 2024-7. Nasionälnyi bank Respubliki Kazahstan. <https://nationalbank.kz/file/download/105520>
- Mubarak, M. A. & Elvany, A. I. (2024). Confiscation of assets laundered through cryptocurrency transactions in Indonesia: A regulatory framework. Contemporary Issues in Criminal Law, 1(1), 37–62. <https://doi.org/10.20885/CICL.vol1.iss1.art3>
- Nelson, Caleb. (2016). The constitutionality of civil forfeiture. Yale Law Journal, 125(8), 2446-2518. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/ylr125&i=2512>
- Nietbaeva men Qojamberdievağa qatysty qylmystyq is boiynşa ükim. (2024). [Judgment in the criminal case concerning Nietbaeva and Khojamberdieva] Qazaqstan Respublikasynyñ qylmystyq ister jönindegi mamandandyrylğan audanaralyq soty. Resmi sot aktısı. <https://drive.google.com/drive/folders/1Yo1xAhAAQX0irNneXBxd3MdKqzm4-Hwr?usp=sharing>
- Okpara, J. O., & Kalu, Helen Favour. (2020). Comparative evaluation of nigerian and international legal regimes on forfeiture of proceeds of crime. International Journal of Comparative Law and Legal Philosophy, 2(3), 44-54 <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/injllocv2&i=428>
- Omarov, E. A. & Kumarbekkyzy, J. (2021). Pravovaia priroda konfiskatsii imuşestva po ugolovnomu zakonodatelstvu Respubliki Kazahstan. [Legal nature of confiscation of property under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan] Vestnik İnstituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazahstan, 1(64), 173–
- Qazaqstan Respublikasy Prezidenti. (2025). Memleket bassysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ Qazaqstan halqyna Joldaıy: Jasandy intelekt дәuirindegi Qazaqstan: özekti мәseleler және ony түbegeili sifrlıyq özgerister arqyly şeşu [Poslanie Prezidenta Kazahstana]. Aqorda. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlıyq-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>
- Qazaqstan Respublikasyndağı sifrlıyq aktivter turaly [On digital assets in the Republic of Kazakhstan.] 2023 jylğy 6 aqpandağı № 193-VII QRZ Zañy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000193>
- Qazaqstan Respublikasynyñ 2009 jylğy 28 tamyzdağı N 191-IV Qylmystyq jolmen alynğan kıristerdi zañdastyruğa (jylystatuğa) және terorizmdı qarjylandyruğa qarsy ıs-qimyl turaly [On counteracting legalization (laundering) of proceeds from crime and financing of terrorism.] Zañy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000191>
- Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylğy 3 şildedegi № 226-V QRZ Qylmystyq kodeksi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylğy 4 şildedegi № 231-V QRZ Qylmystyq-prosestik kodeksi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
- Qazaqstan Respublikasynyñ Bas prokuraturasynyñ janyndağı Qūqyq qorğau organdary akademiasy. (2023, 5 qyrküiek). Qazaqstanda azamattyq tärkileu institutyn engizu josparlanuda [Jañalyq]. <https://academy-gp.kz/?p=18266&lang=kk>
- Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy. 1995 jylğy 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy (19.09.2022 j. berilgen özgerister men tolyqtyrularymen). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029&pos=5;-90#pos=5;-90
- Rastoropov, S., & Pushkarev, V. (2024). Zamorajivanie, nalojenie aresta i konfiskatsia kriptovalüt i

- drugih sifrovyyh aktivov: puti reşeniya pravovyh i prosesuälnyh problem. Proceedings of Voronezh State University Series Law, 1, 180–185. <https://doi.org/10.17308/law/1995-5502/2024/1/180-185>
- Rennock, M. J. W. & Cohn, A., & Butcher, J. R. (2018). Blockchain technology and regulatory investigations. Practical Law Journal (Thomson Reuters), February/March 2018, 34–44. LIT-FebMar18-Feature-Blockchain.pdf
- Schaefer, D. C. (2019). Applying the sec custody rule to cryptocurrency hedge fund managers. California Law Review, 107(4), 1381–[vi]. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/calr107&i=1407>
- Roşupkina, A. V. (2025). Problemy izätia, aresta i zamorajivania virtuälnyh aktivov v rosii i za rubejom. [Problems of seizure, arrest and freezing of virtual assets in Russia and abroad] Bulletin of Udmurt University Series Economics and Law, 35(1), 140–
- Shipikova, A. G. (2024). Conceptual approaches to defining digital objects and digital assets. Digital Law Journal, 5(2), 53-68.URL: <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/dgtllwj5&id=159>
- Shipikova, A. G. (2024). Conceptual approaches to defining digital objects and digital assets. Digital LJournal, 5(2), 53-68.
- Şkabrovqa qatysty qylmystyq is boiynşa ükim. (2024) [Judgment in the criminal case concerning Shkabrovka.] Qazaqstan Respublikasynyñ qylmystyq ister jönindegi mamandandyrylğan audanaralyq soty. Resmisot aktı1 <https://drive.google.com/drive/folders/1Yo1xAhAAQX0irNneXBxd3MdKqzm4-Hwr?usp=sharing>
- Soenmandjaja, T. B.& Sejati, H., & Lamijan, L. (2024). Law enforcement of digital asset confiscation in money laundering crimes. Journal of Economics, Technology, and Business (JETBIS), 3(8), 461–470. <https://doi.org/10.57185/jetbis.v3i8.129>
- United Nations. (2003). United Nations Convention against Corruption. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml
- Werbach, Kevin. (2023). Digital asset regulation: peering into the past, peering into the future. William & Mary Law Review, 64(4), 1251- [viii]. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/wmlr64&i=1281>
- Working paper. HAL Open Science. <https://hal.science/hal-04262537v2>
- Zetzsche, D., & Nikolakopoulou, A. (2025). Crypto custody: An empirical assessment. Journal of Financial Regulation, 11(1), 73–97. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/jfr/fjaf004>

IRRT:10.77.01

Legal Issues of Non-Conviction-Based Confiscation of Digital Assets Obtained Through Criminal Means

Toilibek Simbayev
 Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan
 email: t_simbayev@kazguu.kz

Abstract

The article discusses the issue of confiscation of property in relation to criminally discovered digital assets (cryptocurrencies, tokens, NFT (Non-fungible token) and other electronic digital rights). Digital assets are a symbol of economic development, security and transparency, investment, and financial democracy. The article analyzes the role of digital assets in the legalization of proceeds from crime. The international The Financial Action Task Force (FATF) standards, of which the Republic of Kazakhstan is a member, are analyzed. One of the urgent legal problems today is the creation of a mechanism for the confiscation of digital assets. The article highlights the importance of creating this mechanism. Examples and cases from practice are analyzed, as well as samples from foreign countries, and the effectiveness of their application in the Republic of Kazakhstan is analyzed. The legal differentiation of the process of preservation and further effective use of digital assets after the mechanism of confiscation is carried out. The effectiveness and legality of storing confiscated digital assets on the Binance Kazakhstan digital asset exchange and the use of cryptocurrencies by law enforcement agencies in crypto exchanges are analyzed. The article explains the importance of secure storage of confiscated digital assets, transparency of information about stored digital assets, and the creation of mechanisms to regulate the emergence of full control over confiscated digital assets in the state. The article defines the significance for the Republic of Kazakhstan of the use of the institution of confiscation (non-conviction based confiscation) without a court verdict. A legal assessment is given of the conformity of the institution of confiscation of property without conviction with the presumption of innocence and inviolability of property rights.

Keywords: digital assets, Binance Kazakhstan, digital asset exchange, cryptocurrency, non- conviction based confiscation

МРНТИ:10.77.01

Правовые вопросы применения конфискации цифровых активов, полученных преступным путём, без обвинительного приговора

Тойлибек Симбаев
Maqsut Narikbayev University, Астана, Казахстан
email: t_simbayev@kazguu.kz

Аннотация

В статье рассматривается вопрос конфискации имущества в отношении преступно обнаруженных цифровых активов (криптовалюты, токены, NFT (Non fungible token) и иных электронно-цифровых прав). Цифровые активы-символ развития экономики, безопасности и прозрачности, инвестиций, финансовой демократии. В статье анализируется роль цифровых активов в легализации доходов, полученных преступным путем. Анализируются международные стандарты The Financial Action Task Force (FATF), членом которых является Республика Казахстан. Одной из актуальных правовых проблем сегодня является создание механизма конфискации цифровых активов. В статье подчеркивается важность создания указанного механизма. Проанализированы примеры и кейсы из практики, а также образцы иностранных государств, проанализирована эффективность их применения в Республике Казахстан. Проводится правовая дифференциация процесса сохранности и дальнейшего эффективного применения цифровых активов после механизма конфискации.

Анализируется эффективность и законность хранения конфискованных цифровых активов на бирже цифровых активов Binance Kazakhstan и использования криптовалют правоохранительными органами в криптобиржах. В статье разъясняются вопросы важности безопасного хранения конфискованных цифровых активов, прозрачности информации о сохраненных цифровых активах и создания механизмов, регулирующих появление в государстве функции полного контроля над конфискованными цифровыми активами. В статье определяется значение для Республики Казахстан применения института конфискации (non-conviction based confiscation) без обвинительного приговора суда. Дается правовая оценка соответствия института конфискации имущества без обвинительного приговора презумпции невиновности и неприкосновенности права собственности.

Ключевые слова: цифровые активы, Binance Kazakhstan, биржа цифровых активов, криптовалюта, non-conviction based confiscation

Келіп түсті: 20 қазан, 2025